

KAZ DAĞLARI VE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

Editör

Mehmet Ali YOLCU

KAZ DAĞLARI VE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

Ed. Mehmet Ali YOLCU

paradigma akademi

Kaz Dağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi

Editör:
Mehmet Ali Yolcu

Kaz Dağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi

Editör:
Mehmet Ali Yolcu

ISBN: 978-625-8118-57-5

Sertifika No: 32427

Birinci Baskı

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
Tel: 0531 988 97 66

Dizgi, Grafik & Kapak Tasarım: Himmet Aksoy

Matbaa: Vadi Grafik Tasarım ve Reklam Ltd. Şti.
Sertifika No: 47479

Kitapta yer alan bölüm içeriklerinin bilimsel ve yasal sorumlulukları
yazarlarına aittir.

Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan bandrol ve ISBN ile
satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.
Paradigma Akademi – Haziran 2022

Bu kitap, TÜBİTAK tarafından 219K139 numaralı "Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları" adlı TÜBİTAK SOBAG 1001 projesi kapsamında desteklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	III
<i>Mehmet Ali YOLCU</i>	
Geleneksel Ekolojik Bilgiye Bir Folklor Araştırma Projesinin Penceresinden Bakmak: Tespitler, Sorunlar ve Öneriler	1
<i>Mustafa AÇA</i>	
Geleneksel Ekolojik Bilginin Markalaşması.....	25
<i>Nebi ÖZDEMİR</i>	
Geleneksel Bilginin Kültürel Bütün İçindeki Yeri ve Yaşamsal Önemi.....	59
<i>Solmaz KARABAŞA</i>	
Yer, Yersizlik ve Geleneksel Ekolojik Bilgi	71
<i>Bekir DERİNÖZ</i>	
Geleneksel Ekolojik Bilgi: Küresel Isınma İçin Dersler	85
<i>Yasin KOÇ</i>	
İnsan-Doğa Bütünselliğinin Türk Mitolojisindeki Kökleri	99
<i>Adil ÇELİK</i>	
Kaz Dağları Kırsal Yaşamında Zeytin Bitkisi Etrafında Gelişen Geleneksel Ekolojik Bilgi Kökenli İnanış ve Uygulamalar	113
<i>Mustafa DİNÇ</i>	
Geleneksel Ekolojik Bilginin Hayata Yansıması: Afyonkarahisar Yöresinde Doğal Yöntemlerle Yoğurt Yapma Teknikleri	127
<i>Hüseyin KARAKAYA</i>	

- Kaz Dağı Tahtacı Türkmenlerinde Doğaya Bakış ve Edremit'te Geleneksel Arazi Kullanımı 149
Sinan KAHYAOĞLU
- Kazdağı'nda Nadir Bitkiler ve Botanik Turizmi 157
Turhan ÇETİN, Ergin HAMZAOĞLU
- Kaz Dağlarında Kullanılan Geleneksel Bazı Kremlerin Biyolojik Aktivite Özelliklerinin Değerlendirilmesi..... 177
Halil İbrahim UĞRAŞ
- Balıkesir Çiftçi Eğitim Merkezi (BAÇEM) ve Kaz Dağları Çevresindeki Projeleri 181
Nazım TANRIKULU
- Doğa Koruma Mücadelesinde Geleneksel Ekolojik Bilginin Önemi: Nusratlı Köyü "Atık Yok Projesi" Örneği 193
Süheyla DOĞAN
- Geleneksel Bilginin Doğa Bilimleri Bağlamında Önemi: Kaz Dağları Örneği 209
Güneşin AYDEMİR

SUNUŞ

Uzun yıllardan sonra elde edilen ve insanın çevresiyle teması sonucu oluşan deneyimleri ifade eden “geleneksel ekolojik bilgi” (GEB), kültürel aktarım araçlarıyla kuşaktan kuşağa iletilen, ekolojinin bir parçası olan nesnelere ilgili insanın bilgi, inanç ve kullanım birikiminin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. GEB’in terimleştirilmesi ve sürdürülebilir kaynak kullanımı ile ekolojik kalkınma hususunda modern topluma bir yol gösterebileceği fikri 1980’li yılların başından itibaren tartışılmalıdır.

GEB kavramı etrafında hazırladığımız 219K139 numaralı “Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları” adlı TÜBİTAK projesi 15 Kasım 2020 tarihinde başlamış olup 15 Kasım 2022 tarihinde sonuçlanacaktır. Projenin amacı, GEB’in insanın canlılar dünyasıyla ilişkilerinde, ürettiği simgelerde, nesne kullanımı ve davranışlarında nasıl ortaya çıktığını anlamak, ekolojiyle ilişkili kültürel kod ve örüntülerin toplumun yapısal işleyişine etkisini saptamak, daha genel anlamda toplulukların dünya görüşlerinin biçimlendirdiği bu bilginin folklorik kaynaklarını belirlemektir.

Projemizin temel araştırma konusu, GEB ile folklor ilişkisinin tespitinden hareketle bu bilginin sarmal bir biçimde inşa ettiği, toplumda karşılık bulan doğaya dair postülatları ortaya koyarak ekolojiyle uyumlu halk bilgisinin modernizm süreçlerinde nasıl kullanılabileceğini çözümlenmektedir. Bu çalışma, modern Batı toplumlarında olduğu kabul edilen insan doğa karşıtlığının Türk geleneksel dünya görüşünde insan-doğa bütünlüğü şeklinde karşımıza çıktığı bilgisi ve yaklaşımından hareket ederek GEB’in toplumsal yapının alt birimleri arasındaki ilişkilere etkisine odaklanmış ve böylece ekolojiyle ilişkili Türk geleneksel dünya görüşünü besleyen kaynaklar nedir, sorusuna yanıt aramıştır. Başka bir ifadeyle bitki ve hayvan dünyasına ait varlıklara dair inançların Türk folklorundaki yeri ve önemi; bitki, hayvan ve insan gibi doğal varlıklar arasında eşit ilişki kurulup kurulmadığı ve bunlar arasında keskin kültürel sınırların olup olmadığı; GEB’in son yıllarda söylem olarak sıkça kullanılan alternatif yaşam, ekolojik turizm, sağlıklı ve doğal beslenme

vb. yönelimlere düşünsel bir altyapı sağlayıp sağlamayacağı da sorgulanmıştır.

Projeye, GEB araştırmalarının içeriğiyle uyumlu folklor konuları, alan araştırması yöntemleri (gözlem ve mülakat çeşitleri) kullanılarak kayıt altına alınmıştır. Konu, evren ve örneklem grubu açısından Kaz Dağları ve yakın çevresiyle sınırlı tutulmuştur. Bu bölge, coğrafi bakımdan dağlık bir araziye sahip, dış etkilerin sınırlı olduğu, modernizm süreçlerinin kısmen dışında kalmış, flora ve fauna bakımından zengin ve spesifik bir bölgedir. Topografik ve ekosistemik özelliklerinin coğrafya ve kültür etkileşimini göstermesi bakımından dikkat çekici olan bölge, ana kültür dairesi içinde mikro-kültür bölgesi olması yönünden de incelemeye değerdir. BM'nin Brutland Raporu, BM Rio Prensipleri ile AB Amsterdam Protokolü'nde ifade edilen doğayla uyumlu sürdürülebilir bir kalkınmaya yönelik uluslararası yaklaşımlar da projenin amaçlarıyla örtüşmektedir. Projenin, özeldede Türk kültüründe daha genel anlamda geleneksel kültürlerde izlerine rastlanan doğayla barışık perspektiflerin ortaya konulmasında bilimsel anlamda katkı sağlaması, somut çıktılarla geleneksel kültürlerin ekolojiye bakışı bağlamında toplumsal farkındalığı desteklemesi beklenmektedir.

Projemiz kapsamında projenin anahtar kelimeleriyle ilgili açıklama-ly bibliyografya hazırlanmıştır. Literatür çalışmaları esnasında konuyla ilişkili kavramlar çeşitlenmiş olduğundan literatür çalışması genişletilmiştir. Ayrıca, proje konusu kapsamında 1992 BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD) ve 2007 Türkiye Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı, 1987 Bruntland Raporu [Bruntland Report our Common Future], Fikri Mülkiyet ve Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklor (IGC) Hükümetlerarası Komitesi ile ilgili bilgilendirme metinleri hazırlanmıştır. Diğer yandan yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak saha çalışması yapılacak bölgeyle ilgili de literatür taraması yapılmıştır.

Alan araştırmaları için toplamda 45 gün ayrılmıştır. Kış aylarına denk gelen alan araştırması kısmı, pandemiden dolayı kapanma kararı olasılığı nedeniyle TÜBİTAK SOBAG'dan izin alınarak projenin 6-8. ayları (3 ay) ile birleştirilmiş ve böylece tüm çalışma yaz aylarına toplanmıştır. Saha çalışması öncesinde literatür çalışmasından elde edilen verilerle ilgili notlar alınmış, fişleme çalışması yapılmış ve bunlar sınıflandırılmıştır. Proje önerisinde her ne kadar 30 köy yerleşmesinde çalışma öngörölmüşse de çalışma sırasında yeni/orijinal bilgiler elde etti-

ğimiz kaynak kişilerin varlığından dolayı planda belirlenen 30 örneklem köy dışında bu köylere yakın mesafede 8 köye (Ağaçköy, Ahmetçeli, Mollahasanlar, Pınarbaşı, Kutluoba, Süleymanköy, Nusratlı, Yukarıköy) daha gidilmiştir. Alan araştırmasının yapılacağı 38 köyün nüfus bilgileri çıkarılmış ve harita üzerinde işaretlemeleri yapılmıştır. Araştırmacılar ve yürütücü kurumlarından araştırma izinleri aldıktan sonra 3 bursiyerle birlikte projenin saha çalışması 10.07.2021-23.08.2021 tarihleri arasında 45 gün olarak gerçekleştirilmiştir.

Edremit	Ayvacak	Bayramiç	Yenice
Beyoba	Merkez	Merkez	Merkez
Mehmetalan	Küçükkuyu	Ağaçköy	Akçakoyun
Çamcı	Güzelköy	Ahmetçeli	Akköy
Hacıarslanlar	Yeniçam	Beşik	Aşağıçavuş
Yaşyer	Baharlar	Çırpılar	Oğlanalanı
Dereli	Süleymanköy	Evciler	Örencik
Tahtakuşlar	Bahçedere	Mollahasanlar	
Arıtaşı	Kısacak	Pınarbaşı	
Kavlaklar	Nusratlı	Serhat	
Pınarbaşı	Tuztaşı	Toluklar	
Doyran	Uzunalan	Dağoba	
Narlı	Kırca	Kutluoba	
	Yukarıköy		

Tablo 1. Saha çalışması yapılan yerleşim birimleri

Alana çıkmadan önce gerekli hazırlıklar yapılmış, konaklama için yer ayarlanmış, köylerde yapılacak alan araştırması için araç kiralanmış, güzergâhlar harita üzerinden belirlenmiştir. 45 gün boyunca proje önerisinde örneklem olarak verilen 33 yerleşim yerinde ve ekstra gidilen yerlerle birlikte toplam 41 farklı lokasyonda toplam 187 kaynak kişiyle görüşme yapılmıştır. Alan araştırmaları esnasında Kaz Dağları'nın zirvesinde bulunan Sarıkız makamı ziyaret edilerek fotoğraf çekimi gerçekleştirilmiştir. Bayramiç'e bağlı Ahmetçeli Köyü'nde bulunan Sevinç Abla Ekolojik Çiftliği ve Zeytinli Köyü'nün biraz dış tarafında bulunan Refikler Komünü/Çiftliği ziyaret edilmiş ve katılımlı gözlemler yapılmıştır. Edremit'te, Tahtakuşlar Etnografya Müzesi, Sarıkız Kazdağı Etnografya Galerisi, A. Sıdika Erke Etnografya Müzesi, Milli Parklar Şube Müdür-

lg, Altınoluk Orman Mdrlg, Edremit Belediyesi; Küçükkuyu'da Balıkçılar Kooperatifi, Zeytin Müzesi ve Küçükkuyu Belediyesi, Nusratlı Köyü Kültür Turizm ve Dayanışma Derneği; Burhaniye'de bulunan ve körfez bölgesindeki endemik bitkilerin yetiştirilmesi faaliyetleri yapan Balıkesir Büyükşehir Belediyesine bağlı BAEM gibi kurumsal yerler ziyaret edilmiş, görüşmeler yapılmış ve buralarda proje konusuyla ilgili malzemeler fotoğraf/video çekimleriyle kayıt altına alınmıştır. Yörede aktif biçimde ekolojik tarıma dönük çalışma yapan Buğday Derneği yöneticileriyle mülakat yapılmıştır.

Elinizdeki bu kitap, projemiz kapsamında 15 Nisan 2022'de yapılan çalıştayda sunulmuş bildirilerin genişletilerek veya yeniden tasarlanarak makale formuna dönüştürülmüş hallerinin bir derlemesidir. TÜBİTAK'a ve kitaba katkı sağlayan yazarlara teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU

anakkale 2022

Proje Yürütücüsü, Editör

GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİYE BİR FOLKLOR ARAŞTIRMA PROJESİNİN PENCERESİNDEN BAKMAK: TESPİTLER, SORUNLAR VE ÖNERİLER*

Mustafa AÇA**

Giriş

Bu çalışmada Batı biliminin geleneksel ekolojik bilgiye yaklaşımı ve kapsama dahil çalışmalara dönük kısa değerlendirmeler yapıldıktan sonra Türk folklor araştırmalarında farklı bilim disiplinlerinin işbirliğinde yapılan GEB çalışmalarının sınırlılığı ve sorunları esasında konuyla ilgili çalışmalara dönük tespit ve tenkitlere ek olarak *Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları* başlıklı araştırma projesi bağlamında edinilen tecrübeler ve araştırma sahasına dönük GEB esaslı problematik bulgular üzerinde durulmuştur.

Malinowski, Boas, Levi-Bruhl, Mauss, Evans-Pritchard, Horton ve Levi-Strauss gibi modern antropolojinin erken dönem temsilcileri tarafından ilkel ve modern toplumların bilgi sistemleri karşılaştırılırken sıkça kullanılan “yerel bilgi” (indigenous knowledge) kavramı, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kavramsal çerçevesi, mahiyeti ve işlevselliği hakkındaki çalışmalarla dikkatleri çekmeye başlayan GEB kavramı ile birlikte kullanılır olmuştur.¹ Toprak/arazi kullanımı ve koruma (Bocco, 1991 vd.), tarım² (Chambers, 1980; Warren, 1989 vd.), hayvancılık, ormancılık (Banuri ve Apffel-Marglin, 1993; Balée, 1994 vd.), avcılık (Al-

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen “*Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları*” (Proje No: 219K139) başlıklı bilimsel araştırma projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir-Türkiye. E-posta: mustafaaca@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-0784-9846.

¹ GEB’in tanımlanması, bilimsel bilgi ile karşılaştırılması, tarihselliği ve önemi gibi konular hakkında öz bir çalışma için bk. (Berkes, 1993).

² Günümüzde agroekoloji kavramı kapsamında tarımsal üretim sistemlerinde uygulanan ekolojik süreçler incelenmekte, ekolojik ilkelerin hayata geçirilmesi, tarım ekosistemlerinde yeni yöntem ve tekniklerle yönetim anlayışlarının geliştirilmesine dönük araştırmalar yapılmaktadır.

vard, 1993³; Colding, 1998 vd.) ve balıkçılık (Berkes, 1995; Corsiglia ve Snivey, 1997 vd.) gibi pek çoğu geleneksel arka planlı ekonomik modeli “doğal kaynak yönetimi”, “sürdürülebilirlik” ve “geleneksel tekniklerin güncellenmesi” anahtar kelimelerine odaklı çalışmalara ek olarak etno-botaniye (Cunningham 2001) ve farmakolojiye, etno-ornitolojiye, halk böcekbilimine (folk entomology)⁴, bitki ve hayvan onomastiğine (Berlin vd., 1973; Berlin, 1973; 1992), etno-zoolojiye ve en kapsayıcı şekliyle etno-ekolojiye, biyoçeşitliliğin korunması ve artırılmasına⁵, yerel bilginin ekonomik kalkınmaya etkilerine⁶, küresel iklim krizlerine⁷ ve çoğunlukla konvansiyonel ve endüstriyel üretim kaynaklı ekolojik, ekonomik ve sosyolojik krizlere odaklanan çalışmaların merkezi argümanı olmuştur. Çoğu zaman doğa ve fen bilimleri sınırlılığında yürütülen çalışmalarda inanç ve gelenek gibi kültürel argümanlarla şekillenen ekoloji bilgisi, kültürel antropolojinin misyonu olarak görülmüştür.⁸ Karmaşık ve çok katmanlı yapı ve olguların incelenmesi yolunda disiplinlerarası arası araştırmalar yapma kabiliyeti ile öne çıkan Batı bilim dünyasında GEB konulu çalışmaların biyoloji, biyokimya, çevre koruma, coğrafya, oşinografi, balıkçılık teknolojileri, antropoloji, ekolojik ve kültürel turizm, klimatoloji gibi alanların kısmi işbirlikleri ile gerçekleştirildiği söylenebilir.

GEB Kapsamlı Folklor Araştırmalarının Sorunları ve Bir Proje Deneyimi

Geleneksel ekoloji konulu folklor araştırmalarında ekoloji bağlamlı diğer disiplinlerle işbirliğine gitmek, bulgulara ulaşma ve bunları analiz etme süreçlerinin amaca hizmet eder şekilde işlemesi açısından önem

³ Yerel bilgiye sahip yerli halkların bu bilgiyi kaynakların bilinçli bir şekilde korunması için kullanmalarına dönük genelleyici yaklaşıma itiraz niteliği taşıyan çalışmada, örneklem alanındaki avcı grupların kısa vadeli hasatlarını maksimize etme eğiliminde olduklarına ve görünen kaynak yönetiminin sadece optimal yiyecek arama stratejilerinin bir eseri olduğuna dair kanıtlar ortaya konulmuştur.

⁴ Örnek bir çalışma için bk. (Bentley ve Rodriguez, 2001).

⁵ Konuyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu kapsamlı konuyu başarılı şekilde özetleyen bir çalışma olması sebebiyle bk. (Berkes vd., 1995). Ayrıca yerel ekolojik bilginin 25 yıllık ekoloji ve koruma literatüründeki yeri hakkında bk. (Brook ve Mclachlan, 2008).

⁶ Yerel bilgi ve yerel kalkınma arasındaki ilişkiye dönük değerlendirmelerden bazıları için bk. (Berkes ve Folke, 1992; Antweiler, 1998).

⁷ İklim krizlerinin yerel bilgi ve GEB'e etkilerine dönük bir çalışma örneği olarak bk. (Burkett, 2013).

⁸ Yerel bilgi/ekoloji ve antropoloji ilişkisine dikkat çeken çalışmalardan bazıları için bk. (Anderson, 1973; Geertz, 1983; Anderson, 1996; Atran, 1998).

taşıır. Yalnızca folkloristlerden oluşan bir araştırma ekibi kendi disiplininin kapsamı ile uyumlu bulgulara ulaşır bunları inceleyebilir ancak ekoloji ve kültür ilişkisinin doğa bilimleri ile ilişkili yönlerinin ıskalanması daima riskler arasında yer alır. Türkiye sahası folklor araştırmalarında kültür bilimleri arasında yer almayan ancak çalışma konuları gereği ekoloji ile doğrudan ilişkide olan fen ve doğa bilimleri ortaklığında herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması araştırmacıların cesaretinin kırılmasına sebep olmuştur. Nitekim araştırma yöntem ve teknikleri başta olmak üzere farklı paradigmalara sahip bu disiplinlerin bir arada çalışabilmeleri adeta imkânsız görülmüştür. Disiplinlerarası çalışmada öncelikle disiplinlerin görev tanımları doğru yapılmalı; araştırmaya farklı disiplinlerden dâhil olan her bir araştırmacı, araştırmacının kapsamı, amaçları ve hedefleri ile uyumlu sorumluluklar üstlenmelidir. GEB konulu folklor araştırmalarında elbette floradaki bir bitki türünün kimyasal veya biyolojik parametrelerini tespit etmek öncelikli amaçlar arasında yer almaz; ancak sözü edilen disiplinler bu bitki türünün doğa ile insan arasındaki ilişki türlerinin tespitine ve incelenmesine farklı bakış açıları ile katkıda bulunur. Öte yandan GEB temalı bir folklor projesinin amaçları arasında örneklem alanının topografyasına ve bununla ilişkili karakteristiklere dönük tespitlerin esas amacı topografya, iklim ve doğal rezervler ile arazi kullanımı, kırsal mimari ve kırsal ekonominin belirleyicilerine ek olarak geleneksel dünya görüşü, inanışlar, tabular, ritüeller vb. arasındaki ilişkileri irdelemek olmalıdır.

Folklor, coğrafya, biyoloji ve kimya disiplinlerinin işbirliği ile yürütülen ve Kazdağı eteklerindeki kırsal yerleşimlerin geleneksel ekoloji bilgilerine odaklanan projemizin tasarım ve yazım süreçlerinde her bir disiplinin görev ve sorumluluk alanlarının belirlenmesi ve bulguların projenin amaç ve hedeflerine hizmet edecek biçimde ortak bir potada buluşturulması konularında zaman zaman tereddütler yaşanmıştır. Folklor alanında görülen disiplinle sınırlı homojenize araştırma alışkanlığına ek olarak projeye dâhil olan fen ve doğa bilimlerine mensup araştırmacıların daha önce folklor gibi herhangi bir kültür bilimi şubesi ile ortaklaşa çalışmalar yapmamış olmalarından kaynaklanan handikapların ortadan kaldırılması için projenin tasarım ve yazım sürecinde etkin bir işbirliğine gidilmiştir. Kapsamın, yöntem ve tekniklerin, örneklem alanlarının tespiti ve analizlere dönük paradigmalara tespiti konuları, projenin folklorik ağırlığı dikkate alınarak araştırma grubu üyeleri tarafından ortaklaşa belirlenmiştir.

Yerel bilgi doğal ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Yerel bilginin mantığı da bu karmaşık yapıyla uyumlu olarak bulanık/belirsiz bir karaktere sahiptir. Yerel toplulukların beslenme alışkanlıkları ve karakteristikleri, barınma biçim ve tercihleri, geçimlik rutinleri ile gündelik yaşam alışkanlıkları gibi somut unsurların yanı sıra bu unsurlarla ilişkili olan doğa-insan ilişkisi odaklı geleneksel dünya görüşlerinin, ritüellerinin, sözlü kültür miraslarının ve sosyal normlarının doğal çevre ile ilişkisini belirleyebilmek için yerel bilginin tüm dinamikleri titizlikle takip edilmelidir. Zira yerel bilgi, çevrenin sürekli olarak takip edilmesi ve doğru okunması, kapsamlı biçimde bilgi toplanması ve yeni bilgilere uyum sağlayabilen kolektif zihinsel modellerin oluşturulması yoluyla bütünlüğünü sürdürülebilir.⁹ Böyle bir hedefe ulaşmak için az sayıda değişkene ve örnekleme odaklanmanın aksine çok sayıda değişkenin ve örneklemin niteliksel olarak değerlendirilmesi gereklidir. Yani coğrafya, ekolojik bileşenler ve kültür bağlamında dikkat çeken tüm argüman çeşitliliğini keşfetmek öncelikli amaçlar arasında yer almalıdır. Öte yandan sınırlı değişken ve örneklemden hareketle araştırma sahasına dönük genelleyci değerlendirmeler yapmak, aceleciliğe ve özensizliğe işaret eder. Türk folklor araştırmalarında ekolojik yaşama da atıflar içeren kırsal yaşam ve kültür odaklı etnografik araştırmalarda örneğiyle çokça karşılaşılan bu türden tasarruf, bilimsel gerçeklik ve tutarlılık açılarından önemli etik sorunlara da sebep olmaktadır. Öte yandan “halk bilgisi” kadroları kapsamında yer alan halk hekimliği, halk veterinerliği, halk meteorolojisi, halk takvimi, halk botaniği, halk zoolojisi konularına yer verilen çalışmalarda yalnızca mülakat verilerinin tasviri bir üslupla sıralandığı, yerel bilginin topografya, iklim, ekonomi, inanç, etnisite, dünya görüşü vb. gibi temel bağlamlardan kopuk, derinlikli incelemelerden mahrum biçimde ele alındığı görülmektedir.

Etnobotani, ekolojik üretim gibi GEB bileşenleri araştırılırken araştırma sahası sakinlerinin yerel ekoloji bağlamı kabullerinde ve uygulamalarında formel yollarla öğrenilen modern bilimsel bilgi referanslı çevre etiğinin etkileri ile karşılaşmak oldukça sık rastlanan bir durumdur. Modern doğa bilimlerinin yöntem ve teknikleri ile ulaşılan sonuçların genelleşmesi sonucunda oluşan bilimsel ekoloji bilgisinin doğal rezerv tespitine, korumaya ve sürdürülebilirliğe dönük uygulama biçimlerinden yararlanan yerel halktan edinilen bilgilerin kaynağı konusunda dik-

⁹ Yerel bilginin kompleks yapısı ile ilgili değerlendirmeler için bk. (Berkes ve Kislalioglu Berkes, 2009).

katli davranılmalıdır. Dikkatli ve sorgulayıcı bir bakış açısının yanlış veya eksik teşhislere, değerlendirmelere ve genellemelere engel olacağı aşikârdır.

Proje kapsamında Kazdağı eteklerinde gerçekleştirilen alan araştırmalarında bazı kaynak kişilerin son yıllarda popülerlik kazanan perma-kültür gibi modern ekoloji bağlamı üretim teknik ve yöntemleri ile ilgili formel biçimlerde öğrenilip uygulanan bilgileri geleneksel bilgi kapsamına dahil ettikleri fark edilmiştir. Bu usullerin geleneksel bilgilerle veya modern bilimin temiz/ekolojik üretim biçimleriyle ilişkileri farklı kaynak kişilerin tecrübeleri ve uygulama biçimleri ile karşılaştırılmalı ve değerlendirmeler nihai bulgulara göre yapılmalıdır.

GEB kapsamlı folklor araştırmalarının planlanması ve uygulanması süreçlerinde örneklem alanı olarak belirlenen sahanın biyolojik ve kültürel ekolojisinin belirleyici arasında yer alan flora ve fauna çeşitliliği ile ilgili mevcut envanterlerden yararlanmanın araştırma açısından işlevselliğine şüphe yoktur. 2005 yılında bu çalışmanın örnekleme durumunda olan projemizin kapsamında yer alan güney (yalı) yakası yerleşimlerinden bazılarını da kapsar şekilde *Kazdağı Milli Parkı'nın Kültürel Ekolojisi* adlı bir TÜBİTAK projesi hazırlanmıştır. Uzmanlık alanı coğrafya olan araştırmacılar tarafından hazırlanan ve projemizin örnekleme alanlarından altı yerleşimi de kapsamında barındıran bu araştırmanın sonuçlarına bakıldığında 1993 yılında 21,452 hektarlık alanı milli park ilan edilen lokasyonun sınırlarında yer alan yerleşimlerdeki bazı Alevi (Tahtacı) ve Yörük köylerinde alan araştırmaları yapıldığı, doğa koruma politikalarına ve milli park kararının yöre sakinleri üzerindeki etkilerine dönük tespitlere ve tasviri değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir¹⁰. Bu çalışmanın dışında 2004 ve 2006 yılları arasında yine TÜBİTAK desteğiyle Kaz Dağı Milli Parkı ile park çevresindeki yer alıp idari olarak Balıkesir'e bağlı kırsal yerleşimler odağında etnobotaniye dönük bir envanter çalışması yapılmıştır. Diğer çalışmada olduğu gibi projemizin altı örnekleme alanını kapsayan bu etnobotani araştırmasında oldukça önemli bulgulara ulaşılmış yöre florasının beslenmeden, etnografik materyal üretimine ve geleneksel tedavi biçimlerine kadar kullanım biçimleri tespit edilmiştir.¹¹

¹⁰ Söz konusu proje ile ulaşılan verilerin değerlendirildiği iki çalışma şu şekildedir: (Arı ve Soykan, 2006a; 2006b).

¹¹ Bulgular için bk. (Satıl vd., 2006).

Söz konusu çalışmaların haricinde yörenin florası ve daha özelde şifalı bitkileri üzerine biyoloji ve coğrafya gibi alanlarda çalışmalar yapan bilim insanları tarafından gerçekleştirilen ve bazıları yerel yönetimler tarafından desteklenen çalışmalar¹² istisna olmak üzere yörenin faunası hakkında herhangi bir envantere ulaşmak mümkün olmamıştır. Araştırma alanında “çizgili Anadolu sırtlanı” (yöredeki adıyla andık) ve “kurt” (yöredeki adıyla canavar) gibi yabancı hayvanlarla ilgili anlatılarla karşılaşılması üzerine ve avcılık faaliyetlerinin araştırılması süreçlerinde Orman Bölge Müdürlüğü’ne bağlı yerel birimlerde ve Kaz Dağları Milli Park Müdürlüğü’nde yörenin faunası ile ilgili herhangi bir kayıtdan veya envanterin bulunup bulunmadığı sorgulanmış ancak herhangi bir envanterin mevcut olmadığı cevabı alınmıştır. Yapılan görüşmelerde söz konusu kurumlara mensup uzman ve görevlilerin yöredeki yabancı hayvan çeşitliliği ile ilgili envanter hazırlama işinin akademisyenlerin görevi olduğu ve henüz bu konuda bir çalışma yapılmadığı ifade edilmiştir.

Benzer bir durum yörenin sucul kaynakları için de söz konusudur. “Bin pınarlı” dağ olarak betimlenen Kazdağı’ndan doğan ve doğal ekolojik hayatın yanı sıra yerleşim, geçim ve geleneksel bilgi açılarından belirleyici konumda olan su kaynaklarının bütüncül bir envanterine veya CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) kaydına erişilememiştir. Alan araştırmaları sırasında küresel ısınma, tarımsal sulama, sahil yerleşimlerinin içme suyu tedariki gibi sebeplerle sayıları günden güne azalan su kaynaklarının zirai ilaçlar ve gübreler ile köylerin kanalizasyon atıkları gibi belirgin faktörler sebebiyle hızla kirlenmekte olduğu tespit edilmiş; bu alanlar etrafında şekillenen ekolojik dengenin, ekonomik hayatın ve kültürel ekolojinin olumsuz biçimde etkilendiği tespit edilmiştir.

¹² Bu çalışmaların sonucusu için bk. (Satıl vd., 2021).

Dağın eteklerinde geleneksel yerleşim biçiminden farklı olarak su kaynaklarından uzak yerlerde konut sayısının giderek artması sebebiyle ihtiyaç duyulan su miktarı da artmıştır. Konutlara veya tesislere su taşımak üzere gözelerle bağlanan plastik hortum ve borular dağın özellikle güney yakasında adeta örümcek ağı görünümündedir.

Birkaç kuşak öncesine kadar akan sulara kutsallık atfedilen, suların kirletilmemesi yolunda tabular belirleyen inanış temelli ekolojik bilincin günümüzde zayıfladığı söylemek yanlış olmayacaktır.

Proje örneklem alanlarındaki ırmakları ve dereleri gösterir harita¹³

Araştırma alanında GEB kapsamlı sorunlardan birisi de geleneksel bilginin manipüle edilmesi sorunudur. Yörede geleneksel yerel bilginin en zengin temsilcilerinden biri olarak nesillerdir beslenmeden, sağaltmaya kadar geniş bir kullanım alanına sahip etnobotani mirasının, kültür ekonomisinin turizm ve pazarlama odaklı pek çok temsilinde görüldüğü

¹³ Haritanın CBS esasında hazırlanmasını sürecinde Dr. Bekir Derinöz'e teşekkür ederiz.

gibi manipüle edildiğine dair örnekler tespit edilmiştir. Dağın güney cephesinde konumlanan ve turizm destinasyonu içinde yer alan yerleşimlerde etnobotani bilgisinin turistik bir pazarlama argümanı haline dönüştüğü, ticari arz-talep ilişkisi ile uyumlu olarak yerel halkın geçmişte tercih etmediği bitkilerin ve bunlardan üretilen yağ ve krem gibi ürünlerin çeşitliliğin güncellenmesinde etkili olduğu müşahede edilmiştir. Bunlara ek olarak “organik” sloganı ile satılan ürünlerin aslında konvansiyonel tarım ürünleri olması, doğadan toplanan bitkilerin geleneksel bilgide yer almayan ancak geleneksel bilginin referans olarak kullanıldığı sözde yararlarının son yıllarda bir pazarlama sloganı haline dönüşmesi veya yörede yakın geçmişe kadar çok bilinmeyen tarla ve bahçe bitkilerinin arz talep ilişkisi doğrultusunda yaygınlaşmaya başlaması ve bu bitkilerden bazılarının yörenin endemik türü imiş gibi takdim edilmesi tespit edilen durumlardan sadece bazılarıdır.

Nusratlı, Narlı ve Ayazma’da bulunan yöresel ürün satış stantlarından bazıları.

Kazdağı Eteklerinde GEB'e Atıklar Yapan Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Çatışmalar

Projenin örneklem alanları içinde yer alan Beyoba, Tahtakuşlar, Yaşyer, Narlı, Baharlar, Bahçedere ve Kısacık yerleşimlerde son 10 yıl içinde hane ve nüfus sayısının arttığı tespit edilmiştir. Diğer yerleşimlerde de yöre dışından insanlara arazi arzlarının arttığı, özellikle pandemi döneminde yoğunlaşan talepler doğrultusunda dağın güney yakasındaki yerleşimlere nispeten uygun fiyatlara satılan kuzey cephesi arazilerinde de fiyatların geçmiş dönemlere kıyasla hayli yükseldiği tespit edilmiştir.

Proje kapsamına dahil edilen kırsal yerleşimler.

Kazdağı'nın güney ve kuzey eteklerindeki kırsal yerleşmelere İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin farklı illerinden gelerek yerleşenlerle her iki cenahın sakinleri arasındaki ilişkiler ekolojik duyarlılık/farkındalık, köy hayatına ve ahalیه uyum sağlama gibi konularda dikkat çekici farklılıklar görülmektedir. Güney eteklerine yerleşen ve pek çoğu emekli vafına sahip yeni yerleşimcilerin gösterişli betonarme binalar yapmaları, köylünün tavuklarına, keçilerine ve köpeklerine karşı tahammülsüz olmaları, köylülerle iletişime geçme konusundaki ketumlukları ilişkilerin mesafeli olmasına sebep olmakta; özellikle arazi alım-satımı, yapılan evlerin kısa süre içinde başkalarına satılarak yerlerine yenilerinin yapılması gibi konularda zaman zaman tartışmalar yaşanabilmektedir. Ekolojik farkındalık açısından yerli ahalinin yeni yerleşimcilere nispetle daha önde olduğu söylenebilirken güney eteklerine yerleşen ve çoğunluğu gençlerden oluşan yeni yerleşimcilerin yerli ahalیه göre çok daha yüksek bir ekolojik farkındalığa sahip oldukları, ekolojik

yaşama dönük somut teşebbüslerde buldukları söylenebilir. Ağırlıklı olarak Bayramiç yöresinde görülen yeni yerleşimcilerin konvansiyonel tarımda ısrar eden yerli ahaliye yönelttikleri eleştiriler, ekolojik tarım konusunda model oluşturma gayretinde olmaları, yörenin iklimini, toprak yapısını ve florasını öğrenerek doğadan ekoloji ile uyumlu biçimde yararlanma yollarını öğrenme konularındaki heveskârlıkları, ekoloji odaklı bilimsel bilgiyi paylaşma ve yaygınlaştırma idealleri, onları güney eteklerindeki yeni yerleşimci tipolojisinden kolaylıkla ayırt etmeye yardımcı olan argümanlardır.¹⁴

Proje kapsamında tespit edilen GEB eksenli çatışmalardan biri de millî park alanı ile ilgilidir. Kazdağı'ndaki 21.000 hektarlık alanın 1993 yılında millî park statüsüne kavuşturulması ile ilgili yörede birbiri ile zıt değerlendirmeler söz konusudur. Millî park sınırlarındaki yerleşimlerde yaşayan, kuşaklar boyunca ağırlıklı olarak keçilerden oluşan küçük baş hayvan sürüleri ile geçimlerini sağlayan ailelerin bugünkü kuşakları bu tasarrufun hayvancılığı bitme noktasına getirdiğini ifade etmektedirler. Nitekim bu durumun hayvancılık etrafında gelişen yaşamı ve kültürel temsilleri de donuklaştırdığı gözlemlenebilmektedir. Az sayıda hayvanı olan sınırlı sayıda ailenin kaçak olarak parkta hayvanlarını otlatmaları, yılın belli dönemlerinde yörede yetişen mantarları ve pek çoğu endemik olan bitkileri toplamak isteyenlerin yine kaçak yollarla parka girmeleri park görevlileri ile ahali arasında sorunlara sebep olabilmektedir.

Millî park ilanı sonrasının bir diğer etkisi de yerel ormancılık faaliyetlerinde görülmüştür. Kuşaklar boyunca ormancılık yapan ve dahi bu özelliklerinin yanı sıra inanca dönük paradigmalarından ötürü "Tahtacı" şeklinde adlandırılan Türkmen köyleri ile yine park sınırında bulunan Yörük köylerinde ormancılık faaliyetleri, rezerv alanını korumaya dönük düzenlemelerin sıkılaştırılması ile büyük oranda sona ermiştir. Bu köylerde resmi prosedüre uygun şekilde, çoğu zaman taşeron olarak, orman kesimi yapan sınırlı sayıda ailenin dışında ormancılık yapan bulunmamaktadır. Ormancılık etrafındaki geleneksel uygulama biçim ve

¹⁴ Dağın kuzey cephesinde yeni yerleşimcilerce oluşturulan ekolojik komün örnekleriyle de karşılaşmıştır. Bayramiç havalisinde konumlanan Refikler, Doğalı, Muratlar komünleri bunlardan bazılarıdır. Siyasi otoritenin doğaya ve insana dönük kapitalist politikalarına ideolojik ve felsefi temelde eleştiriler yönelten komünlerin oluşum süreçleri, enformel nitelikli topluluk kuralları ve dinamikleri, sürdürülebilir ve doğayla uyumlu tarımsal üretim biçimleri ve yörenin asli yerleşimcileri ve otoriteleri ile ilişkileri gibi konular ayrı bir çalışmada ele alınacaktır.

süreçleri, malzemesi ağaç olan geleneksel zanaatlar, inanışlar, anlatılar, sürdürülebilirlik temelli geleneksel tasarruflar büyük oranda antropolojik öğeler halini almıştır.

Araştırma alanında tespit edilen ve pek çoğu artık dekorasyon unsuru olarak kullanılan ağaç malzemeleri materyallerden bazıları.

Projenin örneklem alanları içinde yer alan kimi yerleşimleri de (Mehmetalan, Beyoba, Pınarbaşı, Tahtakuşlar, Kavlaklar ve Arıtaşı) kapsar biçimde ekonomik faaliyetlerin millî park statüsü öncesine ve sonrasına dair nicel verileri paylaşan Arı ve Soykan (2006a: 23), Mehmetalan'da 15, Beyoba'da ise 10 ailenin ormancılık faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtmişlerdir. 2006 yılına ait bu verilerin aradan geçen zaman içinde güncellenmesi zarureti vardır. Zira kırsal yerleşimlerde ormancılık faaliyetleri ile hayatlarını kazananların sayılarının daha da azaldığı, nitekim Mehmetalan, Beyoba ve Arıtaşı'nın her birinde 2 veya 3 ailenin ek geçim kaynağı olarak resmi orman kesim işlerinde sınırlı biçimde yer alabildikleri tespit edilmiştir.¹⁵

Dağın güney cephesindeki örneklem alanlarımız arasında yer alıp Kazdağı Millî Parkı sınırında bulunan kırsal yerleşmelerde yaşayan aha-

¹⁵ Orman Bölge Müdürlüğü tarafından belirlenen alanlarda ağaç kesimi işi için ihaleler düzenlenmektedir. Yörede ormancılık faaliyetlerinde yer alan az sayıda kaynak şahıs, son yıllarda kesim ihalelerinin çoğunlukla dışarıdan gelen firmalara verildiğini, kendilerinin de ancak geçici işçi olarak sürece dahil olabildiklerini belirtmiştir.

linin ormancılık, hayvancılık, bitki-mantar toplayıcılığına olumsuz etki eden kısıtlamalardan duyduğu rahatsızlık yalnızca ekonomik boyutuyla değerlendirilmemeli, geleneksel ekolojik bilgiyi oluşturan önemli bilgi ve tecrübelerin uygulamadan düşmesine etkileri esasında da değerlendirilmelidir.¹⁶

Millî parkın yöreye etkilerine dönük değerlendirmeler bütünüyle olumsuz da değildir. Nitekim civar yerleşimlerde yaşayan, çoğunluğa nispetle daha yüksek eğitim düzeyine sahip olan, hayatını turizme dönük hizmetlerle kazanan veya yörenin ekolojisine karşı duyarlı olan sakinler yapılan uygulamayı onaylamaktadır.

Öte yandan günümüzde rezerv alanının sınırlarındaki köylerin yakın geçmişe kadar alanın doğal kaynaklarından yararlanma biçimleri ile ilgili yine Arı ve Soykan (2006a) tarafından verilen bilgide görülen çoğu yararlanma biçiminin örnekleriyle proje alan çalışmaları sırasında karşılaşılamamıştır. Zira proje kapsamındaki Mehmetalan ve Beyoba köylerinde geçmişte var olan ırmak balıkçılığı bugün tamamen sona ermiştir. Derelerin debilerinin azalması ve kirlilik gibi sebeplerle balık çeşitliliğinin azalması bu akıbetin sebepleri arasında ilk sıradadır. Ek olarak Mehmetalan köyü sakinlerinin rezerv alanı dışındaki çok az sayıda kestane ağacı ile yetinmek zorunda kaldıkları ve eskiden olduğu gibi kestanein geçimlik bir kaynak olmaktan çıktığı, yine avcılık faaliyetlerinin ve etrafındaki zengin sözlü anlatı geleneğinin can çekişmekte olduğu, hayvancılık faaliyetlerinin ve ekolojiyle uyumlu mesleki folklorunun ve kültürünün adı geçen yerleşimlerde sembolik bir hal aldığı, daha önce de ifade edildiği gibi ormancılık faaliyetlerinin yalnızca birkaç aile tarafından formel düzeyde sürdürüldüğü, arıcılık faaliyetlerinin geçmişle kıyaslandığında düşüş gösterdiği, bu düşüşte arı konaklatma alanlarının sınırlanmasının, sulak alanların azalmasının ve mevsimlerle uyumsuz marijinal hava olaylarının sıklaşmasının etkili olduğu, mantar ve şifalı ot toplama gibi etkinliklerin ise nispeten sürdürüldüğü, yöre florasının takvimsel gelişim süreçlerine hakim toplayıcıların türlerine göre muayyen tarihlerde bitki ve mantar topladıkları, ancak çoğunluğu başka yerleşimlerden gelen toplayıcıların yanlış toplama teknikleri (bitkiyi kökünden sökmek gibi) ve bitkinin gelişim takvimine dikkat etmeden to-

¹⁶ Milli Park ilanı sonrasında kararın park sınırlarındaki kırsal yerleşimler üzerindeki ekonomik ve ekolojik etkileri Yılmaz ve Arı (2006b) tarafından türlü yönleriyle ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir.

huma kaçan bitkileri de toplamaları gibi tasarrufları ile özellikle endemik türlere zarar verdikleri müşahede edilmiştir.

Arıcılık faaliyetlerinden bazı görünümüler.

Mehmetalan, Tahtakuşlar, Pınarbaşı ve Kavlaklar gibi yerleşimlerde faaliyet gösteren kamp alanları ve konaklama tesisleri, yöre sakinlerine turizm temelli alternatif bir geçim kaynağı sağlamaktadır. Yöre sakinlerinden bazıları bu tesislerin ekonomik getirisinden ötürü memnuniyetlerini ifade ederken, bazı sakinler ise bu alanlarda konaklayanların çoğu zaman çevreye karşı duyarlı davranmadıklarını ve ciddi bir su ve toprak kirliliğine sebep olduklarından şikâyet etmektedirler. Son yıllarda Kaz Dağı'nın kuzey cephesindeki kimi yerleşimlerde de kamp alanları veya konaklama tesisleri inşa edilmiştir. Ancak henüz risk oluşturan insan etkileriyle karşılaşılmaştır.

<i>Yerleşme adı</i>	<i>Ormancılık</i>	<i>Hayvancılık</i>	<i>Mantar toplama</i>	<i>Şifalı ot toplama</i>	<i>Avcılık</i>	<i>Arıcılık</i>	<i>Balık tutma</i>	<i>Diğer</i>
Mehmetalanı			x	x				Kestane
Pınarbaşı			x	x				
Beyoba			x	x				
Tahtakuşlar			x	x				
Kavlaklar			x	x				
Arıtışı			x	x				

Projemizin örneklem alanları arasında yer alan yerleşimlere dönük 2006 tarihli tespitler.

(Kaynak: Arı ve Soykan, 2006a: 18)

Kazdağı'ndaki kırsal yerleşmelerin konumları ve geçim kaynaklarında görülen çeşitlilikler vernaküler kültür hatlarının oluşmasını sağlamıştır. Yöre halkının "yalı taraf" şeklinde ifade ettiği denize bakan

güney eteklerindeki yerleşmelerde en yaygın geçim kaynağı yukarıdaki listede yer verilememiş olan zeytincilik ile turizm iken kuzey eteklerindeki yerleşmelerde kısmi oranlı zeytinciliğin ve turizmin yanı sıra, ormancılık, meyvecilik ve hayvancılık temel geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Arı ve Soykan'ın (2006a) tespitlerine konumları sebepleri ile dahil edilmeyen ancak projemizin kapsamında yer alan yerleşimlere dönük daha önce bu türden bir kültürel ekoloji vurgulu çalışma yapılmadığı için tespitlerimizi yakın veya uzak geçmişle karşılaştırma olanağından mahrumuz. Bu sebeple alan araştırmaları sırasında tespit edilen güncel bulguları vermekle yetineceğiz.

<i>Yerleşim adı</i>	<i>Tarım</i>	<i>Hayvancılık</i>	<i>Ormancılık</i>	<i>Mantar toplama ve satma</i>	<i>Yemeklik ve şifalı ot ve işlenmiş ürün satma</i>	<i>Arıcılık</i>	<i>Diğer</i>
Çamcı	x	x		x	x		
Hacıarslanlar	x	x	x	x	x	x	
Yaşyer	x				x		Kestane, Turizm
Dereli	x	x			x	x	
Doyran	x				x	x	Turizm
Narlı	x	x			x		
Küçükkuuyu	x				x		Turizm
Güzelköy	x	x			x		
Yeniçam	x	x			x		
Baharlar	x	x			x		
Süleymanköy	x	x			x		Dokumacılık
Bahçedere	x	x	x				Turizm
Kısacık	x	x	x	x	x		
Nusratlı	x	x		x	x	x	
Tuztaşı	x	x	x		x		
Uzunalan	x		x				
Kırca	x	x					
Yukarıköy	x	x					Dokumacılık
Ağaçköy	x	x		x	x		Turizm
Ahmetçeli	x	x		x	x		
Beşik	x	x	x		x		Oya işlemeciliği
Çırpılar	x	x					

Evciler	x	x					
Mollahasanlar	x	x					
Pınarbaşı (Bayramiç)	x	x					Turizm
Serhat	x	x					
Toluklar	x	x					Dokumacılık
Dağoba	x	x	x		x	x	
Kutluoba	x	x					
Akçakoyun	x	x	x				Turizm
Akköy	x	x	x				
Aşağıçavuş	x	x	x				
Oğlanalanı	x	x			x		
Örencik	x	x				x	

Araştırma sahasının GEB esaslı kültürel ekolojisini değerlendirmeye yardımcı olacak veriler tablosu.

Bölgedeki madencilik faaliyetlerinin çevresel ve kültürel ekolojiye etkileri üzerine süregelen tartışmalar yöre halkının çoğunluğu tarafından da desteklenen çevre dernekleri, kolektifleri ile maden işletmecileri ve resmi otorite arasında yaşanmaktadır. Eylemsel yönleriyle Türkiye gündemine de taşınan bu çatışma alanı ile ilgili olarak istisnalar bulunsa da yöre insanının madencilik ve jeotermal faaliyetlerinin çevresel etkilerine dönük farkındalık düzeyi yüksektir. Bahse konu faaliyetlerin suçlu alanlar, tarımsal faaliyetler, hayvancılık ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki baskıları ile ilgili kaygıların sıklıkla dile getirilmesi, karar alıcıların yörenin sakini ve sahibi vasfına sahip topluluklara dönük otoriter bir tavır sergilediklerine işaret etmektedir. Geleneksel dünya görüşünün doğa-insan ilişkisine dönük paradigmatları ile endüstri devriminden itibaren ne pahasına olursa olsun hammadde rezervlerini kullanmayı önceleyen tavrı arasındaki çatışmanın yöre özelinde çok daha belirgin biçimde süregeldiği söylenebilir.

Folklor odaklı GEB ve kültürel ekoloji çalışmalarının önemli bir bileşeni olmaları sebebiyle kutsal ziyaret mekanları da proje kapsamına dahil edilmiştir. Alan araştırmaları sırasında Kazdağı eteklerindeki hemen bütün yerleşimlerde ziyaret fenomeninin örnekleri ile karşılaşmıştır. Kazdağı'na yüklenen kutsallığın erken dönemlere kadar uzanması, farklı inanç ve kültürlerde kutsallık atfedilen varlıklar ve kahramanlar etrafında şekillenen anlatılar zamanla kültürler arası etkileşimin somut örneklerini oluşturmuştur. Zira Yunan mitolojisine göre Zeus'un yaşa-

diği yer olduğuna inanılan İda, 13. yüzyılda Türkmenlerin bölgeye yerleşmeleri ile birlikte heterodoks inanç yorumları içinde önemli bir yere sahip olan atalar kültü ve dağ kültü ile ilişkilendirilerek Kazdağı'na dönüştürülmüştür. Dönüşüm süreçlerinde yörenin eski sahiplerine ait inanç unsurlarının ve anlatı öğelerinin yeniden yorumlandığına dair bulgulara ulaşılmıştır.

Sarıkız hakkında anlatılan efsaneler başta olmak üzere dağın kutsallığına da atıflar yapan çok sayıda efsane yörenin sözlü kültüründe canlılığını korumaktadır. Nitekim projenin örneklem alanlarında tespit edilen ve bazıları Milli Park alanı içinde yer alan kırk civarında ziyaret mekânından pek çoğu hakkında efsane¹⁷ ve memoratlar tespit edilmiştir. Kazdağı'nın kültürel peyzajı içerisinde yöre sakinleri tarafından yerleri belirgin hale getirilen ziyaret alanlarından bazıları etrafında günümüzde de muayyen dönemlerde ritüeller gerçekleştirilmektedir. Özellikle milli park alanı içinde bulunan Sarıkız, Eybek Dedesi, Cılbak Baba ve Kapanca Dede ziyaretleri etrafında çoğunlukla Tahtacı ahalinin katılımıyla 15 Ağustos tarihinde başlayan konaklamalı ziyaretler süresince çok sayıda ritüel gerçekleştirilmektedir.¹⁸ Yöre sakini bazı Yörük köylüleri de bu mekanları ziyaret ederek çeşitli ritüeller gerçekleştirmektedirler.

Sarıkız ve Kapanca Dede ziyaretlerinden görünüm.

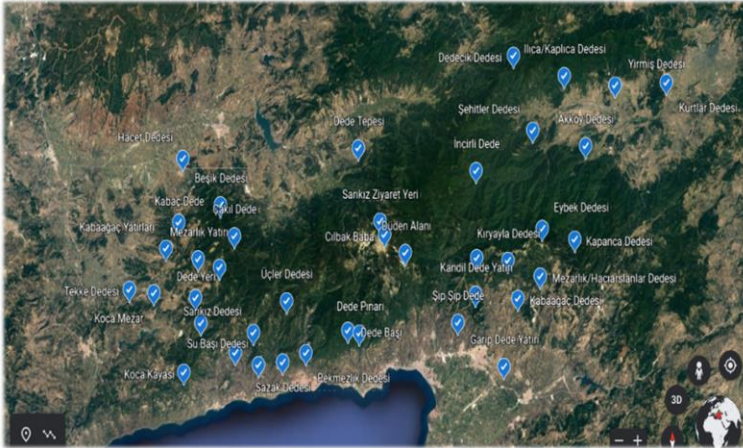
Ziyaretler ve buralarla ilişkilendirilen kutsal şahsiyetlerle ilgili anlatılardan anlaşıldığı kadarıyla kökeni İslam öncesine uzanan dağ ve orman iyeleri inanışları özellikle Tahtacılar arasında devam etmektedir. Bu

¹⁷ Sarıkız ile ilgili anlatılar ve değerlendirmeler üzerine daha önce yapılan çalışmalardan bazıları için bk. (Duyamaz, 2001; Aydoğan, 2019).

¹⁸ Tahtacı ahaliden bazıları son yıllarda bu ziyaretlerin turistik bir hal aldığını, yöre sakinlerinin başka illerden gelen misafirlerini bu alanlarda ağırladıklarını, bu durumun ziyaretlere ve etkinliklere dönük anlam ve işlevleri zayıflattığını ifade etmişlerdir. Ayrıca yöre dışından gelen ziyaretçilerin mekanların kutsallığı ve çevre duyarlılığı konularında duyarsız tavırlarıyla ciddi bir çevre kirliliğine sebep oldukları yolunda şikayetler söz konusudur.

durum “sahipli” olarak kabul edilen ve tekinsizlik vurgusu ile anlatılara konu edilen mevki ve konumlar için de söylenebilir. Bu bağlamda ziyaretlerin bulunduğu alanların kutsal olduğuna dair inanışlarla şekillenen tabular doğal çevrenin korunmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

Tespit edilen ziyaretlerde gerçekleştirilen ritüellerde şifa ve bereket vurgularının yanı sıra kuraklık gibi kriz dönemlerinin atlatılmasına dönük beklentiler de dikkati çekmektedir. Bayramiç’e bağlı Dağoba Köyü sakinlerinin ziyaret ettikleri Dede Tepesi ile Edremit’e bağlı Arıtışı Köyü sakinlerinin ziyaret ettikleri Dede Pınarı örneklerinde olduğu gibi bazı ziyaret mekânlarında dini bayramlarda ve Hıdırellez’de ritüeller düzenlenmekte, ihtiyaç duyulması halinde toplu halde yağmur duası edilmektedir.

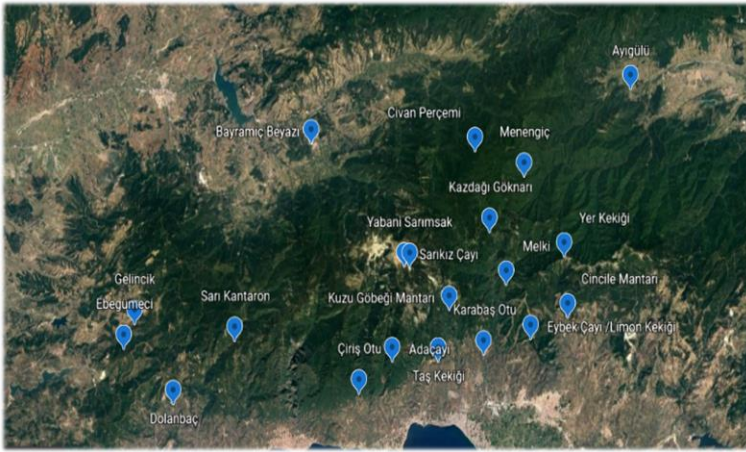

Proje kapsamında yer alan yerleşimlerde tespit edilen ziyaret alanları.

Diğer Tespitler

Geleneksel bilgi türleri sözlü kültür ortamı içinde kolektif bir karakterde karşımıza çıksalar da esasında her bir bilgi türünün ortaya çıkışında ve aktarımında bireysel tasarruflar söz konusudur. Alan araştırmaları sırasında bu durumun somut örnekleri ile karşılaşmıştır. Örneğin Bayramiç havalisine başka illerden gelerek yerleşen ve tarımla uğraşmak isteyen “Yeni köylü”lerin tamamına yakını Ahmetçeli Köyü’nde ekolojik tarım yapan Sevinç Özkaya ile iletişime geçmektedirler. Çoğunluğu şehirlerden gelen ve daha önceden köy hayatını veya tarımı deneyimlemeyen yeni yerleşimcilerle gönüllü olarak bilgi ve tecrübelerini paylaşan az sayıda yerli sakin, topografyaya, iklime ve toprağa uygun ürün çeşitliliği, üretim takvimi, ürün yetiştirme ve hasat usulleri, mamule dönüştürme biçimleri, yabancı ot ve mantar çeşitleri gibi pek çok konuda yar-

dımcı olmaktadır. Gönüllülerle yapılan bilgi ve tecrübe alışverişi süreçlerinde karşılıklı örnekleri de görülmektedir. Daha önce permakültür eğitimi alan veya literatüre dayalı ekolojik üretim bilgilerini yöredeki rehberlerine aktarabilmektedirler. Bu durumunda anlaşılacağı üzere Kazdağı eteklerindeki kırsal yerleşimlerde geleneksel ekolojik bilginin güncellenmesi ve aktarımı konularında ekolojik çiftliklerin oldukça önemli bir yeri vardır. Söz konusu çiftlikler, yalnızca geleneksel nitelikli ekolojik tarımsal üretimine dönük yöntem ve tekniklerinin kullanılması ve öğretilmesi ile veya ekolojik farkındalığın artırılmasına sağladığı katkılarla değil, köy hayatının doğal ortamı içinde tüm unsurlarıyla deneyimlenmesine imkân tanınması ile de önem taşımaktadır. Çocukların ve gençlerin geleneksel kültürü besleyen inanışlar, anlatılar, oyunlar ve eğlencelerle zayıflayan bağlarının yeniden güçlendirilmesi açısından çiftliklerin önemli bir misyonu yerine getirdiğine de şüphe yoktur. Öte yandan kendini gerçekleştirme çabası içinde olan, hedefleri bulunan ve bu hedefleri için fedakârlıktan ve mücadeleden çekinmeyen bir tipolojiyi temsil eden çoğunluğu gençlerden oluşan gönüllü gruplarının geleceğe dair iyimser beklentilerin artmasını katkı sağladıkları aşîkârdır¹⁹.

Yörenin doğal ot ve mantar çeşitliliği içinde yer alan bazı türlerin yaygın olduğu alanlar.

¹⁹ Konuya dönük kapsamlı değerlendirmeler için bk. (Aça, 2021).

Kazdağı çevresinde yetişen ve mevsimlerinde yerli halk tarafından toplanan mantar türlerinden bazıları.

Sonuç

Türk folklor araştırmalarında GEB kapsamlı ve disiplinlerarası yaklaşımlı model alınabilecek bir çalışmanın yapılmamış olması, bir ilk niteliği taşıyan projemizin özgün bir araştırma modeli üzerine inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Batı biliminde antropoloji ile doğa bilimleri işbirliğinde gerçekleştirilen ve farklı biyolojik ve kültürel habitatlara odaklı çalışmalarda kullanılan araştırma modellerinin kısmi rehberliğine başvurulmuştur. Habitat sadece biyolojik benzerlikler özelinde tanımlanması mümkün olmayan, sosyo-kültürel dokuyu belirleyen geçim kaynakları, üretim biçimleri, teknikleri ve araçları, dünya görüşü, beslenme, barınma ve topyekun bu unsurlarla ilişkili olan geleneksel ekoloji bilgisi gibi pek çok unsurla donatılmış bütüncül bir kavramdır. Benzer topografik ve klimatolojik şartlarda yaşayan toplulukların, belirtilen kültür bileşenlerinde görülen benzerlikler bu yönüyle şaşırtıcı değildir. Ancak doğal koşullarda görülen belirgin farklılıklara ek olarak inanç ve etnisite gibi ayırt edici argümanların etkisiyle ortaya çıkan anlamlandırma ve uygulama farklılıkları geleneksel ekoloji bilgisinin özgün karakterine işaret eder. Bu sebeple araştırma modelinin oluşturulması sürecinde kültürel kimliğin tanımlayıcıları esasında özgün bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır. Proje bulgularının bütüncül biçimde bilim dünyasıyla paylaşılacağı müteakip çalışmalarda söz konusu araştırma modeli ve işlevselliği üzerine ayrıntılı biçimde durulacaktır. Bu tasarrufla modelin geliştirilmesi ve GEB kapsamlı Türk folklor çalışmalarında kullanılabilir kabul görmüş, işlevsel bir modelin eleştirilerle geliştirilmesi amaçlanmıştır.

<i>GEB Unsuru (GEBU) Adı ve Numarası: OğLAK MAYASI</i>	
<i>GEBU Tipi</i>	Süreç (S) – İnovasyon (İ)
<i>GEBU'nun kısa tanıtımı</i>	Yörede geleneksel yöntemlerle yapılan peynir-

	lerin mayalanmasında henüz anne sütü emen oğlakların (süt oğlak) midelerinin dört bölümünden biri olan “şırdan” kullanılmakta, bununla yapılan peynir mayasına ise “oğlak mayası” adı verilmektedir.
<i>GEBU'nun yöresel adlandırma ve çeşitlenmeleri; GEBU'yla ilgili dil birikimi</i>	Geviş getiren hayvanların dört bölümden (işkembe, börkenek, kırkbayır, şırdan) oluşan midelerinin peynir mayası olarak kullanılan bölümüne (şırdan) yörede “mayalık” adı verilmektedir.
<i>GEBU'nun yöresel kullanım amaçları</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Peynir üretiminde sütün kesilmesini doğal yollar ile sağlamak, mayalanmayı gerçekleştirmek. - Mayalama aşamasında kimyasallardan mümkün olduğunca kaçınarak doğal ve geleneksel yöntemleri devam ettirmek. - Peynire farklı bir aroma ve doku kazandırmak.
<i>GEBU'nun yöresel kullanım yöntemleri</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Henüz anne sütü emen oğlak (süt oğlak) kesilince, midesinin mayalık adı verilen kısmı (şırdan) peynir mayası olarak kullanılmak üzere ayrıca saklanır. - İçi açılarak, peynirleşmiş süt kalıntıları iyice temizlenen mayalık, gözenekli bir beze sarılarak gölge bir ortamda asılıp kurutulur. Tüm nemi kaybolduktan sonra buzdolabında muhafaza edilir. - Peynir mayalanmadan bir hafta on gün önce kurutulmuş mayalıktan bir kısmı kesilerek tuzlu suda bekletilmeye başlanır. - Geçen süre içinde mayalık özleşerek tuzlu suya iyice karışmış olur. - Sağılan süte, içinde mayalık bulunan ve yaklaşık bir hafta on gündür bekletilen tuzlu sudan, sütün miktarına göre birkaç çorba kaşığı katılarak peynir mayalanır. - Kısa bir karıştırmadan sonra artık süt kesilmeye, mayalanmaya başlamış olur.

<i>GEBU'nun ritüelistik yönü, GEBU'yla ilgili inançlar, tabu/kaçınmalar, kabuller</i>	Hemen her işte olduğu gibi, peynir mayalama aşamasında da manen ve maddeten temiz olma başat şart olmakla birlikte, GEBU özelinde ritüelistik bir tutuma rastlanmamıştır. Yörede oğlak mayası, organik bir maya olması hasebiyle kabul görmektedir.
<i>GEBU'nun coğrafi dağılımı</i>	Ayvacak Baharlar Köyü (Muhammet Kurt)

GEBU envanter fişlerinden bir örnek.

Yöreye endemik türlerin de dahil olduğu bitkilerle geleneksel bilgi esasında hazırlanan ve şifalı olduğuna inanılan yiyecekler, içecekler ve ilaçlar; yine bitkilerin hammadde olarak kullanıldığı el sanatı ve zanaatı ürünleri ile mimari, halk mutfağı, hayvancılık ve tarım gibi doğa kaynaklı geçim kaynaklarının kapsama dahil yönleri, doğal çevre bileşenleri ile ilgili inanışları, ritüelleri, doğal kaynaklardan yararlanmaya dönük diğer usul ve tekniklerini tespit etmeyi amaçlar biçimde hazırladığımız özgün nitelikli GEBU (Geleneksel Ekolojik Bilgi Unsuru) envanter formlarının projenin tamamlanmasından sonra kamuoyuyla paylaşılması veri temini konusunda konuyla ilgi bilgi kollarına destek sağlamış olacaktır. Bu yolla projenin önemli hedeflerinden birine ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aça, M. (2021). Gelenekselden Moderne Ekolojik Bilginin Yerel Temsillerine Bayramiç'ten Bir Örnek: Sevinç Abla Çiftliği. 3. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu 1-3 Ekim 2021- Tam Metin Bildiriler Kitabı*, (ed. M. Dinç), 139-161, Çanakkale: TOKÜAD Yayınları.
- Alvard, M. S. (1993). Testing the "Ecologically Noble Savage" Hypothesis: Interspecific Prey Choice by Piro Hunters of Amazonian Peru. *Human Ecology*, 21: 355-387.
- Anderson, E. N. (1996). *Ecologies of the Heart - Emotion, Belief, and the Environment*. New York: Oxford University Press.
- Anderson, J. N. (1973). Ecological Anthropology and Anthropological Ecology. *Handbook of Social and Cultural Anthropology*, (ed. J. J. Honigmann), 179-239, Chicago: Rand McNally and Co.

- Antweiler, C. (1998). Local Knowledge and Local Knowing: an Anthropological Analysis of a Contested "Cultural Products" in the Context of Development. *Anthropos*, 93, 469-494.
- Arı, Y. - Soykan, A. (2006a). Kazdağı Milli Parkı'nda Kültürel Ekoloji ve Doğa Koruma. *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 44, 11-32.
- Arı, Y. - Soykan, A. (2006b). Kazdağı Milli Parkı'nın Yerel Topluluklar Üzerindeki Sosyal ve Ekonomik Etkileri. *Kazdağları 2. Ulusal Sempozyumu*, Çanakkale.
- Atran S. (1998). Folk Biology and the Anthropology of Science: Cognitive Universals and Cultural Particulars. *The Behavioral and Brain Sciences*, 21 (4): 547-609.
- Aydoğan, T. (2019). Türk Halk Kültüründe Kötücül Bir Varlık Olarak Sarıkız. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (3-5 Ekim 2019) Tam Metin Bildirileri Kitabı*, (ed. Mustafa Aça), 250-358, Çanakkale: TOKÜAD Yayınları.
- Balée, W. (1994). *Footprints of the Forest. Ka'apor Ethnobotany - the Historical Ecology of Plant Utilization by an Amazonian People*. New York: Columbia University Press.
- Banuri, T. - Apffel-Marglin, F. (eds) (1993). *Who Will Save the Forests? Knowledge, Power and Environmental Destruction*. London, Zed Books.
- Bentley, J. - Rodriguez G. (2001). Honduran Folk Entomology. *Current Anthropology*, 42(2): 285-300.
- Berkes, F. - Folke, C. - Gadgil, M. (1995). Traditional Ecological Knowledge, Biodiversity, Resilience and Sustainability. *Biodiversity Conservation*, (ed. C. A. Perrings, K-G. Mäler, C. Folke, C.S. Holling, B. O. Jansson), 281-300, Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Berkes, F. – Folke, C. (1992). A Systems Perspective on the Interrelations Between Natural, Human-Made and Cultural Capital. *Ecological Economics*, 5 (1): 1-8.
- Berkes, F. - Kislalioglu Berkes, M. (2009). Ecological Complexity, Fuzzy Logic and Holism in Indigenous Knowledge. *Futures*, 41 (1): 6-12.
- Berkes, F. (1993). Traditional Ecological Knowledge in Perspective. *Traditional Ecological Knowledge: Concepts and Cases*, (ed. J. T. Inglis), 1-9, Ottawa: Canadian Museum of Nature and the International Development Research Centre.

- Berkes, F. (1995). Indigenous Knowledge and Resource Management Systems: A Native Canadian Case Study From James Bay. *Property Rights in a Social and Ecological Context*, (ed. S. Hanna - M. Munasinghe), 99-109, Washington DC: Beijer International Institute and World Bank.
- Berlin B. - Breedlove D. - Raven P. (1973). General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology. *American Anthropologist*, 75 (1): 214-242.
- Berlin B. (1973). Folk Systematics in Relation to Biological Classification and Nomenclature. *Annual Review Ecology and Systematics*, vol. 4: 259-271.
- Berlin, B. (1992). *Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Bocco, G. (1991). Traditional Knowledge for Soil Conservation in Central Mexico. *Journal of Soil and Water Conservation*, 46 (5): 346-348.
- Brook, R. K. - McLachlan, S. M. (2008). Trends and Prospects for Local Knowledge in Ecological and Conservation Research and Monitoring, *Biodiversity and Conservation*, 17 (14), 3501-3512.
- Burkett, M. (2013). Indigenous Environmental Knowledge and Climate Change Adaptation. *Climate Change and Indigenous Peoples: The Search for Legal Remedies*, (ed. Randall S. Abate - Elizabeth Ann Kronk), Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Chambers, R. (1980). Understanding Professionals: Small Farmers and Scientists. *IADS Occasional Paper*, 1-5, New York: International Agricultural Development Service.
- Colding, J. (1998). Analysis of Hunting Options by the Use of General Food Taboos. *Ecological Modelling*, 110: 5-17.
- Corsiglia, J. – Snively, G. (1997). Knowing Home: NisGa'a Traditional Knowledge and Wisdom Improve Environmental Decision Making. *Alternatives Journal*, 23 (3): 22-27.
- Cunningham, A. B. (2001). *Applied Ethnobotany. People, Wild Plant Use and Conservation*. London: Earthscan.
- Duymaz, A. (2001). Kaz Dağı ve Sarıkız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (5), 88-102.

- Geertz, C. (1983). *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic.
- Howes, M. – Chambers, R. (1980). Indigenous Technical Knowledge: Analysis, Implications and Issues. *Indigenous Knowledge Systems and Development*, (eds. D. Brokensha, D. Warren, O. Werner), 329-340 Lanham: University Press of America.
- Satıl, F. – Tümen, G. – Dirmenci, T. – Çelik, A. – Arı, Y. – Malyer, H. (2006). Kazdağı Milli Parkı ve Çevresinde (Balıkesir) Etnobotanik Envanter Çalışması 2004-2006. *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 5, 171-203.
- Satıl, F. – Tümen, G. – Selvi, S. (2021). *Kazdağları'nın Şifalı Bitkileri*. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Warren, D. M. (1989). Linking Scientific and Indigenous Agricultural Systems. *The Transformation of International Agricultural Research and Development*, (ed. J. L. Compton), 153-170, Boulder: Lynne Rienner.

GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİNİN MARKALAŞMASI

*Nebi ÖZDEMİR**

Giriş

Kültür kökünde insan ve doğa etkileşimlerinin ürünü ve bütünüdür. Gelenek kültürünün özünü geleneksel (ekolojik) bilgi meydana getirir. Diğer bir ifadeyle gelenek kültürü, insanın doğa ile etkileşimleriyle elde ettiği deneyim ve bilgi belleği olarak tanımlanabilir. Kültürün kültürel genetik kaynağında insanın doğa ile etkileşimleri yer alır. Gelenegın laboratuvarı doğa, bilgi üretme yöntemi ise gözlemsel ve deneyseldir. Geleneksel ekolojik bilgi kültürel ürünler ve etkinlikler aracılığıyla korunmakta ve yaşatılmaktadır. Kültürel ürünün çekiciliğı, barındırdığı veya yaşattığı geleneksel ekolojik bilginin değeriyle belirlenmektedir. Geleneksel ekolojik bilginin yaşamsal değeriyle orantılı olarak kültürel ürün ve faaliyetin çekiciliğı, etkinliğı ve kalıcılığı artmaktadır. Yine insanın doğa ile etkileşimlerinin yoğunluğı, güçlü ya da zayıf oluşu geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün verimliliğini ve yaygınlığını tayin etmektedir. İnsanın çeşitli nedenlerle doğayla fiziksel, zihinsel, bilişsel, duygusal, duygusal, dahası kültürel bağlarının zayıflaması geleneksel (ekolojik) bilgi ve kültürün de verimsizleşmesine ve etkisizleşmesine neden olmaktadır. Özellikle 18.asrın sonundan itibaren sanayileşmenin, kentleşmenin ve modernleşmenin etkisi altında geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün zayıfladığı gözlenmiştir. 20.asrın sonuna doğru ise geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün değeri keşfedilmeye başlanmıştır. Bu değişim ve dönüşümlerin kaynağını daha çok kent kökenliler oluşturmaktadır. Bu durum şiddeti gittikçe artan kent soylu tüketim toplumu ve popüler kültürün etkisiyle ortaya çıkan tatsızlıgın, tükenmişliğin ve tatminsizliğin fark edilmesinin bir sonucudur. Bu değişim ve dönüşüm hareketlerinde kentin üst toplumsal kesimlerinin öncülük etmesi dikkat çekicidir. Son çeyrek asırda kentin üst kesimlerinin mensupları “post-modern” köylülere/yerellere dönüşmeye başlamıştır. Yereldeki geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün değerinin farkına varılmasında, korunma-

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara-Türkiye. E-posta: nozdemir@hacettepe.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4881-5503.

sında ve canlandırılmasında postmodern köylülerin rehberlik ettikleri ve önemli görevler üstlendikleri gözlenmektedir.

Söz konusu değişim ve dönüşümler diğer bilim dalları gibi halk bilimini de farklılaştırmaktadır. Bilimsel körlük ve yetersizlik nedeniyle halk edebiyatı saplantısının bir türlü aşılammaması halkbilimi araştırmacılarının bu tür değişim ve dönüşümleri çözümlemesini engellemektedir. Geleneksel ekolojik bilgi ve kültür halkbiliminin temel araştırma alanını oluşturmaktadır. Sözlü edebiyat ürünleri dahil gelenek kültürünün tamamı geleneksel ekolojik bilginin eseridir. Geleneğin temsilcileriyle ürünlerinin incelenmesi, aslında geleneksel (ekolojik) bilginin çözümlenmesi anlamına gelmektedir. Türkiye’de halkbiliminin ilk ortaya çıktığı dönemde “halk bilgisi” teriminin kullanılmasının yerindeliği ve anlamlılığı, bu kapsamda mutlaka vurgulanmalıdır. Halk bilgisinin sadece halk edebiyatı (tarihi ve tür/metin tahliline, aşığın hayatı-sanat-eserlerine) olarak algılanışı nedeniyle geleneksel ekolojik bilgi araştırmaları yeterli ilgiyi görmemiştir. Bu konuda Türkiye’deki yetkin folklor araştırmaları yakın dönemde yayımlanmaya başlamıştır (bk. Özdemir 2018, Yolcu 2018, Yolcu ve Aça 2019, Yılmaz 2019).

Yaşam kültür, ekonomi, eğitim, politika, turizm, sağlık gibi farklı alanların yaratıcı etkileşimleriyle biçimlenmekte ve deneyimlenmektedir. Kültür de söz konusu alanlar arası yaratıcı etkileşimlerle yaratılmakta, yaşatılmakta ve geliştirilmektedir. Diğer yandan kültür iç yapı itibarıyla gelenekler arası yaratıcı etkileşimlerin ürünü ve bütünüdür. Bu kapsamda ürünler, gelenekler, aktörler ve kültürler arasında yaratıcı etkileşimlerin varlığından söz edilebilir. Özetle kültür iç ve dış dinamiklerinin yaratıcı etkileşimleriyle yaratılmakta, değiştirilmekte, yenilenmekte ve yaşatılmaktadır. Dolayısıyla disiplinler arası yöntem ve yaklaşımların halk/kültür bilimi kapsamında kullanılması bir tercih değil gerekliliktir. Farklı boyutlara sahip geleneksel ekolojik bilgi de karşılaştırılmalı yöntem ve yaklaşımlarla çözümlenebilecek disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Bu araştırma geleneksel ekolojik bilginin markalaşma sürecinin iç ve dış dinamikler temelinde çözümlenmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmada kültürel ekonomik veri, yöntem ve yaklaşımlar esas alınmaktadır.

Çözümleme: Geleneksel Ekolojik Bilginin Markalaşması

Geleneksel ekolojik bilginin markalaşmasında farklı dinamiklerin etkisinden söz edilebilir. E-ticaretin yaygınlaşması, sanal ve dijital kültü-

rün özerkleşmesi, kültürel miras yönetiminin gelişmesi, kültürel yaratıcı ekonomi ve endüstrilerin yaygınlaşması, medya endüstrilerinin etkinleşmesi, özetle kültürün ekonomik değerinin ve boyutunun belirginleşmesi gibi farklı olgular bu kapsamda ilk akla gelenlerdir. Bu araştırmada ise gelenek kültürünün dolayısıyla geleneksel (ekolojik) bilginin markalaşmasında “kent markaları, uluslararası ve ulusal kurum ve kuruluşlar, coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adı, geleneksel tamamlayıcı/alternatif tıp (GETAT/TAT), geleneksel yöresel ürün ticareti, yavaş-pozitif-yeşil hareketleri, eko-kültür turizmi, yöresel ürün festival-şenlik-fuarları, kültürel yaratıcı endüstriler” gibi farklı dinamiklerin etkileri belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır. Bu süreçte ortaya çıkabilecek sorunlar ile bazı çözüm önerileri de bu araştırma kapsamında tartışılacaktır.

A. Temel Dinamikler:

1. Kent Markaları Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Kültürel ekonomik boyuta sahip ülke ve bölge markaları (Aksoy 2008: 48-58) bir yanıyla kent markaları bütünü olarak değerlendirilebilir. Son dönemde kent markaları konusu sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Yoğunlaşan uluslararası ve ulusal kent merkezli program, proje, sistem, yaklaşım, hareket ve eğilimler kentlerin markalaşma sürecini de hızlandırmaktadır. Kent merkezli sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının yaygınlaşması, bu sürece ivme kazandırmıştır. UNESCO Yaratıcı Kentler Ağı, Avrupa Birliği Kültür Başkentleri, Türk Dünyası Kültür Başkentleri, Yavaş Şehir ve Marka Kentler gibi uluslararası ve ulusal oluşumlar nedeniyle Türkiye’deki pek çok kentte markalaşma çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda kentlerin farklılıkları tespit edilerek öne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Özgünlüklerin belirginleştirilmesine yönelik olarak isim, sembol ve tasarım faaliyetleri kent merkezli marka faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır (Kotler 1997: 443’ten akt. İçli ve Vural 2011: 261). Küreselleşen medyanın etkinleşmesi, uluslararası seyahat maliyetlerinin düşmesi, tüketicilerin harcama gücünün artması, sunulan hizmetlerde şehirlerarası benzerliklerin çoğalması ve insanların farklı kültürlerle olan ilgilerinin yoğunlaşması gibi nedenlerin kentlerin markalaşmasını gerekli hale getirdiği kaydedilmiştir (Hanna ve Rowley 2008: 61’den akt. İçli ve Vural 2011: 261).

Kent kültürü ve kimliğinin dolayısıyla kent imajının ve markasının ilgili kentin doğal, tarihi ve kültürel özgünlükleri veya farklılıkları teme-

linde oluşturulduğu öncelikle vurgulanmalıdır. Kentsel özgünlük veya farklılıkları oluşturan değerlerin (yanların/belirgin özelliklerin) envanterinin çıkarılması ve bunlara yönelik etkili marka stratejilerinin yaratılması ve projelerin tasarlanması kentsel marka faaliyetlerinin planlama aşamasını meydana getirmektedir. Kent markaları ve imajlarının ulusal ve bölgesel marka ve imajlarla da yakından ilgili olduğu burada hatırlanmalıdır. Logo, sembol ve slogan tasarımı kentin özgünlüklerini belirginleştirmeye yönelik, basit ve sıradan olmayan, sanatsal ve iletişimsel boyutu güçlü, çağrışım gücü yüksek, kolay anlaşılan ve hatırlanabilen, yaratıcılık ürünü kaliteli, güvenilir araçlardır. Belirtilen bütün bu aşamalarda doğal ve tarihi zenginliklerin yanında kültürel belleğin de temel özgünlük kaynağı olarak değerlendirildiği gözlenmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin ilk tescilli kent logosuna sahip ili Gaziantep'in yakından değerlendirilmesi yararlı olabilir.

Türkiye'nin UNESCO Yaratıcı Kentler Ağı'na "yaratıcı mutfak kent" olarak ilk giren kenti olan Gaziantep'in logosunun çeşitlemelerinde özellikle "Antep fıstığı, kebab, zeytin, baklava ve el sanatları" dikkat çekmektedir. Gaziantep'in 2022 yılı başı itibariyle çoğunluğu geleneksel bilgi kökenli 74 coğrafi işaretli ürüne (nakışlı dolma, baklava, beyran, bulgur, dolmalık biber, firik, Antep fıstığı, fıstık ezmesi, katmer, kurabiye, kutnu kumaşı, kuru patlıcan, kübba ekmeği, Antep lahmacunu, menengiç kahvesi, meyan şerbeti, Antep muskası, Antep pekmesi, peynirli irmik helvası, tırnak pidesi, dut şurubu, Antep yuvarlaması, Antep işi, Antep şiveydizi, sütlü zerde, yeşil zeytin böreği, ezmeli kebab, akıtmalı ufak köfte, içli köfte, sedef el işlemeciliği, Arap köftesi, bakır el işlemeciliği, Nizip sabunu vd.) sahip olması Türkiye'deki kent markalarının yaratılması, dolayısıyla da geleneksel bilginin kent markaları üzerinden markalaşması sürecini de örneklemekte ve açıklamaktadır. Yöre, dolayısıyla kentlerin markalaşmasında ve kimliklerinin oluşturulmasında ve yayılmasında, yerel sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kaliteli yöresel ürünlerin (özellikle de gastronominin) rolüne sıklıkla işaret edilmektedir (Örnek için bk. Aksoy 2008: 79 vd.). Gaziantep özellikle geleneksel mutfak ve el sanatları üzerinden küresel ve ulusal ölçekte kent markasını yaratarak yaygınlaştırmaktadır. Gerçekte ise yöredeki geleneksel (ekolojik) bilgi ve kültür, coğrafi işaretli ürün ve kent markaları üzerinden markalaşmaktadır.

Kent merkezli uluslararası oluşumlardan biri de UNESCO'nun Yaratıcı Kentler Ağı'dır. 2004 yılında kurulan bu ağa Nisan 2022 itibariyle

246 kent üyedir. Bu ağın temel amacı kentsel sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla stratejik bir faktör olarak “yaratıcılığı belirginleştirmek” ve yaratıcı kentler arasında iş birliğini geliştirmektir. Bu ağda kentler “edebiyat, film, medya sanatları, gastronomi, el sanatları ve halk sanatı, müzik ve tasarım” alanlarında yaratıcı kent olarak tanımlanmaktadır (URL-1). Bu ağ ile kentler özgün yaratıcılıkları ile küresel ölçekte marka kentlere dönüştürülmektedir. Türkiye’den de bu ağda “Gaziantep, Afyonkarahisar ve Hatay gastronomi, Kırşehir müzik, Kültahya el sanatı ve halk sanatı ile İstanbul tasarım” alanlarında yaratıcı kent olarak yer almaktadır. İstanbul dışındaki kentlerin geleneksel bilgi dolayısıyla geleneksel kültür kökenli alanlarla bu ağa dâhil olmaları dikkat çekicidir. Diğer bir ifadeyle bu kentler geleneksel bilgi ve kültür alanlarını kentsel temel yaratıcılık alanları olarak belirginleştirip Yaratıcı Kentler Ağı’na katılmışlar ve uluslararası ölçekte kent markalarına sahip olmuşlardır. Bu durum geleneğin, geleneksel bilginin ve geleneksel kültürün uluslararası kent merkezli oluşumlar aracılığıyla ve kent markaları kapsamında tescillenmesi ve markalaşması olarak yorumlanabilir (Ayrıntılı bilgi için bk. Özdemir ve Özdemir 2020).

Geleneksel ekolojik bilginin dolayısıyla kültürün kent markası üzerinden markalaşmasının Sakin Şehirler üzerinden de gerçekleştirildiği gözlenmektedir. “Yüz yüze etkileşimi, keyifli ve sakin bir sürdürülebilir kent yaşamını” hedefleyen Sakin/Yavaş Şehir Hareketi yenilenebilir enerji ve akıllı teknolojilerle altyapı sorunlarının giderilmesinin yanında özellikle doğaya, doğala, geleneksele, geleneğe, geleneksel kültüre ve geleneksel bilgi ve deneyime dönüşü belirginleştirmektedir. 30 ülkeden 268 kentin yer aldığı Sakin/Yavaş Şehir Hareketi’nin 72 maddelik temel ölçütleri arasında “Yerel ürünlerin değerlendirilmesine yönelik alanların yaratılması, (yerel) atölyelerin korunması ve değerlerinin arttırılması, doğal ve yerel ürün alışveriş merkezlerinin yaratılması, tarihi kent merkezlerindeki geleneksel kasap, fırın, bakkal vb. dükkânların desteklenmesi, verimli, karbon emen yerel bitkilerin (ceviz, fındık, elma vb.) dikilmesi, el yapımı ve etiketli veya markalı esnaf ve sanatkârların korunması” gibi eko-kültürel maddelerin de bulunması önemlidir. Bu ölçütlerle Yavaş Şehir Hareketi bir taraftan yerelin sahip olduğu değerler konusundaki farkındalığının ve bilincinin arttırılmasını diğer taraftan da geleneksel bilgi ve deneyimin ulusal ve uluslararası alanda tanınmasını ve markalaşmasını sağlamaktadır. Yine bu hareketin geleneksel-ekolojik bilgi kökenli yerel ürünlerin coğrafi işaretli ve geleneksel ürün adı altın-

da tescil edilmesini ve sertifikalandırılmasını arttırdığı da gözlenmektedir. Bu ürünlerin önemli bir bölümünün kadınlar tarafından üretildiği dolayısıyla yerel kadın girişimciliğini geliştirdiği de burada vurgulanmalıdır. Diğer yandan bu durum geleneksel-ekolojik bilginin sahiplerinin ve taşıyıcılarının daha çok kadınlar olduğunu da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu türden uygulamalar kapsamındaki uygulamalar yerel kadın emeğinin tescil edilmesi, markalaşması ve sertifikalandırılması anlamına da gelmektedir. Özetle bütün bu belirtiler 21. asrın doğa, kültür ve kadın asrı olacağını göstermektedir.

2. Uluslararası ve Ulusal Kurumlar Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

UNESCO, WIPO, Dünya Turizm Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği gibi kurumların çeşitli faaliyetlerinin (sözleşme, program, proje, tescil vb.) geleneksel (ekolojik) bilgi ve kültürün küresel olarak tescillenmesini, tanınmasını ve markalaşmasını sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda UNESCO ve WIPO'nun faaliyetleri ayrıntılı olarak değerlendirilebilir.

UNESCO'nun özellikle 1972, 2003 ve 2005 sözleşmeleriyle özünde ülkelerin doğal, tarihi ve kültürel miraslarının korunması, yaşatılması ve kültürel yaratıcı alanlarda değerlendirilerek sürdürülebilir kalkınma kaynaklarına dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. UNESCO'nun yaşayan kültürün (somut olmayan kültürel mirasın) korunması ve yaşatılması ile ilgili 2003 sözleşmesi kapsamında oluşturulan "acil koruma, temsili ve en iyi örnek uygulama" listelerindeki ülke unsurları geleneksel ekolojik bilgi ve kültür ile ilgilidir. Türkiye'nin UNESCO-İnsanlığın Yaşayan (Somut Olmayan) Kültürel Miras Temsili Listesi'nde Nisan 2022 itibarıyla "Meddahlık Geleneği, Karagöz, Geleneksel Sohbet Toplantıları, Mesir Macunu, Geleneksel Tören Keşkeği ve Türk Kahvesi ve Geleneği" gibi yirmi unsuru, Acil Koruma Gerektiren Yaşayan (Somut Olmayan) Kültürel Miras Listesi'nde ise "İslık Dili" yer almaktadır. UNESCO'nun bu tür liste uygulamaları geleneksel bilgi kökenli ülke unsurlarının uluslararası nitelikte tescili, dolayısıyla markaya dönüştürülmesi olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan bu tür uygulamalar geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün çekici ülke markalarının geliştirilmesinde de işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır. UNESCO'nun 2005 tarihli KİFAÇ Sözleşmesi'yle öncelikle üye ülkelerde kültürel ve yaratıcı endüstrilerin doğal, tarihi ve kültürel özgünlüklerinden hareketle geliştirilmesi dolayısıyla

sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Özetle UNESCO'nun ilgili sözleşme, program ve faaliyetleriyle Birleşmiş Milletler'in diğer kalkınma hedef ve yaklaşımlarına paralel olarak, ülkelerin doğal, tarihi ve kültürel varlıklarının (yaşayan geleneksel ekolojik bilginin ve kültürün) kültürel ekonomik değerlere dönüştürülerek yerel ve ulusal sürdürülebilir kalkınmalarının gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.

WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Kurumu) uluslararası düzeyde fikri mülkiyet, telif ve marka haklarının korunması çalışmaları kapsamında "geleneksel bilgi, kültürel ifadeler, folklor ve genetik kaynaklar" başlıklarını belirginleştirerek geleneksel (ekolojik) bilgi ve kültürün doğal kaynaklar temelinde yaşatılmasını ve geliştirilmesini sağlamaktadır. WIPO belleğiyle "biyo-çeşitliliğin korunması, gıda güvenliği, çevre yönetimi, sürdürülebilir kalkınma, temel sağlık, kültürel kimlik, sosyal dayanışma, kültürel çeşitlilik, sosyo-ekonomik geçiş kaynaklarının geliştirilmesi" gibi farklı alanlar açısından geleneksel bilgi sistemleriyle geleneksel kültür ifadelerinin önemli ve değerli olduğu vurgulanmaktadır. "Genetik kaynaklarla ilgili tarımsal, çevresel ve sağaltım bilgisi, geleneksel hekimlik bilgisi, geleneksel avcılık ve balık avcılığı teknikleri, hayvan göçleri bilgisi, su yönetimi bilgisi vb." WIPO'nun geleneksel bilgi kapsamında değerlendirilmektedir. WIPO'nun geleneksel kültürel ifadeler veya folklorik ifadeler (geleneksel kültürün ifade biçimleri) kapsamına "geleneksel ve yerli toplulukların kimliklerinin ve miraslarının parçası olan dans, şarkı, el sanatları, tasarımlar, törenler, hikâyeler ve diğer artistik ve kültürel ifadeleri" dâhil ettiği görülmektedir. "Değerin genetik bilgisini içeren, yeniden üreyen veya üretilebilen tıbbi bitkiler, tarımsal tohumlar ve hayvansal ırklar gibi, hayvan ve mikrobiyal materyalleri içeren örnekler" ise WIPO perspektifinde genetik kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Özetle WIPO geleneksel ekolojik bilgi, kültür, bağlam ve yaşamı bir arada ele almakta ve ilgili tescil, koruma ve geliştirme yöntem ve yaklaşımlarıyla markalaşma dahil kültürel ekonomik değer yaratmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla geleneksel (ekolojik) bilginin ve kültürün markalaşma sürecinde ortaya çıkabilecek sorunları ve çözümler de yine WIPO faaliyetlerinin temel tartışma konuları arasındadır.

Nitekim WIPO özellikle geleneksel bilgi ve kültürle ilgili tescil ve markalaşma süreçlerinin yönetilmesi konusundaki etkinliği ile dikkat çekmektedir. "Coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı" başlığı altındaki

tesciller aşağıda örnekleneceği üzere doğrudan geleneksel (ekolojik) bilgi ve yaşayan kültürle ilgilidir. Anonim ürünlerin tescili ve markalaşmasındaki özellikle adil olmayan, etik dışı kullanımlar ve uygulamalar konusunda “şahsına münhasır/özel koruma yöntemlerinin, yönergelerinin ve yasaların” çıkarılmasına yönelik olarak WIPO uluslararası iş birliğinin geliştirilmesine katkı yapmaktadır. Bu kurum tarafından üretilen bilgi ve deneyim belleği, geleneksel (ekolojik) bilginin ve kültür unsurlarının tescil ve markalaşma süreçlerini küresel ve ulusal ölçekte biçimlendirmektedir. Bu çalışmalarda geleneksel bilgi ve kültürün sahiplerinin haklarının korunması, geliştirilmesi ve yaratılan değerden öncelikli olarak yararlanmalarının sağlanması özenle vurgulanmaktadır (Ayrintılı bilgi için bk. Özdemir 2018).

Türkiye’de TPE başta olmak üzere pek çok merkezi ve yerel kurum ve kuruluş geleneksel ekolojik bilginin derlenmesi, tanıtılması, tescili, değerlendirilmesi, korunması ve geliştirilerek yaşatılması konusunda çaba göstermektedir. Aşağıda açıklanacağı üzere TPE, WIPO ile iş birliği içinde coğrafi işaret tescilleri ile geleneksel ekolojik bilginin korunması ve geliştirilmesinde önemli katkılar sağlamaktadır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı gibi merkezi kurumlarda da geleneksel bilginin korunmasına yönelik veri tabanı oluşturma gibi etkili çalışmalar yürütülmektedirler. Yerelde ise valilik ve kaymakamlıklar, belediyeler, odalar ve borsalar, kooperatifler, birlikler, dernekler vb. geleneksel ekolojik bilgi ile ilgili faaliyetler yürütmektedirler. Bu kapsamda özellikle belediyelerin geleneksel ekolojik yapıyı ve kaynakları, doğal tarımı ve hayvancılığı korumaya ve desteklemeye dönük projelerine vurgu yapılmalıdır. Son dönemde Ankara Büyükşehir Belediyesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Balıkesir Büyükşehir Belediyesi (BAÇEM kültürel ekolojik bilgi ve kültür açısından etkili bir örnek uygulamadır) gibi pek çok belediyenin yöresel geleneksel ekolojik bilgiyi tespit, derleme, koruma ve geliştirme çabası içinde olduğu görülmektedir. Bütün bu faaliyetler geleneksel ekolojik bilgi ve kültür ile ilgili farkındalığı geliştirdiği gibi markalaşma sürecini de hızlandırmaktadır.

3. Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Tescili Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Ayırt edici ve kalite işareti olarak tarihi eski dönemlere (Eski Mısır’da ürün tanıtım ve kalite işareti olarak ürün kökenlerinin belirtilmesi; 12.asır Orta Çağ Avrupa ve İngilteresinde dokumacılıkta ve kolonilerin

baharat vb. mal ticaretinde köken coğrafya belirten etiketlemenin kullanılması vb.) kadar uzanan coğrafi işaretin işlevleri arasında “ayırt etmek, coğrafi kaynak belirtmek, ürünün üretim metodunu ve kalitesini garanti etmek, pazarlama aracı olmak, turizme katkıda bulunmak, çevreyi ve biyolojik çeşitliliği korumak, ürün taklitçiliği ile mücadele etmek vb.” yanında “yerel üretimi ve kırsal kalkınmayı desteklemek ile geleneksel bilgi ve değerleri korumak” da bulunmaktadır (Tepe 2008: 18-31). Coğrafi işaret doğal, kültürel ve ekonomik değer dolayısıyla bu değer yaratılmasını sağlayan geleneksel ekolojik bilginin sembolü ve tescilidir. Türkiye’de 1996 yılından beri “doğal, tarım, maden ve el sanatları” kapsamındaki ürünlerle mevzuata uygun sanayi ürünleri, coğrafi işaret kapsamında tescil edilmektedir. “Belirli bir coğrafya, ürün, işaret, ürünün ayırt edici özelliğe sahip olması, ürünün ayırt edici özellikleriyle coğrafya arasında bağlantı olması” coğrafi işaretin temel unsurlarıdır (Tepe 2008: 7-14). “Coğrafi işaretler yalnızca bölgeden kaynaklanmazlar; bizatihi o bölgenin kendisidir” (Bérard ve Marchenay 2005’ten atfen Tepe 2008: 1) tespiti, bu durumu özetlemektedir. Aslında ürün ilgili coğrafyası ve yöresel geleneksel kültür, dahası geleneksel ekolojik bilgi ve gelenek insanı ile kalite, itibar ve değer kazanmakta ve coğrafi işaretle de bu durum tescillenmektedir. Coğrafi işaretle tescilin kültürel ekonomik boyutuna da burada işaret edilmelidir. Nitekim katma değer yaratılması, üretimin artışı ve üretim zincirinde daha iyi değer dağılımı sağlaması gibi mikro etkilere sahip coğrafi işaretlerin doğal kaynakların ve geleneksel (ekolojik) bilginin korunmasının yanında kırsal kalkınmanın temel aracı olarak ülke ekonomisine önemli katkıları bulunduğu vurgulanmıştır (Tepe 2008). Ekonomik desteğin aksine kültür ve gelenek ile kalite ve güvenilirlik boyutlarının coğrafi işaretli ürüne karşı tüketicilerin algılarını etkilediği ve bu ürünlere daha fazla ödeme yapmakta istekli oldukları, eğitim ve sosyo-ekonomik statünün artışına bağlı olarak bu tür ürünlere olan ilginin arttığı kaydedilmiştir (Toklu vd. 2016). Yine geleneksel ekolojik bilgi kökenli ürünlerle yaratılan katma değer yerelin ve toprağının korunmasına ve geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır. Bu durum gelenek kültürü ile ekolojinin bütünlüğünün dolayısıyla söz konusu bütünleşmenin ürünü geleneksel ekolojik bilginin öneminin farkına varılmasına neden olmaktadır.

Geleneksel bilgi, özellikle coğrafi işaretli ürün ve geleneksel ürün tescillerinin kültürel ekonomik (rekabet) değerinin farkına varılmasından sonra markalaşma sürecinin hızlandığı gözlenmektedir. Bu kap-

samda yerel yönetimler, KOBİ'ler, sivil toplum kuruluşları ve yerel inisiyatifler, odalar ve borsalar, meslek kuruluşları, vakıflar, dernekler, sendikalar, kooperatifler, üniversiteler, araştırma enstitüleri ve eğitim kurumlarının önemli katkıları söz konusudur. Kentler arası rekabet nedeniyle doğal ve kültürel ürünlerin tescillerinde hızlı bir artışın var olduğu görülmektedir. Nisan 2022 başı itibariyle TPE tarafından 817 ürünün "coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı" genel başlığıyla "menşe adı ve mahreç işareti" şeklinde tescil edildiği belirtilmiştir (URL-2). Bu ürünlerin büyük bir bölümü geleneksel bilgi kaynaklı ürünlerdir. Bunlar genellikle geleneksel tarım (Aydın inciri, Gazipaşa çekirdeksiz narı, Hekimhan cevizi, Karaburun nergisi, Karacadağ pirinci, Karaisalı biberi, Kozan portakalı, Osmaniye yer fıstığı, Silifke çileği, Sultandağı kirazı, Simav kestanesi vb.) ve hayvancılık (Ardahan kazı, Ardahan çiçek balı, Gemlik atı, Kangal koyunu vb.), geleneksel mutfak (Akhisar uslu zeytinyağı, Bingöl gazik kaymağı, Eşmekaya yoğurdu, Kargı tulum peyniri, Maraş çöreği, Mardin kaburga dolması, Mersin cezeryesi, Muğla köftesi, Rize kavurması, Samsun simidi, Şuhut keşkeği, Van kahvaltısı vb.) ve hekimlik (Kangal Balıklı kaplıcası vb.), el sanatları (Avanos çömleği, Ayancık keten bezi, Bartın işi tel kırma, Damal bebeği, Hatay defne sabunu, Hatay ipeği, Karamürsel sepeti, Maraş işi, Oltu taşı, Sakarya süpürgesi, Vezirköprü semaveri, Yahyalı el halısı vb.) ürünleridir. Doğa ve insan etkileşimi geleneksel bilgi temelli (ekolojik, doğal, geleneksel) tarım ve hayvancılığı, halk hekimliğini, geleneksel mutfağı, özetle geleneksel kültürü ve yaşamı biçimlendirmeye devam etmektedir. Doğal kaynaklar geleneksel bilgi ve deneyimle yöresel geleneksel ürünlere dönüştürülerek tescil ettirilmektedir. Gelenek insanı, bu sürecin en önemli dinamiğidir. Dolayısıyla coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı altındaki tesciller gelenek insanının (temsalcisinin) yarattığı, geliştirdiği ve yaşattığı geleneksel ekolojik bilgi belleğinin tescil edilmesidir. Sonuçta bu tesciller geleneğin, geleneksel ekolojik bilginin ve kültürün kent merkezli markalaşma sürecini etkilemektedir.

Kültürün yaratılmasında, geliştirilmesinde ve yaşatılmasında meslekleşme olgusu ve meslekler önemlidir dolayısıyla kültür bilimi araştırmaları meslekler temelinde çözümlenebilir. Geleneksel meslekler (çömlekçilik, dericilik, demircilik, dokumacılık, yorgancılık vb.) merkezinde gelenek kültürü oluşturulmakta, değiştirilmekte ve geliştirilerek yaşatılmaktadır. Geleneksel mesleklerdeki değişimler geleneksel kültürdeki değişim ve dönüşümlerin de ana dinamiğini oluşturur. Gelenek-

sel mesleklerin özünü ise gelenek ustası ve bu ustayı var eden geleneksel (ekolojik) meslek bilgisi meydana getirir. Söz konusu geleneksel meslek bilgisi, geleneksel ekolojik bilgi belleğinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu tür ürünlerin coğrafi işaretler ve yöresel ürün adı kapsamında tescili, geleneksel meslek ustasının ve onun sahip olduğu mesleki (ekolojik) bilgi belleğinin tescili anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu tür tescillerle ilgili projelerde geleneksel meslek bilgisine, folkloruna ve ustasına öncelik verilmesi yararlı olacaktır. Dolayısıyla bu tür tescil öncesi ve sonrası çalışmalarda geleneksel (ekolojik) kültür ve bilgi araştırmacıları olan halkbilimi/kültür bilimi uzmanlarından yararlanılması akılcı bir yaklaşım olacaktır.

4. Geleneksel Tamamlayıcı/Alternatif Tıp Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Farklı adlar (doğal, tamamlayıcı, alternatif tedavi veya tıp vb.) altında değerlendirilen ve kökeni 5000 yıl öncesine (Mezopotamya uygarlığında 250 bitkisel drogun kullanıldığı ile ilgili tespit; Demirezer 2010) gittiği belirtilen geleneksel tedavi/hekimlik/sağaltım ürün ve uygulamalarına olan ilginin son çeyrek asırda hızla arttığı gözlenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre özellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfusun %80'inin (Gelişmiş ülkelerde bu oran %40, Asya, Afrika ve Orta Doğu'da %95'tir.) tedavi amaçlı bitkisel ürünlerden yararlandığı belirtilmiş ve dünya genelinde gelecekte de bu tür kullanımların artacağı öngörülmüştür (Acıbuca ve Budak 2018: 37-38). Yine bugün kullanılan dünya genelinden satılan ilaçların %30'u bitkilerden üretilmekte olduğuna, bazı ülkelerde tamamlayıcı tıp ile ilgili olarak üniversitelerde eğitim verildiğine işaret edilmiştir (Acıbuca ve Budak 2018: 38).

Yine bugün sağlık turizmi açısından halk hekimliği ürün, uygulama ve mekanlarının öneminin arttığı gözlenmektedir. Nitekim TÜSPE'nin (Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü) 2018 yılında yayımladığı "Sağlık Turizmi ve Anadolu Nimetleri" başlıklı raporu bu açıdan oldukça anlamlıdır. Bu raporda 2023 yılı için 2 milyon sağlık turisti ve 20 Milyar ABD Doları gelirin hedeflendiği Türkiye sağlık turizminin (sağlık turizmi endüstrisi) geliştirilmesi için markalaşmanın önemine vurgu yapılmakta ve bu amaçla oluşturulan iş modelinde (ANTIP: Anadolu Nimetleri Tıbbi) ise Anadolu'nun geleneksel/bilgi nimetleri esas alınmaktadır. Bu iş modelinde tıp hekimliğinin yanında "termal sular, misapirverlik ve aile değerleri, tıbbi ve aromatik bitkiler ile tıbbi nebevi" Ana-

dolu'nun nimetleri, "Anadolu tıp, SPA, bakım, fitoterapi ve manevi tedavi merkezleri" de ilgili iş modelleri olarak kabul edilmekte ve kent, işletme ve birey markaları da bu modellere göre oluşturulmaktadır (TÜSPE, 2018). Marka yaratmanın esasını ürün oluşturma meydana getirmektedir. Bu kapsamda markalaşmanın ana konusunu oluşturan Anadolu nimetlerinin yaratılması ise geleneksel ekolojik bilgi belleğine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu süreç veya iş modeli de geleneksel ekolojik bilginin markalaşması kapsamında değerlendirilebilir. Yerelin laboratuvarı olan doğada doğal unsur, uygulama ve yöntemlerle üretilen geleneksel ekolojik bilgi, temel ihtiyaçların giderilmesi ve sorunların çözümlenmesi amacıyla yaşatılmaktadır. Gerçekte geleneksel bilgi, gelenekselin doğayla olan ve asırları aşan deneyimlerinin sürekli gözden geçirilerek güncellenen gerçekçi çıktılardır. Geleneksel bilginin "sözlü, gözlem-deneyime dayalı, hayati, tümünden gelimden çok tümevarımsal, analitik ve niceliksel olmaktan çok içgüdüsel ve niteliksel, kaynakların kullanılması yoluyla yaratılan veri tabanına dayalı, eş zamanlı verilerden çok tarihsel gelişimle yaratılan vb." özelliklerine sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte "işlevselliği ve özgünlüğü (farklılık yaratma gücü)" nedeniyle geleneksel ekolojik bilgi diğer alanlarda olduğu gibi sağlık turizminin de markalaşma sürecini biçimlendirmeye devam etmektedir. Aslında marka, kültürel ekonomik ve endüstriyel bir değeri ifade eder. Diğer bir ifadeyle marka yaratmak, kültürel ekonomik ve endüstriyel değer yaratma faaliyetidir. Dolayısıyla geleneksel ekolojik bilginin marka yaratma süreçlerinde değerlendirilmesi doğal bir durumdur. Hatta yaşamın pek çok alanında geleneksel ekolojik bilgi belleği acil yardım çantası işlevine sahiptir.

Türkiye 8.250 doğal, 3750 endemik, toplam 12.000 (dünyada 500.000) bitki türüne sahip olduğu ve bunlardan 500'ünün de (Bunlardan 200'ünün ihraç potansiyeli bulunduğu; Dünyada 50.000) tıbbi amaçlarla kullanıldığı belirtilmiştir. Türkiye'de "kimyon, kekik, anason, haşhaş/kapsül, çörekotu, rezene, kişniş, süpürge otu, şerbetçi otu, oğulotu, adaçayı, gül/yağlık, lavanta, çemen, semizotu, dereotu, kırmızıbiber, maydanoz, nane, roka, tere; defne, sumak, ıhlamur, laden, keçiboynuzu, mersin yaprağı, biberiye/kuşdili, tavşanmemesi, orman gülü, kuşburnu, papatya, deve dikenini, hayıt, gojiberry, zahter otu, karabaş otu, karanfil, safran, jojoba, sığla yağı, likapa vd." organik tarım/doğal toplama şeklinde üretilmektedir. Türkiye'nin bu açıdan 3 Milyar (Dünyada 100 Milyar) ABD Dolarlık bir ticaret potansiyeline sahip olduğu kaydedilmiştir.

Türkiye defneyaprağı, kimyon gibi ürünlerin yanında dünyada en çok kekik ihraç eden (16 Milyon dolar) ülke konumundadır. Uçucu yağ (gül, defne yağları vb.) ihracatı yaklaşık 19 Milyon dolardır. Türkiye'deki tıbbi bitki ticaretinin %95'inin kayıt dışı olduğu, bu nedenle de sektörün büyüklüğünün tam olarak belirlenemediğine dikkat çekilmiştir (TÜİK, 2016; GTHB, 2015; BAKA 2012; Yılmaz vd. 2010; Çakal 2013; Schippmann vd. 2002; Acıbuca ve Budak 2018). Geleneksel alternatif/tamamlayıcı tıp aracılığıyla geleneksel ekolojik bilgi kökenli ürünlerin yoğun bir şekilde markalı ürünlere dönüştürüldüğü gözlenmektedir. Geleneksel bilgi kökenli ürün piyasasının dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızlı bir gelişme gösterdiği, sıklıkla dile getirilmektedir.

Farklı olgularla son çeyrek asırda geleneksel bilgi, kültür ve hekimliğin değeri belirginleşmiştir. Özellikle sağlıklı ve doğal yaşam eğiliminin yaygınlaşması doğal ve geleneksel olana dolayısıyla geleneksel (ekolojik) bilgi ve deneyime, kültüre, mekâna, uygulamaya ve ürüne olan ilgiyi arttırmaktadır. Özellikle kent insanı doğada, doğal ürünlerle, doğayla birlikte ve doğal olarak yenilenmeye yönelmiştir. Kentten köye kent kökenlilerin göçü hızlanmıştır. Yerelin postmodern kentli köylüleri, modernle uyumlu, geleneksel bilgi kökenli doğal tarım, hayvancılık ve yaşam peşine düşmüşlerdir. İnternet ortamındaki paylaşımlarıyla postmodern köylüler kentlileri ayartmaya devam etmektedirler. Yeni köylüler yarattıkları markalı ürünleri e-ticaret aracılığıyla değerlendirirken geleneksel ekolojik bilginin ve kültürün, yaşantının korunmasını, geliştirilmesini dolayısıyla markalaşmasını sağlamaktadırlar.

Yine kentlerde özellikle eski ve yeni medyaların da etkisiyle geleneksel hekimliğe ve mutfağa/ beslenmeye dayanan yaşam tarzı yaygınlaşmaktadır. Bu kapsamdaki makale, kitap, TV yayını ile sanal ve dijital içerikler ve aktörler oldukça rağbet görmektedir. Modern tıp alanını, geleneksel mutfak ve hekimlikle birleştiren hekimler en çok takip edilenler haline gelmiştir. Yine GETAT ve TAT modern tıp eğitim-öğretim programlarında yer almaya başlamıştır. Özetle geleneksel bilgi, hekimlik ve mutfak yeniden keşfedilmekte, yüceltilmekte ve moda haline gelmektedir. Bu süreç geleneksel bilginin, kültürün, ürün ve uygulamaların markalaşma sürecini hızlandırmaktadır. Ninelerin ilaçları bugün markalı ürünlere dönüştürülerek meraklısına sunulmaktadır. Geçmişin geleneksel hekimlik ürünleri bugün aktarların yerini alan doğal-organik yaşam dükkânlarında kapışılmaktadır.

Son dönemde geleneksel ekolojik bilgi kökenli bakım ürünlerinin (krem, yağ, sabun, şampuan vb.) geleneksel alternatif tıp kapsamında değerlendirildiği gözlenmektedir. Yaşlanmayı geciktirmeye, cilt sorunlarını gidermeye, saçların güçlenmesine vb. yardımcı olduğu gerekçesiyle çok sayıda geleneksel ekolojik bilgi kökenli olduğu belirtilen ürünün piyasaya sürüldüğü ve bu ürünleri satan doğal/organik bakım ürünleri dükkanlarının açıldığı görülmektedir. Bunların önemli bir bölümünün geleneksel ekolojik bilgi ve kültür kökenli olmadığı da ifade edilmektedir. Bu tür dükkanlarda farklı ülke kökenli geleneksel ekolojik bilgi kökenli olduğu belirtilen ürünler de satılmaktadır. Bazı ürünler yöresel geleneksel ekolojik bilgi ve kültür kökenli olmakla birlikte farklı markalar altında satışa sunulmaktadır. Sonuçta bu tür uygulamalar geleneksel ekolojik bilginin, kültürün, ürün ve uygulamaların markalaşmasına neden olmaktadır.

5. Geleneksel Ürün Ticareti Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Geleneksel/yöresel ürünler farklı dönemlerde ticaretin konusu olmuştur. Baharat Yolu ve İpek Yolu'nda ticaret daha çok geleneksel (ekolojik) bilgi kökenli ürünlere dayanmaktaydı. Aynı şekilde coğrafi keşiflerden sonraki dönemde yaygınlaşan deniz aşırı ticarete de yerel geleneksel ürünler önemli yer işgal etmiştir. Son çeyrek asırda ise özellikle bazı ürünlerin çeşitli şekillerde (medyadaki içerik ve aktörler üzerinden) moda ürün haline getirildiği ve paketlenerek yüksek fiyatlarla pazarlandığı gözlenmektedir. Bu kapsamda kent kökenlilerin yanında yerel geleneksel aktörlerin de özellikle TV kanalları ve internet üzerinden kendi markalı ürünlerinin reklamını yapıp satmaya başlamalarına dikkat çekilmelidir. Özetle geleneksel (ekolojik) bilgi, kültür, yaşantı, mekân, ürün ve uygulama temel reklam, pazarlama ve satış, dahası markalı ürün alanı, konusu ve unsuru haline gelmeye başlamıştır.

Yöresel ürünlerin ticarileştirilmesiyle ilgili stratejilerde “koruma ve denetim (ulusal ve uluslararası tescil, taklitle mücadele, denetim), rekabetçilik ve inovasyon (eğitim, markalaşma, firmalar arası iş birliği, inovasyon), tanıtım ve pazar geliştirme ile sistem yönetiminin (ekip, finansman, iş birliği)” önemli olduğu kaydedilmiştir. Bu tür stratejiler kapsamında yöresel ürünlerle ilgili tescil (coğrafi işaret, AB- uluslararası tescil), taklitle mücadele için piyasa araştırmaları, sistem ve uygulamaları, eğitim ve geliştirme programları ve projeleri, üretici firmaların marka

tescilleri ve kurumsal kimlik tasarımları, iyi uygulama örneklerinin paylaşılması, internet üzerinden tanıtım çalışmaları, e-ticaret, fuar katılımları, ulusal ve uluslararası iş birliği faaliyetleri, AR-GE proje ve uygulamaları” gibi alt konuların (unsur, tedbir, eylem vb.) ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiği belirtilmiştir (Beypazarı Belediyesi 2012). Gerçekte bütün bu stratejik plan ve unsurlar pek vurgulanmasa da yöresel ürünü (Beypazarı/ Havuç Lokumu, Havuç Suyu, Yaprak Sarması, Baklavası, Höşmelim, Güveç, Tirit, Cılbır, Kuru; Telkari, İğne Oyası vb.) ortaya çıkaran geleneksel ekolojik bilgi (araştırmaları) ile ilgilidir. Dolayısıyla bu tür yöresel ürünlerin ticarileştirilmesi faaliyetlerinde (strateji, plan, program, eğitim, ARGE vd.) geleneksel insanın, geleneksel ekolojik bilginin, kültürün, bağlamın, yaşamın, dahası geleneksel ekolojik bilginin uzmanları halkbilimi/kültür bilimcilerin ve araştırmalarının önemsenmesi gereklidir.

Çeşitli ulusal kurumlar (odalar ve borsalar vb.) ve organizasyonlar (YÖREX vb.) tescil ve tanıtım faaliyetleriyle yöresel ürün ticaretini geliştirilmesine hizmet etmektedirler. Bu kurum ve organizasyonlar tescilli ve markalı yöresel ürünleri aracılığıyla ilgili kentin ve dolaylı olarak da geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün tescillenerek markalaşmasını ve ticarileşmesini sağlamaktadırlar. Nitekim yereldeki oda ve borsaların coğrafi işaret tescillerinde etkin rol aldıkları, ilgili başvuru ve tescil sayılarındaki artışın (2011-2021 arasındaki dönemde 110 olan coğrafi işaret sayısının 921’e, 160 olan başvuru sayısının ise 721’e çıktığı) bunu kanıtladığı görülür (Ankara Ticaret Borsası, 2021). Diğer yandan söz konusu tescil sonrası, markalaşma ve ticarileşme süreçlerinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukların giderilmesinde diğer merkezi ve yerel tarafların yanında bu kurum ve kuruluşların da etkili olduğu burada vurgulanmalıdır.

6. Yavaş, Pozitif, Yeşil vb. Hareketleri ile Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Özellikle tüketim kültürünün ve toplumunun yarattığı sorunların belirginleşmesiyle çeşitlenen karşı hareketlerinin etkileri artmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu kapsamda özellikle “pozitif, sakin/yavaş veya yeşil” hareketlerinin öne çıktığı gözlenmektedir. “Sakin Şehir, Yavaş Yemek, Yavaş Moda, Yeşil Ekonomi, Deneyim Ekonomisi, Paylaşım Ekonomisi ve Yavaş Turizm” gibi yeni hareketler internetin de katkılarıyla etkilerini arttırmaktadır. Bütün bu hareketler aşırı tüketimi engelleyen, doğaya zarar vermeyen, yüzde yüz geri dönüştürülebilirliği, sıfır

atığı, sürdürülebilir politikaların, yaklaşımların ve projelerin geliştirilmesini hedefleyen hareketlerdir. Bu hareketlerin özünde geleneksel doğal yaşama, kültüre ve bilgiye dönüşü amaçladıkları görülmektedir. Aslında yavaş, pozitif ve yeşil hareketleri insanın doğa, gelenek, dolayısıyla geleneksel ekolojik bilgi/kültür ile zayıflayan veya kopan bağlarını yeniden kurma ve güçlendirme çabalarının ürünüdür. İnsanlık akıllı teknolojilerle geleneksel ekolojik bilgiyi, kültürü ve yaşamı bütünleştirmeye çalışmaktadır. Bu tür hareketlerin de etkisiyle krizler asrı olarak tanımlanan 20. yüzyıldan sonra 21. asrın özellikle yüksek teknolojilerle kültür ve doğanın, kültürel/geleneksel ve doğal olanın uyum içinde bütünleştirildiği bir yüzyıl olması insanlığın temel istek ve beklentisi olarak belirginleşmiştir. Geleneksel ekolojik bilginin, kültürün, yaşantının, barınma, giyim, kuşam, yemek, sağaltım tarzlarının, Hıdrellez ve Nevruz gibi bahar kutlamalarının, doğa duyarlılığının belirginleşmesi ve yaygınlaşması bu sürecin ve olgunun öncül kanıtları olarak yorumlanabilir. Bugün akıllı teknolojileri kullanan dijital yerlilerin Hıdrellez akşamında gül dalının altını dilekleriyle doldurması doğayla, doğalla, gelenekle, geleneksel (ekolojik) bilgiyle, kültürle ve yaşamla bütünleşerek canlanma, yenilenme, huzur ve mutluluk yakalama arzusunun ifadesi olarak yorumlanabilir.

Ayda iki kez koleksiyonlarını değiştiren giyim-kuşam mağazalarına, konfeksiyon alanındaki hızlı tüketime, doğal olmayan hammadde kaynaklı giysi ve aksesuarlara dikkat çeken yavaş veya pozitif moda hareketine de bu kapsamda değinilebilir. Yavaş veya pozitif moda hareketinde “ürünlerin doğal hammadde kaynaklarından üretilmesi, hayvan kaynaklı üretimine karşı olunması, bitki kökenli üretimin yaygınlaştırılması, doğaya zarar vermeyen doğal (bitkisel-kök) boyalarla kuru boya tekniklerinden yararlanılması, dayanıklı ürünlerin üretilmesi, sık sık değiştirilen değil sade giyim-kuşam anlayışının benimsenmesi” gibi konular öne çıkarılmaktadır. Özellikle bebek giyim kuşamında pozitif moda hareketinin yaygınlaştığı gözlenmektedir. Ketan ve kendirden üretilen giyim kuşam ürünleri son dönemde kadın girişimciliğini destekleyecek şekilde rağbet görmeye başlamıştır. Bütün bu gelişmeler geleneksel ekolojik bilgiye, kültüre ve bağlama olan ilgiyi arttırmakta dolayısıyla da ilgili marka yaratma faaliyetlerini de yoğunlaştırmaktadır. “Doğal ve geleneksel”, diğer yaşam alanların olduğu gibi giyim kuşam alanında da ana belirleyici dolayısıyla da marka yaratma unsuru haline gelmiştir.

Aynı şekilde yavaş turizm hareketi, yavaş yemek ve sakin/yavaş şehir hareketleriyle birlikte geleneksel kültürün ve yaşantının değeri konusunda farkındalığın ve bilincin gelişmesini sağlamaktadır. Kitle turizminin verimsizliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte eko-kültür turizmi “yavaş turizm” hareketi olarak belirginleşmeye başlamıştır. Doğal, tarihi ve kültürel mirasın korunmasının, geliştirilmesinin, sürdürülebilirliğini, yaşatılmasının ve deneyimlenmesinin esas olduğu bu turizm türünde yerel özgünlerin ve farklılıkların öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu kapsamda geleneksel (ekolojik) bilgi, kültür ve bağlamla ilgili marka yaratma faaliyetleri de yoğunlaşmıştır.

Eko-kültür turizminin veya yavaş turizm hareketinin “deneyim ekonomisi” kapsamında da değerlendirildiğine burada dikkat çekilmelidir. Son dönemde bahsedilen yavaş ve pozitif hareketlerinin de etkisiyle tüketim ekonomisi etkisini yitirmeye, “paylaşım ekonomisi ve yeşil ekonomi” gibi yaklaşımların öne çıkarılmaya başlandığı gözlenmektedir. Sonuçta insan, doğa ve kültür dostu hareketler yaşamı dolayısıyla da ekonomik yapıyı biçimlendirmektedir. Bütün bu hareketlerle birlikte doğrudan ve dolaylı olarak geleneksel ekolojik bilgi, kültür ve bağlam kökenli marka yaratma faaliyetlerini de arttırdığı söylenebilir. Bu sürecin etkileri üzerinde Türkiye’de henüz yetkin çözümlenmeler ortaya konulamamıştır.

7. Eko-Kültür Turizmi Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Doğa, tarih ve kültür (turizmi) turizmin kökenini ve ana faaliyet alanını meydana getirir. 1990’lı yılların sonlarından itibaren kitle turizminin verimsizliğinin farkına varılmasıyla birlikte tarih ve eko-kültür turizmi belirginleşmeye başlamıştır. Yukarıda değinildiği üzere “yavaş turizm” hareketinin yaygınlaşması bu değişim ve dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Eko-kültür turizminin de kısa süre içinde değiştiği, dönüştüğü ve çeşitlendiği gözlenmektedir. Yine “yaratıcı kültürel etkileşim ve deneyimleri” savunan “akıllı turizm” ile “yavaş turizm” hareketlerinin/yaklaşımlarının eş zamanlı olarak ortaya çıkması ise eko-kültür ve teknoloji ilişkisi tartışmaları açısından dikkat çekicidir. Sonuçta destinasyon oluşturma ve pazarlama faaliyetlerinde yörenin tarihsel mirasının yanında ekolojik ve kültürel değerlerinin daha fazla önemsendiği görülmektedir. Özellikle yöresel mutfak, turistik güzergâhları belirleyen temel geleneklerden biri haline gelmiştir (Üsküp örneği için bk. Kader,

2020). Bugün kentlerin eko-kültür turizmi kapsamında yöresel geleneksel değerleriyle öne çıktıkları ve markalaştıkları görülmektedir. Örneğin UNESCO-Yaratıcı Kentler Ağı'nda Gaziantep, Hatay ve Afyonkarahisar gastronomi alanının yaratıcı kentleri olarak uluslararası ve ulusal eko-kültür turizminin çekici marka kentlerine dönüşmektedir.

Yine Türkiye'nin UNESCO'nun Yaşayan Kültürel Miras (SOKÜM) ile ilgili uluslararası listelerinde (Geleneksel Tören Keşkeği, Mesir Macunu Festivali, Türk Kahvesi, İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka) ve ulusal envanterinde gelenek kültürü ürünlerinin (aşure geleneği, pekmez, şıra ve pestil yapım ve gelenekleri, geleneksel simit yapımı, geleneksel peynir yapımı, şerbet kültürü, tarhana yapımı ve geleneği, yayık kültürü ve geleneği, helva kültürü, kabak tatlısı geleneği, künefe kültürü, hoşmerim kültürü, kebab kültürü, mantı kültürü, çay kültürü, geleneksel kömbe kültürü, geleneksel boza yapımı, ekmek kültürü, geleneksel kaymak yapımı vb.) önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu tür uygulamalarla eko-kültür turizmi kapsamında geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün tescil ve marka yaratma faaliyetlerinde değerlendirilmesi de teşvik edilmektedir.

Yerel ve ulusal eko-kültür marka oluşturma faaliyetlerinde geleneksel mutfaktan sıklıkla yararlanılmaktadır. Nitekim günümüzde bir ya da birkaç ili (Gaziantep, Hatay ve Adana vb.) kapsayan müstakil gastronomi turları düzenlenmeye başlamıştır. Bu turlar kapsamında kentlerdeki işletmelerin yöresel yemek ve içecekler sundukları tespit edilmiştir. Örneğin Hatay'da özellikle "künefe, humus, oruk, borani, tepsi kebabı, aşur, bakla ezmesi ve zahter salatası" gibi geleneksel mutfak ürünlerinin gastronomi turizminin ana çekiciliklerini oluşturduğu belirtilmiştir (Şahin ve Tosun, 2019). Yine Erzincan ili merkezinde yapılan bir çalışmada işletmelerin yarıya yakınının yöresel çorba (un çorbası/kesme çorbası), yemek (etli yaprak sarma, et döner, su böreği/etli), tatlı (kasefe, kabak tatlısı), kahvaltılık (tulum peyniri, karakovan balı, yöresel meyve reçelleri, çökelek, kuzuıçi) ve meyve (cimin üzümü,) sundukları belirlenmiştir (Şen ve Silahşör, 2018). Bu durum gastronomi turizmi konusunda yerel farkındalığın önemini ortaya koymaktadır. Bu konudaki farkındalığın yüksek olduğu Gaziantep, Hatay, Afyonkarahisar ve Adana gibi kentlerin yöresel mutfağın açık hava müzelerine dolayısıyla da gastronomi turizminin cazibe merkezlerine dönüştürüldüğü gözlenmektedir. Yine bazı kentlerde yöresel mutfak müzeleri (Emine Göğüş Mutfak Müzesi-Gaziantep, Adatepe Zentinyağı Müzesi-Çanakkale, Kutman Şarap

Müzesi-Tekirdağ, Zavot Peyniri Müzesi-Kars, Hacıbanlar Evi Mutfak Müzesi-Şanlıurfa vb.) bulunmaktadır. Bazı esnaf lokantaları ise yöresel mutfağın yaşayan müzeleri olarak işlev görmektedir. Bu tür kurum ve işletmeler yörelerin doğal unsurlarını geleneksel bilgi belleğinin rehberliğinde özgün gastronomi ürünlerine veya değerlerine dönüştürmektedirler. Ev yemeklerinin kentlerin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesiyle, ilgili turizm türünün verimliliği ve çekiciliği arttırılmaktadır. Ayrıca Adana örneğindeki gibi geleneksel mutfak festival ve şenliklerinin de gastronomi turizmini geliştirdiği gözlenmektedir. Aşçılar ekolojik kaynakları lezzetli yiyecek ve içeceklerle dönüştüren geleneksel mutfak kültürünün yaşayan insan hazineleri olarak kabul edilmelidir. Burada geleneksel mutfak ile ilgili coğrafi işaret tescilleri kapsamında yöresel standartlar yükseltilirken yerel aşçıların özgünlük ve çeşitliliklerinin de korunmasına ve geliştirilmesine özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Yöresel aşçılar geleneksel ekolojik mutfak bilgisini geçmişten bugüne taşıırken yeni yaratmalarla da zenginleştirmeye devam etmektedirler. Geleneksel mutfacı ve temsilcileriyle birlikte geleneksel ekolojik bilgi ve bağlam da korunmaktadır. Sonuçta eko-kültür turizm aracılığıyla geleneksel mutfak ve ürünleri ile birlikte kentler de markalaşmaktadır.

8. Yöresel Ürün Festivalleri, Şenlikleri ve Fuarları Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Yöresel ürünlerle ilgili şenlik, festival ve fuar türü etkinlikler geleneksel kültürün ve bilginin tanıtılması, değerlendirilmesi ve zaman içinde markalaşmasını sağlamak amacıyla düzenlenmiş ve düzenlenmeye de devam eden etkinliklerdir. Osmanlı döneminde katılan Londra (ilk fuar katılımı-1851, 1862), Paris (1855, 1867, 1889, 1900), Viyana (1873) ve Chicago (1893) fuarları ile 1863 tarihinde (27 Şubat-1 Ağustos) İstanbul-Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk fuarı Sergi-i Umumi-i Osmani'deki ürünler incelendiğinde Osmanlı'nın daha çok geleneksel tarım ve hayvancılık (bal, tereyağ, pekmez, gül ve çiçek suyu, ipek kozası, pamuk, yün, tiftik, keten, kendir iplikleri ve bunlardan yapılmış bez ve kumaşlar, ham ve işlenmiş deri) ile el sanatı ürünleriyle (semer, tekstil/aba, çuka, sırma, yemeni, yazma, kanaviçe, örtü vb. ürünler, dokumacılık/halı, deri işlemeciliği ürünleri/eyer, koşum, ayakkabı, ipek, tabanca, tüfek, cam, seramik/çini ve ahşap eşya, değerli mücevherler/gümüş takılar) temsil edildiği görülmektedir (Kanca, 2013: 159-187).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Atatürk'ün fikriyle 12 Haziran 1926 tarihinde (5 Eylül 1926 tarihinde dönmüştür) İstanbul'dan yola çıkan Karadeniz Vapuru gezici sergisinde de daha çok geleneksel bilgi ve kültür ürünleri (Kütahya çinileri, Saray ve Yörük halıları, gül-tarçın-sakız kokulu Hacı Bekir lokumları, yeşim, yakut, firuze gibi değerli taşlarla süslü el işi çeşmibülbül, laledan, gülabdan gibi cam ürünler...) 13 ülke 16 liman kentinde (Londra, Helsinki, Hamburg, Amsterdam vd.) meraklılarına gösterilmiş ve oldukça da rağbet görmüştür. Kültürel ekonomik ve diplomatik boyutları bulunan bu proje kapsamında bir taraftan Türk ulusunun modern yanları diğer taraftan da tarihsel ve geleneksel değerleri tanıtılmıştır. Madenler ve fabrika üretimleriyle birlikte dokuma ürünleri (pamuk, yün, tiftik, kendir, kenevir ve ipek hammadde ve ürünleri), deva ürünleri (keten tohumu, mazı, hatmi, cehri, kitre, haşhaş, gelincik, anason, meyan kökü, çam sakızı, çörek otu, sahlepe vb.), kuruyemişler (kuru kahve, kuru vişne, dut kurusu, badem, fındık, ceviz, kestane, üzüm, incir), reçel ve şekerlemeler (pestil, pekmez, bulama, pekmez sucuğu, tahin helvası, şekerlemeler, bal), sanat ürünleri (resim, nakış, hat, çini vd.), balık ürünleri, tarım ürünleri (zeytin, zeytinyağı, gül yağı, kekik yağı, susam yağı, bakliyat vb.) ve el sanatı ürünleri (deriler, kürkler, postlar, halı, tekstil, porselen, Kastamonu bezleri, hasır ve sepetçilik ürünleri, saatçilik, musiki aletleri, ziynet eşyaları, oyuncaklar vd.) de Karadeniz Vapurunun sergilerinde yer almıştır (URL-3). Daha sonraki fuarlarda da geleneksel (ekolojik) bilgi ürünleri Türkiye'nin temel kültürel ekonomik değeri olarak sergilenmeye devam etmiştir. Özellikle kent merkezli fuarcılığın gelişmesi ve uluslararası boyut kazanmasıyla birlikte yöresel geleneksel ürünler kentsel marka yaratmanın temel unsurları olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Bugün yöresel ürünlerle ilgili müstakil fuarlar düzenlenmektedir. Örneğin kentlerin madenlerinin yanında tarım, gıda ve el sanatı ürünlerinin ulusal ve uluslararası ölçekte tanıtım ve değerlendirilmesini amaçlayan Antalya'daki bir organizasyon olan YÖREX bu kapsamda önemli faaliyetler gerçekleştirmektedir. YÖREX Yöresel Ürünler Fuarı'nın "yöresel ürünlerin kamuya mal edilerek ticarileşmesini, katma değerinin artırılmasını, ilgili işletmelerin kapasitelerinin geliştirilmesini" hedeflediği belirtilmiştir. Yine adı geçen organizasyonun amaçları arasında "yöresel ürünlerin coğrafi işaretler vb. belgelendirmelerle tescillenmesini sağlamak, ithal ürün baskın iç piyasada eriyip gitmesine engel olmak, ulusal ve küresel pazarlarda değer bulmasına ve değerinin artırılması-

na yardımcı olmak, bu kapsamda oda ve borsaları öncü kurumlar haline getirmek, yöresel ürünlerin ticarileşmesi konusunda iş birliğini geliştirmek, yöresel değerlerin ve kültürel unsurların etkileşimini ve paylaşımını gerçekleştirmek, yöresel ürünlerin ticari değerini ve hacmini yükselterek yerel istihdamı geliştirmek ve tersine göçü arttırmak” da bulunmaktadır (URL-4). Yine bilhassa büyük kentlerde düzenlenen Anadolu kentleriyle ilgili tanıtım günleri geleneksel ekolojik bilgi kökenli yöresel ürünlerin fuarı, dolayısıyla yerel marka yaratma etkinlikleri olarak işlev görmektedir.

Aslında ilgili yerleşim yeri ve çok kere de yöresel ürünlerle özdeşleşen festival, bayram, şenlik ve panayırın da bu türden kültürel ekonomik işlevleri bulunmaktadır. Bazılarının tarihi Osmanlı dönemine kadar uzanan bu tür etkinliklerin sayısı özellikle 1980 sonrasında artmıştır. “İmamoglu Şeftali Festivali, Çelikhan Bal Festivali, Germencik İncir Festivali, Akseki Ceviz Ayran Bayramı, Acıpayam Kültür ve Kavun Festivali, Mecitözü Ayciçek Festivali, Gazipaşa Horoz Festivali vb.” (Özdemir, 2005: 54-60) bu türden etkinliklerdendir. “Geleneksel” vurgulu bu etkinliklerde yöreye özgü tarım, hayvancılık ve el sanatı ürünleri tanıtılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle bir taraftan yerel ürünlerin diğer taraftan da ilgili yerleşim biriminin markalaşması amaçlanmaktadır. Yöresel ürünlerle birlikte ilgili geleneksel ekolojik bilgi ve bağlam da korunup geliştirilerek yaşatılmaktadır.

Özetle festival, şenlik, bayram, panayır ve fuar gibi etkinliklerin markalaşan yöresel ürünler aracılığıyla geleneksel ekolojik bilgi ve bağlamın yaşatılmasını da sağladığı gözlenmektedir. Bu tür etkinlikler kültürel yaratıcı etkileşimlerle geleneksel ekolojik bilginin ve kültürün yenilenme, geliştirilme ve yaşatılma ortamları olarak değerlendirilmektedir. Gelenek insanı değerli geleneksel bilgiyi çekici kültürel ürünler (mit, efsane, masal, atasözü; halı; yemek; giyim-kuşam vb.) ve etkinlikler (festival, şenlik, bayram vb.) aracılığıyla koruma ve gelecek kuşaklara aktarma amacındadır. Aslında gelenek kültürü geleneksel (ekolojik) bilginin geleceğe aktarılması amacıyla yaratılmakta ve yaşatılmaktadır. Gelenek ürününün çekiciliğini, içinde barındırdığı geleneksel (ekolojik) bilgi yoğunluğu belirlemektedir. Geleneksel ekolojik bilginin değeri yaratılan markanın da etkinliğini ve kalıcılığını tayin etmektedir.

9. Kültürel Yaratıcı Endüstriler Aracılığıyla Geleneksel Bilginin Markalaşması:

Kültürel yaratıcı endüstrilerin temel kaynaklarını yaratıcılıkla (teknolojik yaratıcılık da dâhil) tarihi, doğal ve kültürel miras oluşturmaktadır. Özellikle gelenek kültürünün yaratıcılık ve yenilik kaynağı olma özelliğinin bugün açık bir şekilde ortaya çıktığı ve bu nedenle de korunması gerektiği fikri dünyada yaygınlaşmaktadır (Cominelli ve Greffe, 2012). Tasarım ve kültür endüstrileri faaliyetlerinin önemli bir bölümünde geleneksel bilgi belleği olan gelenek kültüründen yararlanılmaktadır. Örneğin medya endüstrileri kapsamındaki pek çok içeriğe genellikle geleneksel (ekolojik) bilgi ürünleri aracılığıyla çekicilik kazandırıldığı görülür. Yine tasarım sektörlerinin aktörleri (moda, mekân, elektronik oyun, oyuncak vd.) sıklıkla kültürel miras belleğinden beslenmektedirler (Ayrıntılı bilgi için bk. Özdemir ve Öger, 2019, Özdemir, 2021).

Diğer taraftan gelenek kültürü ürünlerinin ulusal ve uluslararası boyutta tescil ve tanıtım dolayısıyla markalaşma süreçlerinde kültürel yaratıcı endüstrilerin önemli katkıları söz konusudur. Nitekim reklamcılık ve internet, yöresel ürünlerin temel tanıtım, tescil ve markalaşma aracı ve bağlamı olarak değerlendirilmektedir. Sanal ve dijital bağlam küreselin yerelleşmesi ile yerelin küreselleşmesinin eş zamanlı olarak yaşanmasına neden olmaktadır. Geleneksel bilginin özellikle yerel ve ulusal sürdürülebilir kalkınmanın temel kaynağı ve anahtarı olarak belirginleşmesinde kültürel yaratıcı endüstriler önemli yere sahiptir (Geleneksel bilgi ve kültür ekonomisi ve endüstrileri ilişkisi için bk. Özdemir, 2018).

Özgünlük ve farklılığın etkisinin arttığı bugün “yaratıcılık ve kültür” kavramları sıklıkla dile getirilmektedir. Kültürel yaratıcı endüstrilerin temel Yaratıcı insan yaratıcı eğitim ve kültürle Aynı şekilde teknolojik gelişmelerin insan, doğa ve kültür dostu olması gerektiğine dikkate çekilmektedir. Kültürel yaratıcı endüstrilerin ve ekonominin merkezindeki yaratıcı insan ise yaratıcı kültür ve eğitimin eseridir. Bu nedenle kültür ve yaratıcılık arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Kültür, yaratıcılığın hem ürünü hem de temel kaynağıdır. Dolayısıyla geleneksel ekolojik bilginin markalaşmasında kültürel yaratıcı endüstrilerin etkisinin varlığı doğal bir durumdur. Buna karşılık aşağıda açıklanacağı üzere geleneksel ekolojik bilginin markalaşması sürecinde ortaya çıkan çeşitli

olumsuzlukların da kaynağını kültürel yaratıcı endüstriler oluşturmaktadır.

B. Temel Sorunlar

Geleneksel ekolojik bilginin markalaşma sürecinde “endüstrileştirme, metalaştırma, popülerleştirme, kiteselleştirme, bağlamsızlaştırma, romantikleştirme, ticarileştirme, değersizleştirme, yapaylaştırma, sahteleştirme, yerelleştirme, gelenekselleştirme, folklorlaştırma, fosilleştirme, otantikleştirme, parodileştirme” gibi farklı türden olgular ortaya çıkabilmektedir.

Tüketim ekonomisi kapsamında özellikle son çeyrek asırda önceleri ötelenen “gelenegin, gelenekselin ve doğalin çekiciliği ve değeri” fark edilmiştir. “Geleneksel, doğal, ekolojik, organik vb.” vurgulu pek çok ürün ve hizmet son dönem tüketim ekonomisinin temelini oluşturmuştur. Özellikle “geleneksel ve doğal” vurgulu reklamlar ve medya içerikleri aracılığıyla insanların ayartıldığı ve tüketici kitlesine dönüştürülerek yönetildiği Adorno ve Horkheimer’ın kültür endüstrisi eleştirilerinden beri sıklıkla dile getirilmektedir. Gelenegin, gelenek kültürünün içinin boşaltılması veya “şeyleştirilmesi” ile sonuçlanabilen uygulamaların geleneksel ekolojik bilginin markalaşması süreçlerinde önemsenmesi gereklidir.

Geleneksel ekolojik bilgi kökenli yöresel ürünlerin yerel ve ulusal ekonomik ve ticari faaliyetler kapsamında değerlendirilmesi doğaldır. Yerel ekonomi ve ticari faaliyetler bu tür ürünler temelinde oluşturulmakta ve geliştirilmektedir. Coğrafi işaretlerle ilgili bölümde açıklandığı üzere bu faaliyetlerin olumsuz yanlarının (kötü kullanım, sahte/korsan üretim-ürün vb.) ortadan kaldırılması ve oluşturulan değerın öncelikle yerel topluluklarla adil bir şekilde paylaşılması gereklidir. Ayrıca bu tür ürünlerin ve faaliyetlerin kültürel ve ekolojik boyutlarının bulunduğu gerçeğinin unutulmaması gereklidir. Nitekim bu ürünlerden bazıları zamanla kültürel ekolojik özellikleri belirsizleştirilerek ticari emtiyaya dönüştürülebilmektedir.

Gelenek kültürü farklı alanlarda ve amaçlarla “yerelleştirme, gelenekselleştirme, folklorlaştırma, fosilleştirme ve otantikleştirme” gibi olgularla karşı karşıya kalmıştır. Yöresel ürünlerin dolayısıyla geleneksel ekolojik bilgi kökenli tanıtım, tescil ve markalaşma süreçlerinde bu türden olgularla sıklıkla karşılaşmaktadır. Yöreye ait olmayan veya yeni yaratılan ürünler tarihsel ve geleneksel kültür/folklor ürünleri ola-

rak sunulabilmektedir. Bazen de sahte ürünler o yörenin “otantik” ürünleri olarak arz edilebilmektedir. Bu nedenle coğrafi işaretli ürün tescillerinin yaygınlaştırılması ve bu konudaki denetimlerin yetkinleştirilmesi yararlı olacaktır.

Turizm kültürün, özellikle de gelenek kültürünün “turistikleştirilmesine” neden olabilmektedir. Türkiye’de de hızla turistikleşerek özgünlüğünü yitiren gelenek kültürü ve yerleşim birimlerine rastlanmaktadır. Gelenekler, geleneksel ürün ve uygulamalar dolayısıyla geleneksel ekolojik bilgi ürünü ve belleği gelenek kültürü hatalı turistik hedeflerle değiştirilebilmekte ve dönüştürülebilmektedir. Geleneğin, yöresel ürün ve uygulamanın, gelenek kültürünün turistik veya farklı amaçlarla parodileştirilmesi ya da mizahileştirilmesi de bu tür süreçlerde ortaya çıkabilmektedir. Verimsizlik, değersizleşme ve sıradanlaşma bu tür uygulamaların kaçınılmaz sonuçlarıdır. Bu nedenle turistikleştirmenin önlenerek yöresel özgünlük ve farklılıkların özenle korunması ve geliştirilerek yaşatılması akılcı bir yaklaşım olacaktır. Geleneksel ekolojik bilginin devamlılığı açısından da bu tercih önemlidir. Diğer taraftan yerel ve ulusal turizm markalarının yaratılmasında gelenek kültürünün dolayısıyla geleneksel ekolojik bilginin özgünlük ve farklılığının korunmasının esas olduğu burada vurgulanmalıdır. Keza farklılık kaynağı tarihsel, doğal ve kültürel mirastan yararlanılarak özgün ve çekici yerel ve ulusal turizm markaları yaratılabilir.

Belirli dönemlerde bazı yöresel ürün ve uygulamaların popülerleştirildiği görülmektedir. Bazen “kekik, çörekotu yağı, keten tohumu, üzüm çekirdeği, sarı kantaron, Antakya biberi, paça çorbası, pastırma, vb.” ürünler bazen de şişe çektirme gibi geleneksel sağaltım uygulamaları özellikle medya içerikleri ve aktörleri aracılığıyla popülerleştirilmekte ve hazırlanan markalı ürünler kitlesel olarak tüketilmektedir. Bazı aktörlerin de kitap, televizyon programı ve internet içerikleri üzerinden söz konusu ürün ve uygulamaların popülerleşmesini sağladıkları, bir süre sonra da bu konulardan pek bahsedilmediği gözlenmektedir. Gelenek kültürünün şeyleştirilmesi ve doğal kaynakların ambalajlı/paketli ürünlere dönüştürülerek aşırı tüketilmesi veya ticarileştirilmesi bu süreçte sıklıkla karşılaşılan sorunlardandır.

Çok uluslu şirketlerin geleneksel tarım ve hayvancılık üzerindeki olumsuz etkileri geleneksel ekolojik bilginin korunması ve geliştirilmesi kapsamında ayrıntılı olarak ele alınmalıdır. Özellikle gelişmemiş ve ge-

lişmekte olan ülkeler açısından, küresel sermayeye hizmet eden endüstriyel tarım yerine, geleneksel bilgiye dayalı küçük ölçekli tarım ve hayvancılığın hayati (gıda krizlerinin önlenmesi vb.) bir konu olduğu ifade edilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Madeley, 2002). Bu nedenle açlık ve yoksulluğun önlenmesi için öncelikle geleneksel ekolojik bilgi kökenli küçük ölçekli tarım ve hayvancılığın desteklenmesi gereklidir. Küresel şirketlerin çok sayıda ekini patentledikleri, bunun da yerelin fikri mülkiyet haklarını ortadan kaldırdığı, dolayısıyla devletlerin bu soruna karşı hukuki önlemleri almalarının zorunluluğu sıklıkla dile getirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında yerel aktörlerin, geleneksel ekolojik bilgi, ürün, kültür ve mekan tescillerinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca geleneksel ekolojik bilginin ve kültürün korunması ve geliştirilmesi çabalarının geleneksel tarım ve hayvancılık üzerinden Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin (sürdürülebilir çevre, üretim ve tüketim, barış ve adalet, yoksulluğun ortadan kaldırılması, açlığın bitirilmesi, gıda güvenliği, sağlıklı yaşam, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi vb.) gerçekleştirilmesine de katkı sağlayacağı açıktır.

Gerçekte büyük bir yarım ada olan Anadolu düşünüldüğünde Türkiye'nin bir deniz ülkesi olduğu görülür. Toprağın ve denizin vatanlaştırılmasında geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün önemli bir yeri vardır. Bu açıdan bakıldığında coğrafya geleneksel ekolojik bilgi ve kültürle vatanlaşmaktadır. Türk toplumunda karaya karşılık denizin de vatan olarak kabul edilerek kültürel içerik ve kimlik kazanması konusu pek incelenmemiştir. Türkiye'de deniz folkloru ve kültürü araştırmaları oldukça sınırlıdır (Özdemir, 2021: 587-599). Sahillerde yapılmış derlemlerde veya projelerde dahi denizle ilgili verilerin sayısı oldukça sınırlıdır. Türkiye'nin karasıyla eş değer bir de mavi vatana sahip olduğu ve bu konudaki kültürel ekolojik bilgi belleğinin ve kültürün müstakil araştırmalarla ele alınması gerektiği burada vurgulanmalıdır. Denizle ilgili geleneksel ekolojik bilgi ve kültürün de markalaşma süreçlerinde oldukça etkili olduğu pek çok ülke uygulamasında görülebilmektedir.

C. Çözüm Önerileri

Yukarıda ortaya konulan değerlendirmeler geleneksel ekolojik bilginin kendine özgü tespit, derleme, tescil ve koruma yaklaşımları gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmayla aslında geleneksel ekolojik bilgi ile ilgili marka oluşturma süreçlerinin de kültürel ekonomik açıdan

bilimsel, akılcı ve gerçekçi yöntem ve yaklaşımlarla yönetilmesine katkı yapılması amaçlanmaktadır. Gelenegın, gelenek kùltürünün dolayısıyla geleneksel ekolojik bilginin markalaşmasındaki temel dinamiklerin, alanların, sorunların, değişim ve dönüşümlerin belirlenmesi ve açıklanması, daha sonra da olası çözümlerin tartışılması yararlı bir bilimsel yaklaşımdır.

Öncelikle var olan gelenek kùltürü derlemelerindeki geleneksel ekolojik bilgi ile ilgili verilerin belirlenmesi ve özel/genel veri tabanlarında veya bilgi bankalarında toplanması yararlı olacaktır. Yeni yapılacak olan halkbilimi ve diğer alanların saha çalışmalarında geleneksel ekolojik bilgiye önem verilmesi, söz konusu araştırmaları yetkinleştirecektir. Sadece geleneksel ekolojik bilgi konusunda saha derlemelerinin gerçekleştirilmesi alandaki veri sorunlarının giderilmesini sağlayacaktır. Bugün tohum bankalarının kurulduğu gözlenmektedir. Asıl gerekli olan ise geleneksel ekolojik bilginin temsilcilerinin (yaratıcı-geliştirici-taşıyıcılarının) ve sahip oldukları deneyim ve bilgi belleğinin veri tabanlarının oluşturulmasıdır. Geleneksel ekolojik bilginin temsilcilerinin gerçekte yaşayan insan hazineleri olduklarının bilincinde etkili ve verimli projelerle korunması ve desteklenmesi akılcı bir yaklaşım olacaktır. Söz konusu bilgi bankalarının/veri tabanlarının bir aęla (Türkiye Geleneksel Ekolojik Bilgi Ağı/ TÜGEBA) bütünleştirilmesi, ilgililer arasındaki iş birliğini ve yaratıcı etkileşimin gücünü arttıracaktır. Başta TÜBİTAK olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşların geleneksel ekolojik bilginin altyapı sorunlarını giderici projeleri öncelikli olarak desteklemesi bu kapsamda işlevsel olacaktır.

Geleneksel ekolojik bilgi konusundaki diğer bir önemli konu ise tescildir. Geleneksel ekolojik bilginin yerel dokusunu ve sahiplerinin haklarını koruyacak ve destekleyecek şekilde uluslararası ve ulusal ölçekte tescil ettirilmesi gereklidir. Bu konularla ilgili özel hukuki ve idari altyapının oluşturulması ve işletilmesi, söz konusu sürecin en önemli adımlarından biridir. Söz konusu oluşumlara gelenek temsilcilerinin ve araştırmacılarının/uzmanlarının (halkbilimi/kùltür bilimi ve yönetimi uzmanları öncelikli olarak) dâhil edilmesi tercih değil bir zorunluluktur. Bu konuda dünyadaki en iyi uygulama örneklerinin açıklanması yararlı olacaktır:

Geleneksel bilgi genetik kaynaklarla birlikte korunmaktadır. Son dönemde geleneksel bilgi ve genetik kaynakların sınai mülkiyet kapsa-

mında korunması yaklaşımının etkisini yitirdiği görülmektedir. Bunun yerine geleneksel bilgi ve kültür ile genetik kaynakların birlikte, kendi/lerine özgü koruma yaklaşımları ve yasal düzenlemelerle korunması yaklaşımı öne çıkmaktadır. Bu konulardaki tartışmalar WIPO başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlar kapsamında yürütülürken farklı ülkelerde başarılı uygulama örnekleri de gerçekleştirilmektedir. Nitekim Hindistan'da TKDL (Traditional Knowledge Digital Library) veri tabanında geleneksel hekimlikte kullanılan genetik kaynaklar (doğal ürünler) ve geleneksel yöntemler toplanmıştır. Sadece patent uzmanlarının erişimine açık olan bu veri tabanı sayesinde biyokorsanlık, dolayısıyla kaynakların izinsiz olarak kullanıldığı patent başvuruları önlenilmektedir. Benzer bir veri tabanı da Çin'de kurulmuştur. 31.283 Çince ve 12.024 İngilizce geleneksel ilaç bilgilerini (formül, ilaç sentezi, üretim ve uygulama alanları bilgisi vb.) içeren Traditional Chinese Medicine (TCM), Çin patent uzmanlarının yararlandığı temel bir kaynak durumundadır. Panama'daki sui generis (şahsına münhasır) sisteminin geleneksel bilgi korumasını geniş kapsamlı olarak (sonraki düzenlemelerle biyoçeşitlilik ile bağlantılı geleneksel bilgileri de kapsadığı) düzenleyen dünyadaki ilk yasa olduğu belirtilmiştir. Bu yasanın temel amacının "Yerli toplulukların yaratımlarını (buluşlar, tasarımlar, yenilikler vb.) fikri mülkiyet hakları ve kolektif geleneksel bilgi hakları ile koruma altına almak, tarihi kültürel değerlerini (sanat, müzik folklor vb.) ise özel bir tescil, teşvik ve ticarileştirme yöntemi ile ekonomik sömürüye karşı korumak" olduğu vurgulanmıştır. Yine Panama'da "fikri mülkiyetin kolektif tescili" sistemi ile bu hakların tescili için de Fikri Mülkiyet Ofisi'nde "Kolektif Haklar ve Folklorik İfadeler Birimi" oluşturulmuştur. Bu tür başvuruların Panama devletinin tanıdığı yerli otoriteler tarafından yapılabildiği kaydedilmiştir. Elde edilen tescille (elde edilen haklar kapsamında) yerli otoritelerin sahibinin izni olmaksızın geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin ticareti yasaklanmakta, üçüncü kişilerce ticarileştirilmesi engellenmekte; hak sahibinin izni olmadan kolektif bir hakkın çoğaltılması ve herhangi bir baskı tekniğiyle kopyalanması, taklit edilmesi yasaklanmaktadır. Yerli otoritelerin izni sonrasında Panama Sanayi ve Ticaret Bakanlığı söz konusu geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin ticaretine izin verebilmektedir. Peru'da da sui generis sistem kurma çalışmaları 1996 yılında başlatılmış, yerli toplulukların ve farklı meslek üyelerinin de desteğiyle olgunlaştırılan tasarı mecliste kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu sistemde kolektif bilgi, "yerli halklara ait, biyolo-

jik çeşitlilik ile ilgili kullanımlar ve özellikler” olarak tanımlanmıştır. Sistemle kamuya açık olmayan kolektif bilgiler koruma altına alınmaktadır. Bu sistemle kolektif bilgilerin derlenmesi, tanınması, geliştirilmesi, yeni nesillere aktararak yaşatılması, tescil edilmesi, bilgilerin kullanımından doğan faydaların adil bir şekilde dağıtılması, bu tür bilgilerin kullanılmasının teşvik edilmesi, bu tür bilgilere erişim için yerli halktan izin alınması, üçüncü kişilerce kolektif bilgi kaynaklı patent alınmasının önlenmesi” amaçlanmıştır (Başarılı ülke uygulamaları hakkında bk. T.C. Kalkınma Bakanlığı 2018: 60-61).

Geleneksel bilgi ve genetik kaynaklar konusunda Türkiye’deki çalışmalar hakkında da bilgi verilmesi yararlı olacaktır. Bu konuda T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) kapsamında 2018 yılında hazırlanan Fikri Haklar Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda Türkiye’nin 1996 yılında taraf olduğu Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ne göre devletlerin doğal kaynakları üzerinde hükümler haklarına sahip oldukları ve ulusal mevzuatları çerçevesinde genetik kaynakların kullanılmasında yetkili oldukları; “yararın paylaşımı” prensibine göre de genetik kaynaklardan elde edilen yararın genetik kaynakların sürdürülmesine katkıda bulunanlara hakça paylaşılması gerektiği öncelikle vurgulanmaktadır. İlgili raporda Türkiye’nin biyoçeşitlilik ve geleneksel kültürel zenginliğine dikkat çekilerek 2014 yılında TÜRKPATENT koordinasyonunda konuyla ilgili olarak oluşturulan “Sınai Mülkiyet, Genetik Kaynaklar ve Geleneksel Bilgi Çalışma Grubu”nun çalıştaylarına atıf yapılmış, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nun Nuh’un Gemisi Biyolojik Çeşitlilik Veri Tabanı’na değinilmiş, 10 Ocak 2017 tarihinde yürürlüğe giren 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu’daki genetik kaynaklar tanımına (Genetik kaynak: Mevcut veya potansiyel olarak değeri olan genetik materyali) ve açıklamasına (“Patent başvurusu için gerekli belgeler ve başvuru tarihinin kesinleşmesi”ne ilişkin düzenlemeyle buluş, genetik kaynağa veya genetik kaynakla bağlantılı geleneksel bilgiye dayanıyorsa bu kaynağın nereden alındığına ilişkin açıklamaya, patent başvurusunda yer verilmesi koşulunun getirilmesi) yer verilmiştir. Aynı raporda Sınai Mülkiyet Kanunu’nun Nagoya Protokolü ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’nin amaçlarının gerçekleştirilmesine de katkı sağladığı kaydedilmiştir. Bu raporda Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatında devam eden Geleneksel Kültürel İfadeler, Geleneksel Bilgi ve Genetik Kaynaklar Hükümetler arası Komitesi (IGC) ile Dünya Ticaret Örgütü’nün devam eden TRIPS müzakerelerinde sınai

mülkiyet ile ilgili PCT ve TRIPS gibi uluslararası anlaşmaların Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin amaçlarını destekleyecek şekilde tadil edilmesi gerektiğinin ülkemiz tarafından savunulduğu belirtilmektedir. Yine bu raporda geleneksel bilgi konusunda yerli ve yerel toplulukların yanında ulus devletlerin de öngörülen uluslararası anlaşma metinlerinde hak sahibi olmaları; patent başvurularında devreye giren veri tabanlarının defansif bir koruma çeşidi olduğundan hareketle genetik kaynak ve geleneksel bilginin gerçek anlamda korunabilmesi için birden fazla mekanizmanın eş zamanlı yürütülmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Özellikle genetik kaynakların korunmasına ilişkin "Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği (6 Ekim 2010 tarih ve 27721 sayılı RG), Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik (15 Ağustos 1992 tarih ve 21316 sayılı RG), Su Ürünleri Genetik Kaynaklarının Korunması Ve Sürdürülebilir Kullanımı Hakkında Yönetmelik (29 Ağustos 2012 tarih ve 28396 sayılı RG), Su Ürünleri Genetik Kaynaklarının Tesciline İlişkin Yönetmelik (18 Haziran 2012 tarih ve 28388 sayılı RG), Doğal Çiçek Soğanlarının Üretimi, Doğadan Toplanması ve İhracatına İlişkin Yönetmelik (21 Mart 2017 Tarih ve 30014 Sayı RG) vb." yönetmeliklerin yayımlandığı görülmektedir. Bu süreçte Türk Patent ve Marka Kurumu, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'nun sorumlu ve ana kuruluşlar olduğu ifade edilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı 2018: 63-68). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'nun bir projesi olarak geliştirilen "Geleneksel Bilgi Yönetim Sistemi", biyolojik çeşitliliğe dayalı geleneksel bilginin kayıt altına alınmasını amaçlamaktadır. Buna karşılık genetik kaynaklara oranla geleneksel (ekolojik) bilgi ve kültürle ilgili yasal ve idari altyapı konusundaki çalışmaların devam ettiği görülmüştür.

Geleneksel ekolojik bilgi kökenli markalaşma süreçlerinde ilgili paydaşların verimli iş birliği belirleyici olmaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere özellikle merkezi ve yerel taraflar arasında yetkin iletişim ve ortak çalışma bilinç ve alışkanlığının geliştirilmesi gereklidir. Kamu ve özel sektör temsilcilerinin, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, ticaret ve sanayi odalarının, derneklerin, kooperatiflerin, birliklerin vd. geleneksel ekolojik bilginin markalaşmasında etkin rol almaları, çalışmaların başarı ve verimlilik oranlarını arttırmaktadır. Üniversitelerde farklı alanların uzmanlarının iş birliğiyle gerçekleştirilecek bilimsel yayın (makale, kitap vb.), faaliyet (çalıştay, konferans, kongre, seminer, program vb.), kurum

(araştırma-uygulama merkezi, enstitü vb.) ve projelerle geleneksel ekolojik bilgi konusunda istendik gelişmeler sağlanabilmektedir.

Geleneksel ekolojik bilgi ile ilgili çalışmalarda kent merkezli yöntem, yaklaşım, program ve projelerin daha hızlı bir şekilde gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Yerel sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde geleneksel ekolojik bilgidan etkin bir şekilde yararlanılmaktadır. Bu yaklaşımın Türkiye’de de yaygınlaştırılması ve öne çıkarılması yerel kültürel ekonomik kalkınmaya yarar sağlayacaktır. Kurulabilecek olan Türkiye Yaratıcı Kentler Ağı’na geleneksel ekolojik bilginin de dahil edilmesi bu konuda yerel farkındalığın ve bilincin geliştirilmesini sağlayacaktır. Yine kentlerde Geleneksel Ekolojik Bilgi Araştırma ve Uygulama Merkezleri’nin (GEBAM) kurulması yerel aktörler arasındaki paydaşlığı da güçlendirecektir. Bu tür oluşumlar ulusal ve uluslararası bilgi ve deneyim alışverişini geliştirecektir.

Geleneksel ekolojik bilginin markalaşmasıyla yaratılan kültürel ekonomik değerin özellikle yerel kaynağın korunmasını ve geliştirilmesini sağlayacak şekilde adil ve doğru bir şekilde paylaşılması ile ilgili merkezi ve kentsel altyapının oluşturulması gereklidir. Bu kapsamda özellikle kalite standartlarının korunması ve geliştirilmesi ile ortaya çıkabilecek olan olumsuzlukların (sahteleştirme, turistikleştirme, metalaştırma, gelenekselleştirme vb.) giderilmesi gereklidir. İlgili taraflar çeşitli faaliyetlerle bu tür olumsuzluklar konusunda bilinçlendirilebilir. Yine yabancı ülke kökenli veya diğer ülkelerde yaptırılan sözde yerli ürünlerin girişi engellenerek yerel geleneksel ekolojik kültürel ekonomik yapı ve piyasa korunabilmekte ve güçlendirilebilmektedir.

Sonuç

21. yüzyılın yüksek-akıllı teknolojilerin yanında doğa ve kültür asrı olacağı söylenebilir. İnsanın doğa ile bağları konusundaki duyarlılığının ve farkındalığının arttığı gözlenmektedir. Doğa ile ilgili söz konusu duyarlılık kökende insanın doğa ile etkileşimlerine dayanan gelenek kültürünün dolayısıyla geleneksel ekolojik bilgi ve deneyim belleğinin belirginleşmesine neden olmaktadır. Özellikle bahar ve hasat kutlamaları konusunda dijital nesillerin duyarlılığı dikkat çekicidir. İnsan doğayla zayıflayan bağlarını geleneksel ekolojik bilgi, ürün, gelenek, kültür ve bağlam aracılığıyla yeniden güçlendirmeye çalışmaktadır. Günümüzün teknolojik insanı dahi Hidrellez, çiğdem pilavı, masal vb. ile doğayla

bağlarını güçlendirip yaratıcılığını ve mutluluğunu geliştirmeye çalışmaktadır.

“Doğa/l ve gelenek/sel”, 21. asrın büyümlü anahtar sözcükleri haline gelmiştir. Eklendiği her unsur çekicilik kazanmaktadır. Dolayısıyla bugün pek çok markanın “doğal ve geleneksel” içerik veya vurgu taşıdığı gözlenmektedir. Bu durum son çeyrek asırda geleneğin, gelenek kültürünün dolayısıyla da geleneksel ekolojik bilginin markalaşmasına sebep olmaktadır. Yukarıda bu olgunun farklı dinamikleri ve boyutları çeşitli veri ve örneklerle tartışılmaya çalışılmıştır. Geleneksel ekolojik bilginin markalaşmasında “kentlerin markalaşmasının, ulusal ve uluslararası kurumların ve ilgili sözleşme, program, ağ ve projelerinin, coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı tescillerinin, yavaş-pozitif-yeşil hareketlerinin, eko-kültür turizminin, yöresel ürün ticaretinin, yerel ürün festival, şenlik ve fuarlarının, kültürel yaratıcı endüstrilerin” etkili olduğu açıklanmıştır. Bu süreçte karşılaşılabilecek olan “metalaştırma, popülerleştirme, kiteselleştirme, sahteleştirme, gelenekselleştirme, folklorlaştırma ve fosilleştirme” gibi sorunlara değinilmiş ve bazı çözüm önerileri uluslararası örnek uygulamalardan da yararlanılarak vurgulanmıştır.

Sonuç olarak geleneğin, gelenek kültürünün dolayısıyla geleneksel ekolojik bilginin markalaşması konusunun çok yönlü bakış açılarını, yöntem ve yaklaşımları gerektiren önemli bir konu olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışma ile özellikle doğa, kültür ve insan dostu bir sürdürülebilir kalkınma ve yaşam için geleneksel ekolojik bilginin değerli ve önemli bir kaynak olduğu açıklanmıştır. Özetle günümüz insanının geleneksel ekolojik bilgi, kültür ve bağlamdan yararlanarak doğayla bütünleşerek doğayla birlikte, doğada ve doğal olarak yenilenme ve canlanma, yaratıcılığını geliştirme, huzuru ve mutluluğu yakalama peşinde olduğu, bu araştırmayla vurgulanmıştır.

Kaynaklar

- Acıbuca, V. – Budak, D. B. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Yeri ve Önemi. *Çukurova Tarım Gıda Bil. Der.* 33 (1), 37-44.
- Aksoy, E. (2008). *Ülkelerin ve Coğrafi Bölgelerin Markalaşması*. Ankara: T.C. Türk Patent Enstitüsü, Markalar Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi.
- Ankara Ticaret Borsası (2021). Ankara’nın Yöresel Ürünleri 11.YÖREX’te Tanıtıldı. *Basın Bülteni*, 20 Ekim 2021.

- BAKA (2012). *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektörü Raporu*. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Bérard, L. – Marchenay, P. (2005). *Les Produits D'origine Entre Nature et Culture, Le Gout de L'origine*, Hachette/Institut National des Appellations d'Origine (INAO), Paris: 44-69.
- Beypazarı Belediyesi (2012). *Beypazarı Yöresel Ürünleri Ticarileştirme Stratejisi Raporu*. (23.03.2012), Ankara-Beypazarı.
- Cominelli, F. - X. Greffe (2012). Intangible Cultural Heritage: Safeguarding for Creativity. *City, Culture and Society*, 3: 245-250. Çev. Ö. Demren (2019). Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaratıcılık İçin Koruma. *Kültürel Miras Yönetimi* (Ed. N. Özdemir ve A. Öger). Ankara: Grafiker Yayınları, 101-116.
- Çakal, M. A. (2013). TRA1 Bölgesi Tıbbi Aromatik Bitkiler Sektörü Stratejisi
http://kudaka.org.tr/apb/tarim_raporlari/tra1_bolgesi_tibbi_aromatik_bitkiler_sektoru_strateji_dokumani.pdf, erişim: 11.10.2015).
- Demirezer, L. Ö. (2010). Bitkilerin Tıpta Kullanılması Konusundaki Sorumluluklarımız. *Bitkilerle Tedavi Sempozyumu* (5-6 Haziran) Bildiri Kitabı, İstanbul: 87-88.
- GTHB (2015). Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2015 Organik Tarımsal Üretim Verileri, <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/OrganikTarim/Istatistikler> Erişim Tarihi:16.03. 2017.
- Hanna, S. – Rowley, J. (2008). An Analysis of Terminology Use in Place Branding. *Place Branding and Public Diplomacy*, 4 (1): 58-70.
- İçli, G. E. – Vural, B. B. (2011). Şehir Markası Yaratma Süreci ve Marka Şehir Çerçevesinde Kırklareli İlinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası II. Trakya Bölgesi Kalkınma-Girişimcilik Sempozyumu, Bildiriler Kitabı I*, (ed. M. Öztel, H. Burgazoğlu), Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul: 259-278.
- Kader, B. Ç. (2020). *Destinasyon Pazarlamasında Yöresel Mutfağın Etkinliği/Üsküp Mutfağı*. İstanbul: T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Kanca, H. (2013). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863- Sergi-i Umumi-i Osmani. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 159-187.
- Kotler, P. (1997). *Pazarlama Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

- Özdemir, N. – Özdemir, E. (2020). Yaratıcı Kentler ve Yaşayan Kültür. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 2-23.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, N. (2018). Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18/1, 1-28.
- Özdemir, N. (2021). Deniz Kültürü ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Kültür Bilimi Araştırmaları*, Ankara: Akademi Kültür Yayınları, 587-599.
- Özdemir, N. (2021). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi* (e- kitap). Ankara: Akademi Kültür Yayınları.
- Özdemir, N. – Öger, A. (ed.). (2019). *Kültürel Miras Yönetimi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Schippmann, U., Leaman, D. J. and Cunningham, A. B. (2002). Impact of Cultivation and Gathering of Medicinal Plants on Biodiversity: Global Trends and Issues. In: FAO. *Biodiversity and the Ecosystem Approach in Agriculture, Forestry and Fisheries*. Satellite event on the occasion of the Ninth Regular Session of the Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture. Rome, 12-13 October 2002. Inter-Departmental Working Group on Biological Diversity for Food and Agriculture. Rome.
- Şahin, S. Z. – Tosun, C. (2019). Gastronominin Müstakil Bir Turizm Ürünü Olarak Kullanımına İlişkin Yerel Paydaşların Görüşleri: Hatay Örneği. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 2 (1), 14-28.
- Şen, N. – Silahşör, Y. (2018). Gastronomi Turizmi Kapsamında Erzincan İli Yiyecek İçecek İşletmelerinde Sunulan Yöresel Yemekler Üzerine Bir Araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (Ek 1), 414-429.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. *Fikri Haklar Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- Tepe, S. (2008). *Coğrafi İşaretlerin Ekonomik Etkileri*. Ankara: T.C. Türk Patent Enstitüsü, Markalar Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi.
- Toklu, İ. T. – Ustaahmetoğlu, E. – Küçük, H. Ö. (2016). Tüketicinin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı ve Daha Fazla Fiyat Ödeme İsteği: Yapısal Eşitlik Modellemesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 23 (1), 145-161.
- TÜİK (2016). www.tuik.gov.tr Erişim Tarihi 28.02.2017

TÜSPE (2018). *Sağlık Turizmi ve Anadolu Nimetleri: Markalaşma Yolunda Türkiye İçin Stratejik Bir İş Modeli Önerisi*. (haz. H. H. Yıldırım), Ankara.

URL-1: <https://en.unesco.org/creative-cities/home>

URL-2: <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/geographicalRegisteredList/>

URL-3: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/karadeniz-vapuru-1926/>

URL-4: <https://yorex.com.tr/hakkimizda/URL-4>

Yılmaz, H. – Küçüközcü, C. – Terzi, E. (2010). *Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Yetiştirilmesi*. MYO-ÖS Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, 21-22 Ekim 2010, Düzce (http://www.myoos.duzce.edu.tr/dosya/cd/pdf/MYO_OS_4013.pdf)

Yılmaz, Ş. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Beypazarı Evleri. *Milli Folklor*, 124, 213-229.

Yolcu, M. A. – Aça, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *Folklor ve Edebiyat*, 100, 861-871.

Yolcu, M. A. (2018). Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Çanakkale Halk Botaniği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 24, 63-77.

GELENEKSEL BİLGİNİN KÜLTÜREL BÜTÜN İÇİNDEKİ YERİ VE YAŞAMSAL ÖNEMİ

*Solmaz KARABAŞA**

Giriş

Benim bu çalışmadaki amacım, geleneksel ekoloji bilgisinin kısaca yaşam biçimi adını verdiğimiz kültürel bütün içindeki yeri ve buradan kaynaklı önemine dikkat çekmektir. Bunu yaparken büyük oranda doktora tezimin verilerinden yararlanacağım çünkü doktora tezimde kültürel bir bütün olarak “köylülük” adını verdiğim yaşam biçimini ele almıştım. Buradan kolaylıkla örnekler sunmam mümkün olacaktır.

Bu amaçla önce kısaca kültür kavramı üzerinde duracak, buna dayanarak geleneksel ekoloji bilgisinin buradaki yerini tespit edeceğim ve son olarak da bir kültür olarak köylülük üzerinden bunu örneklemeye çalışacağım. Tezimde köylülüğün bütünlüğünden kaynaklı hayatın sürdürülebilirliği için önemine vurgu yapmıştım. Geleneksel ekoloji bilgisinin hayati önemi de bana göre buradan geliyor. Bu vesileyle geleneksel ekoloji bilgisinin, kültürel bütünden izole bir şekilde ele alınmasının sakıncalarına da değinmek istiyorum.

Kültür

Kültürü bir uyarlanma¹ tarzı olarak ele aldığımızda; insanın doğanın zorluklarıyla başa çıkabilmek için geliştirmiş olduğu donanımdır diyebiliriz. İnsanın biyolojik evrim sürecinde gelişen beyni, ona doğada biyolojik yetileri olmaksızın hayatını sürdürmesini mümkün kılan *araç-gereç donanımını, semboller sistemini ve iş bölümünü* geliştirmesine imkân vermiştir. İşte bu imkanlar bütünü kültürü oluşturur. (Antropoloji Sözlüğü, 2003: 521)

Kültürü bu şekilde ele aldığımızda onun hem maddi ve manevi yönlerinin olduğunu, hem de bu yönlerin bir bütünlük oluşturduğunu görürüz. Edward B. Tylor’ın yaygın olarak bilinen tanımında da vurgu-

* Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Turizm Uzmanı, Ankara–Türkiye. E-posta: solmazkarabasa@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2265-4983.

¹ İnsanın yaşam koşullarına uyumlarının toplamı, onların kültürüdür (Samner ve Keller, 1927’den akt. Güvenç, 1991: 100).

landığı gibi kültür “bir toplumun üyesi olarak insanoglunun öğrendiği, bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür” (Güvenç, 1991: 101). Tylor’ın bu tanımından beri kültür “karmaşık bir bütün” olarak düşünülmüştür.

Bunu biraz açacak olursak; kültürler, gelişigüzel toplanmış gelenek, görenek ve inançlar değil de bütünleşmiş, örüntülü sistemlerdir. Adetler, kurumlar, inançlar ve değerler birbirleriyle ilintilidir. Bunlardan biri değişirse, diğerleri de değişir (Kottak, 2001: 52). Bununla birlikte kültürel bütünlükte her zaman tam bir istikrar da söz konusu değildir bilakis sürekli bir değişme vardır.

Bu nedenle kültürün özelliklerini sıralarken onun bütünleşik niteliğinden de bahsederiz. “Uyum sürecinin bir ürünü olarak, belli bir kültürün öğeleri uyumlu ve bütünleşmiş bir sistemi oluşturmak eğilimindedir” (Güvenç, 1991: 104). Buradaki “eğilim” kelimesinin de altını çizmekte fayda vardır çünkü bu her zaman böyle olacak anlamına gelmez.

Antropolojinin yaklaşım ve ilkelerinden bütünleşme (*integration*) de bu konuya ilişkindir: İnsan varlığının çeşitli bileşenleri birbirleriyle ilintilidir. Bütünleşme iki açıdan önemlidir. Birincisi herhangi bir kültürel pratiği anlamada yardımcı olur çünkü bir âdet, ancak içinde yer aldığı daha genel bağlamın anlaşılmasıyla kavranabilecektir (Antropoloji Sözlüğü, 2003: 51). Bu geleneksel ekoloji bilgisi için de böyledir; herhangi bir bilgi yalnızca kendi kültürel bağlamı içinde anlam ifade eder (Feyerabend, 1987’den akt. Mazzocchi, 2006: 464). İkincisi de belirli bir kültürün öğelerinin birbirleriyle bütünleşmesi, o kültürün ayakta kalmasında, istikrarında ve sürekliliğinde belirleyici bir rol oynar. Geleneksel ekoloji bilgisinin de ancak bu şekilde kültürün bütünlüğü içinde ve ilişkide olduğu diğer unsurlarla birlikte sürekliliği sağlanabilir.

Geleneksel Ekoloji Bilgisi

Doğa koruma çalışmalarında geleneksel ekolojik bilgi ve uygulamaların çoğu zaman kültürel bağlamından kopuk olarak ele alınması eğilimi vardır. Oysa bu bilginin gerçekten işe yaraması için daha geniş bir çerçevede kavranmaya ihtiyacı vardır.

Geleneksel ekoloji bilgisi konusundaki çalışmalarıyla bilinen Fikret Berkes’e (2008) göre geleneksel ekoloji bilgisi ifadesi hem bilme yolunu hem de bilgiyi anlatır. Geleneksel ekolojik bilgi; türlerin, doğal olayların sınıflanmasıyla başlar. İnsanın ekolojik süreçleri ve çevreyle ilişkilerini anlaması ile devam eder. Burada inanç da insanların doğal süreçleri al-

gılamalarındaki önemli bir etken olarak geleneksel bilginin üçüncü bileşenini oluşturur. Böylece geleneksel ekoloji bilgisinin; bilgi, uygulama ve inanış' dan oluşan bir analiz çerçevesi olduğunu söyleyebiliriz.

Berkes (2008: 7) geleneksel ekoloji bilgisinin tanımını şöyle yapar: Geleneksel ekoloji bilgisi, uyarlanma sürecinde gelişen ve kültürel aktarım yoluyla nesilden nesile aktarılan, canlıların (insanlar dahil) birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkileri hakkındaki bilgi, uygulama ve inancın birikimsel bir bütünüdür. Tanımdan da görüleceği üzere Berkes'in yaklaşımı insanı çevresiyle bütünlüğü içinde kavramaya dönüktür. Doğal ortamın yerel bilgisi olarak geleneksel ekoloji bilgisi insanın çevresiyle olan binlerce yıllık deneyiminden devşirilmiştir, kültürleme yoluyla öğrenilir ve nesilden nesile aktarılarak biriktirilir. Geleneksel ekoloji bilgisi aynı zamanda dinamiktir ve değişikliklere uyum sağlar. Hangi nedenle olursa olsun, kültürel kurumların herhangi birinde meydana gelen değişim, kültürün bütününe dolayısıyla diğer kurumları da az ya da çok etkileyecektir. Öyle ise geleneksel ekoloji bilgisinin oluştuğu ve kullanıldığı kültür değişmiş ise geleneksel ekoloji bilgisinin aynı şekilde devam ettirilmesi mümkün değildir.

Geleneksel ekoloji bilgisi çok çeşitli bağlamlarda bulunabilir: Genellikle tarım, hayvancılık, avcılık gibi geçim yöntemleri ve teknolojileri, etnobotanik ve ekolojik bilgi, gastronomi, geleneksel tıp, ebelik, takvim ve meteoroloji, zanaatlar gibi alanlarda bilgi türlerini içerir. Bununla birlikte geleneksel ekoloji bilgisinin hem deneye dayalı pratik bilgi hem de bunun yorumlandığı soyut boyutu vardır.

Geleneksel Ekoloji Bilgisine Akademik İlgisi ve Doğa Koruma Çalışmaları Açısından Keşfi

Geleneksel ekoloji bilgisi terimi ancak 1980'lerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır ancak bu bilgi yeryüzünde avcı-toplayıcılar kadar eskidir. Ekolojide geleneksel bilginin kullanımı ise oldukça yenidir. Geleneksel ekoloji bilgisiyile ilgili daha erken çalışmalar antropologlar tarafından yapılmıştır. Etnoekoloji, etnobilimin² bir alt alanı olarak başlamış ve geleneksel ekoloji bilgisi de ilk bu kapsamda çalışılmıştır. (Berkes, 2008: 2)

Geleneksel ekoloji bilgisinin doğal unsurların korunması ve sürdürülebilir kalkınmayla ilişkisi kurularak önemi uluslararası alanda ilk

² Yeni etnografik bir yaklaşım olarak etnobilimin geçmişi ise 1950'lere uzanır (Sturtevant, 1964: 101).

olarak Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz raporunda dile getirilmiştir (Berkes, 2008: 3).

Çeşitli ortamlarda geleneksel ekoloji bilgisinin nesiller arası aktarımının; yerli halkların kültürlerinin ve kimliklerinin korunması ve teşvik edilmesinin yanı sıra geçim kaynaklarının sürdürülebilirliği, insan yapımı ve doğal afetlere karşı dayanıklılığı ve kültürel açıdan uygun ekonomik kalkınmanın devam ettirilmesi için esas olduğu dile getirilmeye başlanmıştır. Böylece uluslararası alanda geleneksel ekoloji bilgisini korumaya dönük önlem almak üzere yasal araçlar oluşturulmuştur. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) bunlardan ilkidir. WIPO'ya göre Geleneksel ekoloji bilgisi, bir topluluk içinde geliştirilen, sürdürülen ve nesilden nesile aktarılan, genellikle kültürel veya manevi kimliğinin bir parçasını oluşturan bilgi, teknik bilgi, beceri ve uygulamalardır.

Türkiye'nin 1996 yılında kabul ettiği Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, 8. Maddesi geleneksel ekoloji bilgisinin korunmasının önemine değinir (URL-1).

j. Geleneksel yaşam tarzlarını sürdüren yerli ve yerel toplulukların biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı bakımından anlam taşıyan bilgilerine, geliştirdikleri yeni yöntemlere ve uygulamalarına kendi ulusal mevzuatına göre sahip çıkacak, bunları koruyacak ve saygı gösterecek; bu bilgilerin, yeni yöntemlerin ve uygulamaların sahiplerinin onayı ve katılımı ile daha yaygın biçimde uygulanmasını sağlayacak ve bunların kullanımından doğacak yararların adil paylaşımını teşvik edecektir;

Bunun yanında UNESCO 2003 Sözleşmesi³ de (Madde 2/d) insanın doğa ve evrenle ilgili bilgisini korumaya alır.

Endişeler

Geleneksel ekoloji bilgisinin kullanımıyla ilgili en büyük endişe kaynağı özellikle de “doğal kaynak yönetimi” ve “sürdürülebilir kalkınma” gibi tartışmalı ifadelerle yan yana gelmesidir. Burada “doğal kaynak” ifadesinin doğayı bir kaynak olarak görmesi; “sürdürülebilir kalkınma”nın ise zenginliğin arttırılmasını hedefleyen yaklaşımı ve her ikisinin de temelinde kapitalist ideolojinin yer alması sorunludur çünkü bugün yaşadığımız ekolojik krizin esas nedeni de bu ekonomik sistem ve onun yaklaşımıdır. Bu nedenle geleneksel ekoloji bilgisinin bu ifade-

³ Sözleşme metnine ulaşmak için bk. URL-2.

lerle yan yana gelmesi geleneksel ekoloji bilgisinin de yeni bir tür sömürü alanı olacağı endişesini yaratıyor. Bu ve buna benzer endişeler başkaları tarafından da dile getirilmiştir.

Fikret Berkes de “kaynak yönetimi” ifadesini çok Batı merkezli bir yaklaşım olarak değerlendirmekte ve bunun insanın çevresiyle ilişkisini anlamada yetersiz kaldığını söylemektedir. Bu nedenle Berkes (2008) kitabında, bilimsel ekolojiyi sadece pratik bilgi değil, dünya görüşü olarak tamamlayan bir anlayış sunmakta ve geleneksel bilgi sistemlerinin çeşitliliğini incelemektedir. Geleneksel ekoloji bilgisi, ekoloji disiplinine etiği katarak, “zihin ve doğanın birliğini” yeniden tesis etmeye çalışır. “Belki de geleneksel ekolojik bilgiden alınacak en temel ders, dünya görüşlerinin ve inançların önemli olduğudur” (Berkes, 2008: 253).

Geleneksel ekoloji bilgisiyle ilgili endişe verici bir başka husus da onun batı biliminin kriterlerine tabi tutularak incelenmesi ve o bilimsel anlayış içinde eritilmesidir. Oysa geleneksel ekoloji bilgisinde biraz da Batı merkezli pozitivist ve indirgemeci yaklaşıma karşı bir meydan okuma vardır. Bu açıdan Fulvio Mazzocchi (2006) geleneksel ekoloji bilgisine Batı merkezli bilim anlayışı ile yaklaşılmaması gerektiğini söyler. Batı bilimi ve geleneksel ekoloji bilgisinin üretim stratejileri birbirinden farklıdır ve bu nedenle biri diğeri kriterleriyle incelenemez. Batı bilimi nesnel ve niceliksel iken geleneksel ekoloji bilgisi öznel ve nitelikselidir. Batı bilimi, geleneksel ekoloji bilgisinde sıklıkla bulunan daha sezgisel ve bütünsel görüşün aksine analitik ve indirgemeci yöntemleri tercih eder. “Batı bilimi, çalışma nesnelere basitleştirilmiş ve kontrol edilebilir deneysel ortamlara koyarak hayati bağlamlarından yalıtır -bu da bilim adamlarının kendilerini çalışmalarının nesnesi olan doğadan ayırmaları anlamına gelir; aksine, geleneksel ekoloji bilgisi her zaman kendi bağlamına ve belirli yerel koşullara bağlıdır.” (Nakashima & Roué, 2002’den akt. Mazzocchi, 2006: 464). Bundan başka geleneksel bilgi sistemleri gerçekliği doğrusal bir neden-sonuç kavramı temelinde yorumlamaz, bunun yerine tüm unsurların birbirine dolanmış ve karmaşık bir etkileşimler ağının parçası olduğu, sürekli yenilenen çok boyutlu döngülerden oluşan bir dünya olarak yorumlar (Freeman 1992’den akt. Mazzocchi, 2006: 464).

Bu yaklaşım farkından başka günümüzün hâkim olan bilimsel anlayışı çerçevesinde geleneksel ekoloji bilgisinin kullanımıyla yeni bir tür politik sorun daha ortaya çıkmaktadır: Kimi projelerde geleneksel ekolo-

ji bilgisi kullanımı zorunluluğu olduğu için “geleneksel bilgi endüstrisi” oluşmuştur. Bunun iki sonucu vardır. Birincisi, bu şekilde üretilen materyal genellikle kültürel bağlamın dışında olup yerli halklarla yeterince ve uygun şekilde diyalog kurulmadan oluşturulur. İkincisi, geleneksel ekolojik bilgi, genellikle yerel düşünme biçimlerinden temelde farklı olabilen yerli olmayan çerçevelere dahil edilir (Berkes, 2008: 16).

Gerçekten de geleneksel ekoloji bilgisinin öneminin fark edilip projelerde kullanılır olmaya başlanmasıyla bilginin kaynağı olan kültürel bütünü çözüme götüren zaman görmezden gelindiği görülmektedir. Oysa toprak olmadan bir bitki yaşatılamayacağı gibi geleneksel ekoloji bilgisinin kaynağı olan kültürel bütün dikkate alınmadan da ne o bilgi ne de o bilginin koruyacağı umulan doğa korunabilir. Tekrar hatırlamak gerekirse; kültür bir uyarlanma aracıdır ve dolayısıyla geleneksel ekoloji bilgisi de bulunduğu doğal ortama uyum sürecinde ortaya çıkmıştır. Doğal ortamlar farklılaştıkça geleneksel bilgi de çeşitlenmiştir. Geleneksel ekoloji bilgisini dünya görüşünü de içerecek şekilde geniş çerçevede ele aldığımızda bu kültürel çeşitlilik anlamına gelmektedir. Bu nedenle geleneksel ekolojisi bilgisini *doğasından* koparmak risklidir: Başka ortama uymayabilir, kültürel tek tipleşmeye neden olabilir, ayrıca kültürün bütününden koparıldığı için de son derece kırılmalıdır. Geleneksel ekoloji bilgisinin bilimsel ölçütlere uygun görünen kısımlarını çıkarıp geri kalanını görmezden geldiğimizde; bu cımbızlama süreci tüm sistemi parçalara ayırarak güçsüzleştirecek ve geleneksel bilgiyi mülksüzleştirmeyle tehdit edecektir (Nakashima & Roué, 2002’den akt. Mazzocchi, 2006: 464).

Özetle; ekolojik bilgi tek başına işlemez. Kurumlara ve yerel sosyal normlara gömülüdür. Törenler, ritüeller ve diğer gelenekler, geleneksel ekoloji bilgisinin devam etmesinde “kültürel içselleştirme mekanizmaları” olarak işlev görürler (North, 1990’dan akt. Berkes, Colding, Folke, 2000: 1258).

Geleneksel ekoloji bilgisinin kullanımıyla ortaya çıkan bir başka sorun da kültürün değişken doğasının gözden kaçırılmasıdır. Değişen şartlar ve oluşan yeni koşullar geleneksel ekoloji bilgisinin değişmesini zorunlu kılar. Değişerek yeni şartlara uyum sağlamayan geleneksel ekoloji bilgisi de terk edilir. Böyle bir durumda da sadece doğayla uyumlu diye bir pratiğin devam ettirilmesini sağlamak mümkün değildir. UNESCO, WIPO gibi birçok uluslararası çalışmadaki başarısızlığın ne-

deni kültürün değişmediği ve stabil kaldığı yönündeki bu ön kabuldür (Noyes, 2011). Aynı şekilde doğa koruma çalışmalarında geleneksel ekoloji bilgisinin kullanılması esnasında da buna benzer bir hataya düşülmektedir. Oysa geleneksel bilgi de tıpkı kültürün diğer bileşenleri gibi her uygulandığında yeniden yaratılır.

Nallıhan Yenice Köyü'nde Geleneksel Ekoloji Bilgisi ve Bununla İlişkili Kültür Örüntüsü

Daniel G. Bates (2009: 117) çiftçilik bir yaşam biçimidir diyor. Türkiye'de de öyledir ve bu yaşam biçimin adı köylülüktür. Köylülük Anadolu'nun en eski ve yaygın yaşam biçimidir.

Öyle görünüyor ki bir yaşam biçimi olarak köylülük, günümüzün ekolojik krizi karşısında yer yüzündeki yaşamı sürdürme potansiyeline sahiptir. Ekonomik buhran dönemlerinde köy, sığınacak güvenli yer durumundadır çünkü ürün yetiştirme kapasitesi elinde olan köylü, hayatta kalma kapasitesini de elinde tutmaktadır (Wolf, 2000: 38). İşte köylülüğün sürdürülebilirliğini sağlayan şey de temel olarak budur; bir uyarlanma stratejisi olarak hayatta kalma kapasitesini elinde bulunduruyor olmasıdır. Bu inançla ben de doktora tezim için kendi memleketim olan Nallıhan'ın Yenice köyünde köylülüğü ele aldım (bk. Karabaşa, 2019). Alan çalışmamı 2013-2017 aralığında köye gidiş-gelişlerle yürüttüm. Yenice Nallıhan'ın Eskişehir sınırındaki en son köydür ve Sakarya Nehri'nin kıyısında kuruludur. Rakımı 250 civarındadır ve kurak bir iklime sahiptir. Ekolojik olanakları nedeniyle pazar için üretime 1950'ler gibi çok erken tarihlerde başlamış ve bu nedenle bir zamanlar Nallıhan'ın en zengin ve kalabalık köyü diye anılmıştır.

Bir yaşam biçimi olarak köylülüğün temelinde çiftçilik olduğu için, geleneksel ekoloji bilgisi de çoğunlukla tarımsal faaliyetlerde karşımıza çıkar. Bununla birlikte köylülük bir yaşam biçimi ve kültür olduğu için de sürdürülen tarımsal faaliyet hayatın diğer bütün alanlarına etki etmiş, kültürün diğer alanlarıyla bütünleşmiştir. Bu sebeple geleneksel ekoloji bilgisi için söylenenler köylülük için de geçerlidir ve köylülük bunu anlayabilmek için çok iyi bir örnektir.

Yenice, çok sıcak bir iklime sahip olduğu için burada sıcaktan buğday yetişmediği söylenmiştir. Onun yerine ekin olarak arpa ve kum darısı ekilir, buğday civar dağ köylerden değiştirilmiştir. Pazar için ilk olarak pamuk ve çeltik yetiştirilmiştir. Bunların yanında susam, kavun, taze fasulye, domates, turşuluk hıyar, ıspanak da pazar için ekilmiştir.

Yemek içinse oturak domates, biber, patlıcan, fasulye, kabak, bakla, bezelye, börülce, bamya, lahana gibi sebzelerin karışık tarımı yapılmıştır. Köyde eskiden meyve denince ilk akla gelenler üzüm, incir ve iğde olmuştur ayrıca her evde en azından bir de inek olmuştur. Yenice’de 2009 yılından itibaren seracılık başlamış ve bugün esas gelir kaynağı seracılıktır.

Yürütülen tarımsal faaliyetin her aşamasında binlerce yıllık deneyim sonunda edinilmiş geleneksel ekoloji bilgisi bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse;

“Ağustosta toprağı kurcalamayacaksın, yılan geçse zarar”

“Kurak bölge olduğundan, buğday ekilecek tarla ekim ayında sulanır. Sulamadan olmaz.”

“Toprağın üstünde örümcek ağ yaptıysa, toprak öğürde denir. Tava gelmiştir. O zaman ekilir.”

“Pamuk ekilecek tarlaya kış suyu verilir. O zaman pamuk çok sulamak istemez. Pamuk sıcağı sever, bir de çok sulanınca kuvveti yaprağı gider, koza vermez.”

“Pamuk tohumu içine kavun atılır. Pamuğun bitkisinin gölgesinde yetişen kavun tatlı olur.” (Karabaşa, 2019: 234-235).

Yetiştirilen ürünler doğrudan beslenmeyi etkiler ve hatta sözlü kültürde de yer edinir. Örneğin köyde kabağı çok değer verildiğinden bir zamanlar kabak yüzünden kavga çıkmış ve bir sülalenin lakabı Kabakçılar kalmıştır. Bir kışın nasıl geçtiği de “90 kütük, 90 kabak” sözüyle anlatılmaktadır.

Yenice’de üzüm, incir ve iğdenin özel bir yeri vardır. Bunlar kurutulur, okul çocuklarına, dağı gidenlere azık, imecelerde eğlencelik yapılır. Bununla ilgili bir halk bilgisi de inciri kurutmak için önce küllü suyun içine batırılmasıdır, böylece kurtlanması önlenmiştir. Bu meyveler içinde üzümün yeri daha bir başkadır. Hatırlandığı kadarıyla köyde yaklaşık on beş üzüm çeşidi sayıldı. Bağların sökülmediği eski dönemlerde köyde on beş gün boyunca pekmez kaynatılmış. Bu sebeple köyde beş-altı tane üzüm sıkmaya yarayan *şarpane* varmış. Pekmezin fazlası satılır, buğdayla değiştirilmiştir. Ne yerdiniz sorusuna “tarhana çorbası, arkası pekmez” diye cevap veriliyor; sadece bu söz bile pekmezin mutfaktaki yerini anlatmaya yetecektir (Karabaşa, 2019: 120).

Pekmezin kültürdeki yeri bununla da kalmaz. Kış gecelerinde *delikanlıbirliği* tarafından yapılan toplantılarda pekmeze helva, düğünlerde pekmezli börek yapılmış. Bağ olmayanlar, bağ bozumuna, pekmez yapımına yardım eder ve ihtiyacı olan üzümü, pekmezi almış (Karabaşa, 2019).

Bu örnekler yetiştirilen bir ürünün köylülük adı verilen hayat tarzında sadece ürün olmaktan öte kültürel örüntüler yarattığını göstermede sanırım yeterli olur. Öte yandan ekip biçmeye dayalı bu hayat tarzının kültürün gayet soyut alanlarına ve köylünün dünya görüşüne de etkisi vardır. Bunu da Yenice'deki köy bayramları üzerinden örneklemek mümkündür. Böylece geleneksel ekoloji bilgisinin dünya görüşüyle ya da kültürün bütünlüğü ile ilişkisini de daha iyi anlamak mümkün hale gelir.

Yenice köyündeki köy bayramları, doğa ile sıkı ilişkiler içindeki bir yaşam biçiminin insanın zihinsel dünyasını ve doğa algısını nasıl etkilediğini, bunun sonucunda nasıl bir doğaüstü tasarım ortaya çıktığını gözler önüne serer. Yenice'de Kadınların Çeşmebaşı Bayramı, Çır Çır da denen Pınarbaşı Bayramı, Hasan Dede Bayramı olmak üzere üç köy bayramı yapılmaktadır. Bu bayramların ortak özelliklerini; gelecekle ilgili beklenti ve dileklerle, belli bir mevsimde, köyün içinde, suyun başında, bazen bir yatır ya da mezarlık ziyaretiyle birlikte ve genellikle kurban keserek, köyün tamamının katılımıyla ortaklaşa yapılmaları ve sonunda *aş* adı verilen pilavın pişirilip yenmesi oluşturmaktadır. Sıralanan bu ortaklıklar göz önünde bulundurulduğunda Yenice'deki bayramların Boratav'ın (1984: 224) ifadesiyle "törenler katışımı" olduğu söylenebilir. Geçmişten beri hep su sıkıntısı çekmiş (ve hatta köyün yeri bu nedenle değişmiş ve adı da Yenice olmuş) ve yaşamları ürettikleri ürüne bağlı, dolayısıyla suyla var olacak bir köy için bayramlardaki temel isteğin su olması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Özellikle teknolojisi basit, geçimlik tarım yapan köylerde doğa tam olarak "denetim altına" alınamadığından tarım da topluluklar da doğaya bağımlıdır. Bu nedenle doğaüstü gücü etkilemek amacıyla yağmur duası törenleri ve köy bayramları gerçekleştirilmektedir. Doğa üstü tasarım değişse de istek ve uygulamalar kılıf değiştirilerek sürdürülmekte; uygulamaların kökenlerinde yer alan su, dağ, atalar kültlerinin senkretik bir şekilde günümüze taşındıkları görülmektedir. (Detaylı bilgi için bk. Karabaşa, 2018: 191).

Bayramların temelinde yatan dünya görüşü doğa ile iyi ilişkiler kurmak, iyi geçinmektir. Ben sana vereyim, sen bana ver şeklinde almak ve vermek arasında bir denge kurmaktır. Bayramlar aşın paylaşımıdır, köy adı verilen birimde kurban ve buğday yoluyla ürünün yeniden bölüşümüdür. Bu nitelikleri nedeniyle bayramlar bize kapitalist mantığın ve ilişkilerinin bir zamanların köyünde henüz o kadar da derinleşmediğini söyleme fırsatı vermişse de günümüzde köy bayramları da değişmeye başlamıştır. Köylüler köy bayramlarının artık sadece “aş yemeye döndüğü” söylemektedir. Bu tespiti yapan köylüler, günümüzün bayramlarını eski bayramlardaki anlamın kaydığının farkında olarak eleştirmektedir.

Sonuç olarak; köy bayramlarının doğa ile yakın ilişkilerin bir sonucu ve ekip-biçmeye dayalı bir yaşam biçiminin önemli bileşeni olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bunu Anadolu’da yaygın olarak kutlanan Hıdırellez bayramında olduğu gibi Kaz Dağları’ndaki Hıdırellez bayramında da oradaki Türkmen kültürünün ve tahtacı yaşam biçiminin bir bileşeni olarak görürüz (Karabaşa, 2017).

Bayramlardaki değişim ise kültürün bütünleşikliğinden kaynaklanmaktadır. Yenice’de üstüne bütün bir yaşam biçiminin kurulduğu tarımsal faaliyette yaşanan değişim, bayramlar da dahil kültürün dolaşısıyla hayatın bütününe etkilemektedir. Örneğin köyde seracılığa geçiş yaşanmış, bu geçiş dünya ekonomi sistemiyle bağları güçlendirmiş, bunun etkisiyle de kültürdeki değişimin hızı artarak köylülük adı verilen yaşam biçimini niteleyen ve sürdürülebilirlik için önemli⁴ pek çok unsur terk edilmeye başlanmıştır. (Köylülüğün nitelikleri hakkında bk. Karabaşa, 2019: 181-182) .

Bu durumda dünya ekonomi sistemiyle eklemlenme yüzünden kültür değişirken, bunun içinden sadece geleneksel ekoloji bilgisinin aynı kalmasını bekleyemeyiz. Esas olan değişimdir ve kültür kuramına göre de kültürel kurumların herhangi birinde meydana gelen bir değişim, diğer kurumları da az ya da çok etkileyecektir (Güvenç, 1991: 104).

⁴ Köylülüğün sürdürülebilirlik açısından önemli diğer özellikleri ise: Yerellik, ortak yapı kullanımı, yardımlaşma, birbirini gözetme, hayata katılan çocuk ve yaşlılık, kış hazırlıkları, giysi-alet-edevat üretim becerisi, geleneksel konut üretimi, deterjansız temizlik, sıfır atık, kıtlık stratejisi ve zengin halk bilgisi (Karabaşa, 2019: 183-204).

Sonuç

Geleneksel ekoloji bilgisi ve onu bütünleyen kültür, insanın doğal çevresine yıllar süren uyum sağlama çabasının bir ürünüdür. Geleneksel ekolojik bilgisi doğayla yakın ilişki içinde yaşayan toplulukların, hayatlarını gelecekte de sürdürebilmek için çevreleriyle iyi ilişkinin bir yolunu bulduklarının kanıtıdır. Nallıhan'ın Yenice köyündeki yaşam biçimi de böyle bir uyarlanma biçimi olup zengin bir geleneksel ekoloji bilgisi içermektedir. Dünyanın her yerinde doğayla yakın ilişki içinde yaşayan topluluklar kendi ekolojik bilgilerini oluşturmuş bu da kültürel çeşitliliği ortaya çıkarmıştır.

Geleneksel ekoloji bilgisi sosyal, kültürel, politik ve yaşamsal olarak ona sahip olanlar için elzemdir ancak bu aynı zamanda insanlığın da mirasının bir parçasıdır. Bu miras zenginliğini koruduğumuz sürece yeryüzünde insanın yaşamını garanti altına alabiliriz. Oysa biz Batılı tek tür bir kültüre doğru gidiyoruz. Vandana Shiva buna monokültür diyor. Monokültür tarımdaki anlamıyla tek bir bitki türünün yetiştiriciliği demek ve bu tek tipleşme biyolojik çeşitlilik için olduğu gibi kültürel çeşitlilik için de zararlıdır. Bizim "çeşitli" bakış açılarına ve "çeşitli" doğa ilişkilerine ihtiyacımız vardır. Bu bir gen bankası gibi, gelecek nesillerin kullanabileceği geleneksel bilginin bankası olacaktır.

İşte bu sebeple geleneksel ekoloji bilgisini sadece türlerin ve doğal olayların sınıflandırılması olarak almanın ve bunu yeryüzünde hayatın sürdürülebilirliği ya da çevresel sorunların çözümü için kullanmaya çalışmanın sakıncaları vardır. Geleneksel ekoloji bilgisi kültürle bütünleşik olduğundan, o bütünden izole edilemez, izole edildiğinde yaşatılmaz çünkü kültürü parçalara ayırdığınızda onu güçsüzeleştirirsiniz. Bunun yanında her bir geleneksel ekoloji bilgisi belirli bir doğal çevrenin ve topluluğun ürünüdür, bu nedenle başka bir ortama uyum sağlayamayabilir ayrıca bu durum ilgili topluluğun haklarının gaspına da yol açabilir.

Geleneksel ekoloji bilgisinin kültürel bütünden ayrılması, onun yaşamı var etme potansiyelinin gözden kaçırılması demektir. Halbuki geleneksel ekoloji bilgisini kültürel bütünle girift ilişkileri içinde ele alırsak ya da tanım çerçevesini kültürün dünyaya bakış açısını da içerecek şekilde geniş tutarsak, işte o zaman kazanırız çünkü bu takdirde dünyanın kötü giden düzenine ve monokültüre kafa tutma potansiyelini de elimizde tutmuş oluruz.

Kaynaklar

- Antropoloji Sözlüğü*, (2003), (ed. Emiroğlu, K., Aydın, S.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bates, D. G. (2009), 21. *Yüzyılda Kültürel Antropoloji, İnsanın Doğadaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berkes, F. (2008). *Sacred Ecology*. New York: Routledge.
- Berkes, F., Colding, J., Folke, C. (2000) Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecol. Appl.*, 10: 1251-1262.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru* (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Güvenç, B. (1991) *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Karabaşa, S. (2017). Balıkesir İli Edremit İlçesi Mehmetalan Köyü'nde Yaşayan Tahtacı Türkmenlerinde Hıdrellez Geleneği. *Milli Folklor*, 114, 52-65.
- Karabaşa, S. (2018). Kültür-Çevre İlişkileri Açısından Ankara İli Nallıhan İlçesi Yenice Köyü'ndeki Köy Bayramları. IX. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, (Ordu, 20-23 Kasım 2017) Gelenek Görenek ve İnançlar Sektörünü, 183-194, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karabaşa, S. (2019) *Geçmişteki Gelecek - Sürdürülebilirlik Arayışında Köylülüğün Yeniden Keşfi*. Ankara, Ürün E-Kültür Dizisi.
- Kottak, C. P. (2001). *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. (çev. H. Ü. Antropoloji Bölümü), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Mazzocchi, F. (2006). Western science and traditional knowledge: Despite their variations, different forms of knowledge can learn from each other. *EMBO Rep.*, 7 (5): 463-466.
- Noyes, D. (2011). Traditional culture: How does it work?. *Museum Anthropology Review*, 5 (1-2).
- Sturtevant, W. C. (1964). Studies in Ethnoscience. *American Anthropologist*, New Series, Vol. 66, No. 3, Part 2: Transcultural Studies in Cognition, pp. 99-131.
- URL-1: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263675/biyolojik-cesitlilik-sozlesmesi.html>
- URL-2:<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264414/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi>
- Wolf, E. (2000). *Köylüler*. (çev. A. Sönmez), Ankara: İmge Yayınları.

YER, YERSİZLİK VE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

*Bekir DERİNÖZ**

Giriş

1864 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde *George Perkins Marsh* tarafından çevresel bozulmalara dikkat çekilmişti. *Marsh* o dönemde özelde Amerikalılara ve genelde tüm dünyaya doğal kaynakların bozulmaya başladığını ve bunun artık fark edilir düzeyde olduğunu "*İnsan ve Doğa (Man and Nature, 1864)*" adlı eseri ile izah etmeye çalışmıştı (Marsh, 2003). *Marsh*'tan yaklaşık 100 yıl sonra aynı durumu bu kez Avrupa üzerinden tüm dünyaya haykıran kişi *Rachel Carson* oldu. *Carson* da *Marsh* gibi çevresel bozulmalara dikkat çektiği "*Sessiz Bahar (Silent Spring)*" adlı eserinde (1962) özellikle DDT kullanımını eleştiriyordu. *Sessiz Bahar*'ın çılgılığı o dönemde tüm dünyada büyük ses getirdi ve DDT kullanımının yasaklanmasını beraberinde getirdi.

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle çevrenin ağır sömürü altında olduğu dönemlerde doğa ile kurulan tek taraflı çıkar ilişkisi doğaya büyük ve geri dönülemez zararlar verdi. Dünyanın anlamının ekonomik üretim olarak görüldüğü dönemlerde, doğa sadece kaynak sağlamak için vardı ve kültüre yabancıydı (Berkes vd., 2000). Doğa karmaşık ekolojik ilişkilerinden soyutlanarak sermaye sömürüsü için basit bir nesne haline gelmişti (Berkes, 1993). Ancak doğa nadiren doğrusal ve öngörülebilirdir. Bu dönemde çevredeki doğal kaynakların kullanılışı biyosferdeki bozulmayı, peyzaj değişikliklerini, biyoçeşitlilik kaybını ve daha birçok problemi ortaya çıkarmıştı. Bu derece bir bozulma hemen hemen insanlık tarihinde ilk kez görülmekteydi (Berkes vd., 2002).

20. yüzyılın başlarından itibaren artık sorumlu bir doğa anlayışı, doğa ve doğal kaynakların sorumlu kullanılması ve yönetilmesi konusunda ilk endişeler ortaya çıkmaya başladı. Bu süreç 1980'lere kadar artarak devam etti. Bu gelişmeleri takiben çevre ile daha sürdürülebilir bir ilişki kurmak hedefiyle alternatif geleneksel üretim biçimleri üzerin-

* Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir-Türkiye.
E-posta: bekirderinoz@balikesir.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0427-2092.

de çalışmalar başladı. Bu çalışmaların ana hedefi doğal kaynakları geleneksel şekilde kullanmaktı ve buna dönük planlamalar, ilkeler içeriyordu. Ancak burada çevrenin yanı sıra, denkleme bir de toplum faktörü eklenecekti (Berkes & Folk, 1998; Berkes, 2012). Ve toplumların çevre algısı, çevreyi kullanım şekilleri ve kalıpları birbirinden önemli farklılıklar içeriyordu.

Toplum ile çevre arasındaki ilişki tarihsel süreç içerisinde değişmekle beraber toplum ve çevreye ilişkin yapılan değerlendirmeler ve karşılaştırmalar özellikle 20. yüzyılda (1980 ve sonrasında) önemli tartışmaları beraberinde getirmişti. Şüphesiz her toplumun yaşadığı çevrede kendine has bir üretim şekli ve yaşam felsefesi vardı. Bunda toplumdaki kültürel değerler, iş ve güç ilişkileri, diğer sosyal ve ekonomik faktörler etkiliydi. Toplumun doğa ile arasındaki ilişkinin değişmesi doğanın nasıl kavramsallaştırıldığı konusunda da değişimlere neden olmuştur. Örneğin, toplumların evrimini inceleyen *Harper* bu konuda 3 evre belirlemiştir. Bu evreler *avcı-toplayıcı dönem, tarım dönemi ve endüstri toplumları dönemi* şeklinde ifade edilmiştir. Ve bununla beraber *Harper* her toplumda o toplumun doğayla ilişkilerini açıklayan ve bu ilişkileri meşrulaştıran paradigmalardan söz etmiştir (Tuna, 2001). Bilinmektedir ki, tarihi süreçte ilk insan topluluklarının doğa algısı, doğaya duyduğu mistik dünya görüşü ile şekillenmekteydi. Zamanla insanlığın yerleşik hayata geçtiği neolitik çağ ile birlikte endüstri çağını da içine alan bir mekanik anlayış gelişmiştir (Derinöz & Koç, 2017; Yolcu & Aça, 2019).

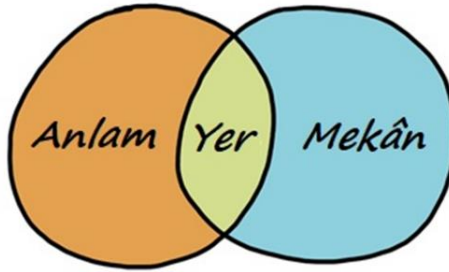
Günümüzde modern toplumlar haricindeki geleneksel toplumlarda ve bazı yerel topluluklarda insanlığın ilk dönemlerinde görülen doğa anlayışı ve algısı hala görülmektedir. Bu algı ve anlayış biçimi günümüz doğa sorunlarına çözüm bulma noktasında yol gösterici olabilir (Yolcu & Aça, 2019). Bir bakıma *doğaya kaçış ya da doğaya dönüş* olarak da adlandırılacak bu anlayış zamanla *geleneksel ekolojik bilgi* olarak adlandırılan akademik bir kavramı da beraberinde getirmiştir.

Geleneksel Ekolojik Bilginin Temeli Olarak Yer ve Mekân

Yer ve mekân her ne kadar birbirine benzer kavramlar gibi görünse de bunlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Hatta içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda bu kavramların ayrıştırılması, açıklanması ve anlaşılması özellikle coğrafyacılar (ve sosyal bilimciler) açısından önemli bir konu haline gelmiştir. *Yer* tanımı konusunda dünyada önde gelen isim Çin asıllı Amerikalı coğrafyacı *Yi-Fu Tuan*'dır. *Tuan* yeri bir kişinin

duygusal bağlarıyla kurduğuna inanır. Ona göre yer adres ve koordinatlardan bağımsızdır. İnsanlar bir yere sosyal, duygusal ve kültürel olarak bağlıdır (Tuan 1961, 1977; Koç & Derinöz, 2017; Koç vd., 2019; Derinöz, 2021). Bu duygular devreye girdiğinde herhangi bir mekân yer haline dönüşür. *Yer*, anlam ile mekânın kesişmesidir (Şekil 1).

Yerler insanın bilinçaltında zihniyle ilişkilendirdiği kişilik ve ruh duygusu içermelidir. Kişiliğin de yücelik ve sevgi uyandıran iki yönü olduğu söylenebilir (Tuan, 1977). Yücelik uyandıran yerlere örnek olarak yüksek dağlar, derin vadiler, uçurumlar ya da yüksek kayalık alanlar verilebilir. Bu tür yerler huşu ve yüceliğe hükmeden yerlerdir. Aynı zamanda anıtsal, sanatsal ve kutsal açıdan kişilikleri olan yerlerdir. Babadan kalan bir bahçe ya da geçmişten kalan bir hatıra ise sevgi uyandırır. Buradan da görüleceği üzere *yer duygusuna* sadece insanlar sahiptir. *Tuan'a* göre yerin ilk anlamı görsel ve estetik güzelliğidir. Diğer anlamı ise koku, tat ve dokunma duyuları ile algılanabilir. Tuan bu konuda “*bir yeri bilinçaltında, dokunarak ve hatırlanan kokularla, ayırt edici gözüün yardımı olmadan bilebiliriz*” ifadesini kullanmaktadır (Tuan, 1977). Buradan bir koku ya da tat gibi belirli bir hafızanın, bir bölgeye dair kişisel algılar tarafından nasıl tetiklenebileceğini ve böylelikle yer duygusunun nasıl oluşabileceğini ifade etmektedir. Bunu yapabilen tek canlı şüphesiz insandır.

Şekil 1. Yer, anlam ve mekân arasındaki ilişki (Kaynak: URL 1'den değiştirilerek)

Toplumlar ve bireyler mekân üzerinde çeşitli nedenlerle yer değiştirebilir. Peki her zaman hareket halinde olmak yersiz kalmak mıdır? Ya da sürekli hareket etmek yersizliğe mi neden olur? *Tuan* bu önemli soruya “*her zaman hareket halinde olmak, elbette yersiz kalmak için yerini kaybetmektir*” şeklinde yanıt vermektedir (Tuan, 1977). Bu durum genellikle sürekli hareket halinde olan bir kişinin bulunduğu alanların karakterini

tam olarak özümseyemeyeceği anlayışı üzerinden düşünüldüğünde büyük oranda doğru kabul edilmiştir. Ancak buna karşı geliştirilen görüşler de mevcuttur. Bu karşıt görüşlerde bir kişinin başka bir yere de yer duygusu geliştirebileceği ifade edilmektedir (Cresswell, 2014). Sürekli hareket halinde olan birey zihnindeki yurt özlemini (yeri) bir süreliğine iptal edebilir ya da askıya alabilir. Yer değiştirmesi onun yer duygusunu sildiği ya da kaybettiği anlamına her zaman gelmeyebilir.

Bir bölgeye olan güçlü duygusal bağlar her zaman ve herkese dışarıdan bakıldığında görünmeyebilir. Diğer kişiler, görünmez olan bu alanları ve bu yerlerin önemini de anlamazlar. Buna örnek olarak kişinin büyüdüğü ev, çocukluğunu geçirdiği sokak ya da köy verilebilir. Bu yerler dışardan bakan pek çok göz için anlamsızdır, değersizdir, görünmezdir. Bu yerler ancak onu yaşayanlar, hissedener için anlamlıdır, görünürdür ve ilgisinde güçlü bir nostalji duygusu uyandırır. Bazen bu nostaljiye melânkoli de eşlik eder. Dolayısıyla mekân içerisinde yer alan bazı alanların (yani yerlerin) nasıl anılara ve duygulara yol açtığı ve bu durumun kişide nasıl bir yer duygusu oluşturduğu karmaşık ve soyut bir durumdur. Bu durum sadece pozitif bilim yöntemleriyle ampirik olarak ortaya konulamaz. Bunun için fenomenolojiye ihtiyaç vardır. Bu bakış açısı sosyal bilimlerde, özellikle hümanistik coğrafya ve geleneksel ekolojik bilgi gibi alt araştırma alanlarına yeni perspektifler kazandırma noktasında oldukça önemlidir ve gereklidir.

Mekân yapı itibarıyla çeşitli özellikler barındırır. Bu özellikler gerektiği mekân sayısal olarak (koordinatlarla) ifade edilebilirdir, kesin sınırlara sahiptir, akademik ve nesnel, tanımlanması kolaydır. Mekân tek başına yer oluşturamayacağı için devreye anlamlar dünyası girmektedir. Anlamlar dünyası estetiği, çağrışımları, memnuniyeti ya da memnuniyetsizliği, kişisel hikayeleri, kişisel tercihleri ve deneyimleri barındırır. Mekân ve anlamdan oluşan bu iki yapının birleşmesiyle ortaya “yer” çıkar. (Şekil 2). Yer, mekân ve anlamın kesişim alanı olarak fenomenolojiktir (olgusal), dinamik ve ilişkiseldir, günlük yaşam deneyimlerine dayanır, sübjektiftir (dolayısıyla hata eğilimleri vardır), net ve belirgin sınırları yoktur, net bir şekilde tanımlanamaz ve bağlamsaldır, aynı zamanda belirsizlikler içerir.

Şekil 2. Yer, mekân ve anlamın özellikleri (Kaynak: Merschdorf & Blaschke, 2018'den değiştirilerek)

Yer'in ve Geleneksel Ekolojik Bilginin Fenomenolojik Boyutu

Yer, hem zaman ve mekân içinde, hem de farklı insanların bakış açılarındaki farklılığa bağlı olarak değişebilir, dönüşebilir. *Andrews* ve arkadaşları bu konuda 3 ana yer incelemesi ortaya koymuşlardır. Bunlar *tanımlayıcı yaklaşım*, *sosyal inşacı yaklaşım* ve *fenomenolojik yaklaşım*dır (Andrews vd., 2017). Tanımlayıcı yaklaşım dünyanın bir dizi yerden oluştuğu, dünya üzerindeki her yerin incelenebileceği ve yerler arasında farklılık bulunduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu yaklaşımda genellikle bir alanın fiziksel yönleri ortaya çıkarılır ve alanın özellikleri tanımlanır. İkinci yaklaşım olan sosyal inşacı yaklaşım, yeri belirli bir zamanda meydana gelen, belirli bir dizi sosyal sürecin bir ürünü veya yapısı olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre yerlerin oluşturulmasında sosyal süreçler ve bunların etkileri önemlidir. Üçüncü yaklaşım olan fenomenolojik yaklaşım ise yer ve kişi (birey) arasındaki subjektif ilişkilerle ilgilienmektedir. Fenomenoloji bireyin yeri nasıl deneyimlediği ile ilgilidir. Fenomenoloji bir bakıma bir yere dönük öznel deneyimlerin psikolojik bir çalışmasıdır. Bu kapsamda *Tuan* tarafından (Tuan, 1961) ortaya atılan "*topophilia (yer severlik)*" kavramı insanlar ve yer arasındaki bağı tanımlamak için geliştirilen, yerleri tanımanın insan algısı ve deneyimi ile mümkün olduğunu öne süren, ortaya atıldığı dönemde ve hatta günümüzde hala popülerliğini koruyan evrensel bir yaklaşımdır.

Yer'de olduğu gibi geleneksel ekolojik bilgide de fenomenolojik bakış açısı oldukça önemlidir. Çünkü geleneksel ekolojik bilgi aslında bir

“*yer fenomenolojisi*” olarak adlandırılabilir. Geleneksel ekolojik bilgiyi oluşturan anlamlar, duygular, anlatılar ve inanışlar soyut kavramlardır. Bunlar ancak insan deneyiminin yorumlanmasıyla ortaya çıkarılabilir. Burada amaç günlük yaşamda bilindiği, ancak genellikle bilinçli farkındalık seviyesinin altında fark edilmeyen insan durumlarını, olayları, anlamları ve deneyimlerini incelemek ve netleştirmektir (Seamon, 2007). Fenomenolojinin en güçlü yönlerinden biri, bariz ama sorgulanmayan olanı aramak ve dolayısıyla onu sorgulamaktır. Bariz olanı ortaya çıkarmak için, ister günlük deneyimler alanında, isterse bilimsel olanlar da dâhil olmak üzere kavramsal bakış açıları ve açıklamalar alanında olsun, olduğu gibi kabul edilen her türlü tutum ve varsayımdan geri adım atılması gerekir (Armstrong, 2005). Geleneksel ekolojik bilginin de içine gömülü olduğu yerin doğası ile insan yaşamının ve deneyiminin kaçınılmaz bir boyutu olarak önemini sorgulamak, kalıpların dışına çıkmayı gerektirmektedir. Bu kalıpların dışına çıkmak için fenomenoloji iyi bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1960’lı yıllardan itibaren hemen hemen bütün sosyal bilimlerde ve düşünüş biçimlerinde kaçınılmaz bir gerçeklik ortaya çıkmıştı. O da *dünyanın artık bilindik epistemolojilerle açıklanamayacağı* gerçeği idi. Bu da dünyanın aslında artık bir bakıma kontrol edilemeyeceğini gösteriyordu. Yeryüzü üzerinde devam eden yaşam, zamandan ve mekândan bağımsız bir laboratuvar ortamında kontrol edilemeyecek kadar karmaşıktı. Ve bunu test etmek, simülasyonunu oluşturmak imkânsızdı. Özellikle insan-çevre ilişkilerinin anlaşılmasında çevre kadar insan davranışlarının da incelenmesi ve anlaşılması gerekiyordu. Bu durum geleneksel ekolojik bilgi ile de yakından ilişkili bulunan çevre psikolojisini gündeme getirdi.

Yersizlik

Yersizlik en basit tanımıyla yerin benzersizliğinin ortadan kaybolmasıdır, yerin karşıtıdır, yer duygusunun yoksunluğudur, yerlerin aynılaşmasıdır. Relph (1976) ve Tuan (1977) yersizliğin kitlelilikten ve küreselleşmekten kaynaklandığını belirtmişlerdir. Kitleli iletişim, kitleli kültür, merkezi otoriteler gibi süreçler ya da aktörler yeri ve yer duygusunu ortadan kaldırırlar. Bu faktörler dünyanın çeşitli ve önemli yerlerini anonim ve değiştirilebilir alanlar haline getirebilirler. Örneğin AVM’ler, benzin istasyonları, marketler, otoyollar, kentsel turizm mekânları yersiz yerlere birer örnektir. Yersizlik dünyayı insanlıktan

uzaklaştırır ve insanlıktan uzaklaşmış yerlerin insani bağlılıkları daha az olduğu veya hiç olmadığı için, bu yersiz yerlerdeki insanlar daha savunmasız hale gelirler. Bu savunmasızlık onların yaşamlarında sorun çıkma ihtimalini de arttırır.

Dünya üzerinde özellikle sanayi devriminden sonraki süreçte hızla artan küreselleşme, buna bağlı olarak gelişen ticarileşme ve kitlesel iletişim araçlarının hızlı gelişmesi mekânsal anlamda yeryüzü üzerinde bir monotonluğu (tekdüzeliği) beraberinde getirmiştir. Bu tekdüzelik *yerel anlamların* ve *yerlerin anlamlarının* kaybolmasına neden olmuştur (Relph, 1976). Tüm bu süreçler nihayetinde *yersizlik* adı verilen olguyu ortaya çıkarmıştır. Dünya üzerinde yerel anlamlar ifade etmeyen, yerellik barındırmayan yersiz yerler, genellikle orayı çeşitli şekillerde kullanan sakinler ve orayı ziyaret eden turistler için dizayn edilmiş, homojenleştirilmiş ve farklılaşmamış deneyimler sunan alanlardır.

Yerler fiziksel olarak değişebildiği gibi insan zihninde de değişebilir niteliktedir (Tuan, 1977). Hatta bu değişim zaman içerisinde düzenli aralıklarla dahi gerçekleşebilir. Örneğin, bireysel alınan kararlar, politik kararlar, kentsel alanların dönüştürülmesi ve yenileme çalışmaları gibi faktörler yerleri az ya da çok değiştirebilir. Bunun sonucunda *yer belirleme* kavramı (Relph, 1976) ortaya çıkmaktadır. O halde *yer belirleme* kişinin, toplumun ya da hükümetlerin daha refah yaşam şartları oluşturmak için aldığı bilinçli ve kasıtlı kararlar bütünüdür. Bu bilinçli kararlar yerleri mekân ya da mekanları yer yapabilir. Bu değişim ya da dönüşüm sonsuz sayıda gerçekleşebilir, değişimin yönü değişebilir ancak değişimin kendisi kalıcıdır. Hatta yaşamın bu değişim üzerine kurulu olduğu söylenebilir.

Yer'in Ürünü ve Geleneksel Ekolojik Bilginin Unsuru: Ekolojik Sözlü Tarih

Ekolojik sözlü tarih, bireylerin hafızalarında ve kültürel inançlarında saklanan doğal dünya ile ilgili geleneksel bilgileri somutlaştırma (belgeleme) amacı güden sözlü bir tarih türüdür. Ekolojik sözlü tarih geleneksel ekolojik bilgiyi araştıran araştırmacılar, yerel bitki taksonomileriyle ilgilenen etnobotanikçiler, coğrafyacilar ve çevresel değişim konusunda çalışan diğer disiplin araştırmacıları tarafından kullanılır (Nightingale, 2009; Endres, 2011).

Ekolojik sözlü tarih unsurları genellikle belirli bir tür, habitat veya yer hakkında uzman olarak kabul edilen kilit bilgi kaynaklarından veya

yerel insanlardan toplanırlar. Tehdit altında kalan unsurları belgelemek için coğrafya, antropoloji gibi ilgi dahilindeki konularda kullanılırlar. Ekolojik sözlü tarih, genellikle tanımı gereği yazılı olmayan bilgi ve gelenekleri belgelemeleri bakımından diğer sözlü tarih türlerine benzer. Yerel halkın bilimsel araştırmalardan ziyade o yerin uzun süreli deneyimlerine ve gözlemlerine dayalı olarak ekosistemleri hakkında yazılı olmayan bilgileri taşıdığına inanılan dünyada ekolojik sözlü tarih yaygın olarak kullanılmaktadır (Nightingale, 2009; Nazario, 2007).

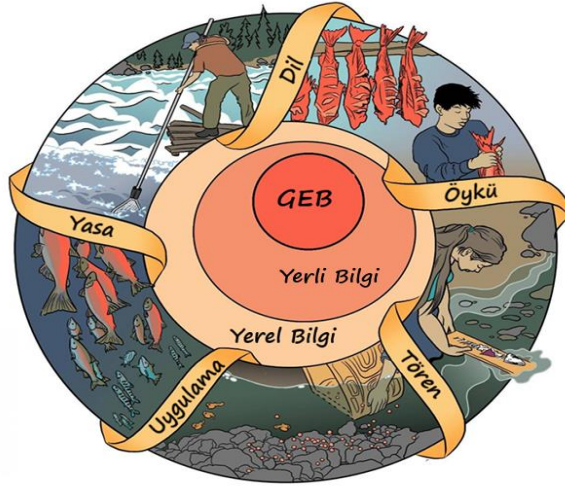
Ekolojik sözlü tarih, ekolojik bilginin toplanmasında önemli ve etkili bir araç olabilir. Bunun yanı sıra ekolojik sözlü tarih geleneksel ekolojik bilginin belirli bir sistematığe dayanmadığını, bu nedenle ampirik karakterde olmadığını ima eder. Buradan hareketle geleneksel ekolojik bilgi ile bilimsel bilgi ayrımı ve farklılaşması da tartışmalı bir konu haline gelmektedir. Birçok ekolojik sözlü tarih unsuru, doğal dünya hakkında oldukça sistematik olan ve yalnızca arkasındaki teorik varsayımlarda (veya inançlarda) bilimsel bilgiden farklı olan yerel bilgileri ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, ekolojik sözlü tarihleri kullanan birçok çalışma, yerel bilgilerin bilimsel bilgilerle eşit değerde olduğu fikrine dayanmaktadır (Nazario, 2007).

Geleneksel ekolojik bilgi sistemlerinde zamana ve mekâna bağlı olarak gelişen farklılaşmalar özelinde, insanın kültür ve doğa arasında her zaman aynı sınırları çizmediği görülmektedir. Örneğin, Avustralya'nın yerli halkı olan Aborjinler'de kabile bireyleri rüyalarındaki zaman ile yaşadıkları (şimdiki) zaman arasında ayrım yapmazlar. Onlar bu yöntemi tercih ederek manzarayı (peyzajı) atalarıyla ve diğer kutsal ruhlarla doldururlar. Bu aslında tam olarak yer duygusu üretmenin bir başka biçimidir. Kabile halkı çevreye karşı bakış açılarını bilimsel görüşlerden tamamen farklı hale getirmişlerdir. Bu sayede ekolojik sözlü tarih yolu ile yerel kültürlerine dair iç görülerinin yanında, çevreyi başka türlü görebilmenin ve yönetebilmenin farklı yollarını da bulmuş olurlar. Bilimsel araştırmalarda ekolojik sözlü tarih yöntemlerinin kullanılması ve bu yolla söz konusu unsurların belgelenebilmesi çalışmalarının da en önemli amaçlarından biri budur (Kitchin & Thrift, 2009).

Yer ve Yersizliğin Geleneksel Ekolojik Bilgiye Yansımaları

Geleneksel ekolojik bilgi *"canlıların (insanlar dahil) birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkileri hakkında, uyarlanabilir süreçlerle gelişen ve kültürel aktarımla nesiller boyunca aktarılarak devam eden birikimli bir bilgi, uygulama*

ve inanç bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Berkes vd., 2000). Bilgi, dil, öykü, yasa, uygulama ve inanç unsurlarını içeren geleneksel ekolojik bilgi, toplumların dini geleneklerini de bünyesinde barındırır (Şekil 3). Geleneksel ekolojik bilgi bünyesindeki birikimli yapısı gereği dinamik bir yapı barındırır, deneyimle oluşur ve olası bazı değişikliklere adaptasyon sağlama yeteneğine sahiptir (Berkes, 2017). Geleneksel ekolojik bilgi bir arazide doğal kaynak kullanımında tarihsel anlamda sürekliliği bulunan yerel toplumların özelliklerinden birisidir. Genellikle bu toplumlar endüstriyel olmayan, teknolojik yönelimleri çok daha az olan toplumlardır. Hatta bu toplumların çoğu hâlâ yerli veya kabilesel özellikler taşırlar (Berkes 1993, 2012; Berkes & Folk, 1998). Ayrıca geleneksel toplumu simgeleyen geleneksel ekolojik bilgi ile modern toplumu simgeleyen modern bilim (batı bilimi) arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Şekil 4). Bu farklılıklar ve geleneksel ekolojik bilginin karakteri, GEB’in yer ile nasıl bir ilişki ağı içerisinde bulunduğunu kanıtlar niteliktedir.

Şekil 3. Geleneksel ekolojik bilgi ve bileşenleri (Kaynak: URL 2’den değiştirilerek)

Geleneksel ekolojik bilgi sadece bir gelenek midir? Bunun böyle olmadığına dair görüşler bulunmaktadır (Berkes vd., 2002). Bu görüşler geleneksel ekolojik bilginin zamanla gelişen bir dizi uyarlanabilir tepki olduğunu kabul ederler. Bilim öncesi ve bilimsel tüm toplumlar, dünyanın nasıl davrandığını anlamaya ve bu bilgiyi rehberlik etmek için uygulamaya çalışmışlardır. İnsanlar hayatta kalmak için yakın çevrelerindeki

kaynaklara bağımlı olduklarından, kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmaları için güçlü nedenleri vardır. Küreselleşmiş bir ekonomide bu bağımlılık, salt fosil yakıt sübvansiyonları veya sermaye piyasalarıyla gizlenemez. Bu yüzden biyolojik çeşitlilik unsurlarını destekleme ve sürdürülebilir kabiliyeti ilgili toplumlarda ayrı bir baskı unsuruna dönüşebilir. Yani, yerel biyoçeşitliliğin korunmasında ve artırılmasında bir hayatta kalma değeri vardır (Berkes 1993, 2012, 2017; Berkes vd. 2000, 2002). Bu değer geleneksel ekolojik bilginin günümüzdeki değerini anlamamıza ve dünyada ortaya çıkan birçok sorunun modern dünyanın göstermiş olduğu teknolojik tekniklerden ziyade, geleneksel ekolojik bilginin göstermiş olduğu geleneksel çözüm yöntemleriyle çözülebilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca geleneksel ekolojik bilgi yüzlerce yıllık bir *hata deposunu* bünyesinde barındırmaktadır. *Neyin nasıl olamayacağını* içeren bu “*hata datası*” da oldukça değerlidir, eşsizdir.

Geleneksel Ekolojik Bilgi	Modern Bilim
Sözlü gelenek	Yazılı gelenek
Bütüncül yaklaşım	İndirgemeci yaklaşım
Gözlem ve deneyimle öğrenme	Analitik öğrenme ve öğretme
Çevre: sosyal, manevi ilişkilerin bir parçası	Hiyerarşik ve bölümlere ayrılmış
Kümülatif, kolektif deneyime dayalı	Yasalara ve teorilere dayalı
Esas olarak niteliksel	Esas olarak niceliksel
Kaynak kullanıcıları tarafından oluşturulan veriler	Uzmanlar tarafından toplanan veriler
Tek bir yerde uzun süre	Geniş alanlar üzerinde kısa zaman serileri
Günlük yaşam ve geleneksel geçim uygulamalarına entegre edilmiş ve uygulanmıştır	Hipotez testi ve model oluşturma

Şekil 4. Geleneksel ekolojik bilgi ile modern bilim arasındaki temel farklılıklar¹ (Kaynak: URL 2’den değiştirilerek)

Bilimsel dünya öncesindeki geleneksel yönetim sistemlerinde toplumlar binlerce yıl doğal kaynaklarını yönetmenin önemli yollarını bulmuşlardır. Bugün dünyanın sahip olduğu biyoçeşitliliğin belki de esas nedenlerinden birisi budur (Güney, 1992; Kışlalıoğlu & Berkes, 2001; Berkes, 2012; Carter, 2021). Bu kapsamda düşünüldüğünde biyolojik çeşitliliğin korunmasının geleneksel uygulamaların amacından ziyade, dolaylı sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken, uygulamaların kendilerinin uyarlanabilir bir değeri olduğudur

¹ Söz konusu karşılaştırmaya Türkiye’de dikkat çeken ilk çalışmalardan birinde, halkbilgisi ve ekoloji ilişkisi bağlamında Mustafa Aça’nın (2016) Fikret Berkes’ten naklen aktardığı görülür.

ve biyolojik çeşitliliğin korunması genellikle bir hayatta kalma meselesidir. Bu tarz bir görüş tüm geleneksel insan topluluklarının doğal kaynakları her zaman iyi yönettiği fikrini reddeder. Bilinmesi gereken, grupların hata yapabileceği ve hatalarından da çok şey öğrenebilecekleridir. (Berkes & Folke, 1998; Berkes 2012, 2017). Bunlara ek olarak geleneksel ekolojik bilgiyi oluşturan yerli ve yerel bilgi kümeleri ekosistem değişiklikleri, doğa anlayışı, uluslararası hedeflerin belirlenmesi ve hem doğa, hem de insan için bütüncül politik kararların alınması noktasında önemlidir, hatta stratejiktir (Şekil 5).

Şekil 5. Yerel ve yerli bilginin işlevleri (Kaynak: URL 2'den değiştirilerek)

Sonuç

Toplumların geçmişten günümüze tarihi süreçte yaşamı sürdürme yollarından biri olarak kabul ettikleri ve nesilden nesile aktardıkları geleneksel ekolojik bilgi 20. yüzyıl sonlarına kadar tüm dünyada üzerinde az çalışılan konulardan biri olmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren değişen ve dönüşen dünyada mekânsal farklılıklar ve değişimler de baş göstermiştir. Bu mekânsal değişimler aynı zamanda gelenek ekolojik bilginin de varlığını ilgilendirmiş, yersizliğe doğru geçişlerin görüldüğü peyzajlarda geleneksel ekolojik bilgi neredeyse ortadan kalkmıştır. Hümanist ve fenomenolojik yaklaşımların sosyal bilimlerdeki yansımaları bu kayboluşun nedenlerini anlamada ve yeni kayıpların yaşanmasını önlemede yeni perspektifler getirmiştir. Geleneksel ekolojik bilginin

doğrudan yerin bir ürünü olduğu düşünülduğünde, bahsedilen holistik perspektifin anlaşılabilmesi için öncelikle yeri, mekânı ve yersizliği anlamak, tanımlamak ve ayırtmak gerekmiştir.

Geleneksel ekolojik bilgiyle yakından ilişkili olan yeri ve yersizliği anlamak için yer üzerinde mevcut olan görünür ve görünmez izleri bilmek ve incelemek gerekir. Aslında geleneksel ekolojik bilginin kendisi de bu izlerden birini oluşturmaktadır. Bir dağın yamacındaki patikalardan, o dağın yüzündeki çizgileri oluşturmasına benzer. Ve geleneksel ekolojik bilginin hem görünür, hem de görünmez başka izleri vardır. Yer üzerindeki görünür izler doğal ya da insan eseri olan bir çok unsur olabilir. Doğal yapılardan dağlar, akarsular, ağaçlar vb.; insan eseri yapılardan ise evler, yollar, fabrikalar vb. bu görünür izlerden bazılarıdır. Ancak yerlerin üzerinde görünmeyen izler de vardır. Bu görünmeyen izler yine doğal ya da beşerî yapılara atfedilen değer, hissedilen güven, aidiyet, kimlik, karakter ya da özgürlük duygusu olabilir. Görünmeyen izler, genellikle görünen izleri takip eder, onlarla birlikte, iç içedir. Yani bir bakıma görünür izler yerlerin bedeni, görünmeyen izler ise ruhudur. Beden burada bir bakıma herkes tarafından görülen mekândır, ruh olmadan anlamsızdır. Görünen izlerin çeşitli nedenlerle silinmesi (buna geleneksel ekolojik bilgi unsurları da dahildir), görünmeyen izleri de oradan uzaklaştırır. İşte bu çalışmada bahsedilen yersizlik bir yerin görünmeyen izlerden yoksun hale gelmesi ya da getirilmesidir. Araştırmaya konu olan geleneksel ekolojik bilginin de yeryüzü üzerinde görünen ve görünmeyen boyutlarıyla yüzyıllardır devam etmesinin sırrı, onu oluşturan somut ve soyut unsurlar kadar, bu unsurlara eşlik eden güçlü ve derin bir yer duygusunda saklıdır.

Kaynaklar

- Aça, M. (2016). Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/İklim, Çevre, Sağlıkta ve Hukuka Dönük Temsilleri. *Halk Bilimi El Kitabı*, (Ed. Mustafa Aça), 559-594, Konya: Kömen Yayınları.
- Andrews, G. - Cutchin, M. - Skinner, M. (2017). *Space and place in geographical gerontology*, 1st Edition, Routledge Press, eBook.
- Armstrong, P. (2005). Phenomenology. Architecture, Body and Performance. *Johns Hopkins Guide for Literary Theory and Criticism*.

- Berkes, F. - Colding, J. - Folke, C. (2000). Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Applications*, 10 (5), 1251-1262.
- Berkes, F. - Colding, J. - Folke, C. (2002). Introduction. (ed. F. Berkes, J. Colding, C. Folke), *Navigating Social-Ecological Systems: Building Resilience for Complexity and Change*, pp. 1-30, Cambridge University Press.
- Berkes, F. - Folke, C. (1998). Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience. *Ecology and Society*, 4, XIX-XX, New York: Cambridge University Press.
- Berkes, F. (1993). Traditional ecological knowledge in perspective. (ed. J. T. Inglis), *Traditional Ecological Knowledge. Concept and Cases*, pp. 1-9, Ottawa: Canadian Museum of Nature and The International Development Research Centre.
- Berkes, F. (2012). *Sacred Ecology*. New York: Routledge Press.
- Berkes, F. (2017). Religious Traditions and Biodiversity. *Encyclopedia of Biodiversity*, vol. 5.
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*, Houghton Mifflin Harcourt, 40th Anniversary, USA.
- Carter, I. (2021). *Human-Nature*. Pelagic Publishing.
- Cresswell, T. (2014). *Place: An Introduction*. USA: Wiley-Blackwell.
- Derinöz, B. - Koç, Y. (2017). Coğrafya'da Değişen Paradigmalar, *I. Uluslararası Demirci Sempozyumu*, 12-14 Ekim, Demirci / Manisa.
- Derinöz, B. (2021). Mekân, Yer ve Kaçış: Gerçekten Hayale, Nasıl ve Nereye?. *Geçmişten Geleceğe Avrasya Kitabı*, (ed. Mustafa Aça, M. Ali Yolcu), 220-230, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Endres, D. (2011). Environmental Oral History, *Environmental Communication*, 5 (4), 485-498.
- Güney, E. (1992). İnsanın Neden Olduğu Ekosistem Değişiklikleri. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 9, 329-335.
- Kışlalıoğlu, M. - Berkes, F. (2001). *Ekoloji ve Çevre Bilimleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kitchin, R. - Thrift, N. (2009). *International Encyclopedia of Human Geography*, Hardcover.

- Koç, Y. - Derinöz, B. - Köksal, S. (2019). Yi-Fu Tuan ve Humanistik Coğrafya. *Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-1*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Koç, Y. - Derinöz, B. (2017). Coğrafyada Değişen Yaklaşımlar Açısından Humanistik Coğrafya. *I. Uluslararası Demirci Sempozyumu*, 12-14 Ekim, Demirci-Manisa.
- Marsh, G. P. (2003). *Man and Nature: Or, Physical Geography as Modified by Human Action*. (ed. David Lowenthal), Weyerhaeuser Environmental Classics, USA: University of Washington Press.
- Merschdorf, H. - Blaschke, T. (2018). Revisiting the Role of Place in Geographic Information Science, *International Journal of Geo-Information*, 7(9), 364.
- Nazario, J. A. (2007). Landscape Images in Amazonian Narrative: The Role of Oral History in Environmental Research. *Conservation & Society*, 5 (1), 115-133.
- Nightingale, A. (2009). Oral History, Ecological. *International Encyclopedia of Human Geography*, 34-36.
- Relph, E. C. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion Press.
- Seamon, D. (2007). Phenomenology, geography and geographical education. *Journal of Geography in Higher Education*, 3 (2), 40-50.
- Tuan, Y. F. (1961). *Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. USA: Columbia University Press.
- Tuan, Y. F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. USA: University Of Minnesota Press.
- Tuan, Y. F. (2000). *Escapism*. USA: Johns Hopkins University Press.
- Tuna, M. (2001). Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusal Model. *Mülkiye*, XXV (229), 229-243.
- URL-1. <https://sec1geography2015.wordpress.com/2015/02/11/space-place-and-meaning/> (Erişim Tarihi: 10.04.2022)
- URL-2. <https://www.firstnations.org/wp-content/uploads/2021/07/Scanning-the-Horizon-Webinar-Slides-2021.08.25-FINAL.pdf> (Erişim Tarihi: 08.04.2022)
- Yolcu, M. A. - Aça, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *Folklor/Edebiyat*, 25 (100), 861-871.

GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ: KÜRESEL ISINMA İÇİN DERSLER

*Yasin KOÇ**

Küresel ısınma günümüzün yalnızca en önemli çevre sorunu değildir. İnsan sağlığına etkisi, tarımsal üretimi doğrudan etkilemesi, tatlı su kaynaklarını, biyolojik çeşitliliği tehdit etmesi ve hükümetlere uluslararası anlaşmalarla ekonomik sorumluluklar yüklemesi küresel ısınmayı bir insanlık meselesi haline getirmiştir. Özellikle dünya nüfusunun yoğunlaştığı Akdeniz havzasını da içeren orta kuşağın en çok etkilenen bölgelerden biri olması küresel ısınmanın daha çok gündeme gelmesini sağlamıştır. Ancak küresel ısınma söz konusu olduğunda gelecek ön görüşü sunan iklim modelleri, durumu sayılara indirgemekte, küresel ısınmaya bağlı felaketlere toplumları ikna etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan modern ve geleneksel toplumun doğaya bakış açısındaki farklılığın anlaşılması önem taşımaktadır. Doğa sandığımız gibi sınırsız, kullanılması, dizginlenmesi gereken bir kaynak mıdır yoksa bir parçası olduğumuz bir değer midir? Bu çalışma geleneksel ekolojik bilginin (GEB) küresel ısınmayla mücadeledeki önemine insan-doğa ilişkisi açısından yaklaşmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ana argümanı küresel ısınmaya çözüm olarak doğaya verilen anlamın yeniden sorgulanarak, doğanın bir kaynak değil, GEB'in doğayla bütünleşen onu bir canlı olarak gören yaklaşımının toplumlarca kabul görmesi, benimsenmesi ve yaygınlaşmasıdır. GEB, doğası gereği yerel bir bilgidir. Özgündür. Ancak doğaya yaklaşımı itibarıyla modern bilimsel bilgiden ayrılır. Mistik anlamlar taşısa da gerçeklikten kopuk değildir. Bilakis deneysel ve pragmatiktir. Denilebilir ki doğayla ilişkisindeki mistik anlamlar kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlayan en önemli faktördür.

Dünyanın refah seviyesi en yüksek ülkelerinde Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'de toplumun en kırılgan guruplarından oluşan, yaşlı, çocuk ve hasta 35 bin kişiden fazla kişi 2003 yazında uzun süren bir sıcak hava dalgası nedeniyle hayatını kaybetti. Bundan iki yıl sonra Mek-

* Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir-Türkiye. E-posta: yasin.koc@balikesir.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2379-8540.

sika körfezinde meydana gelen birkaç kuvvetli kasırga bölgede binlerce insanın ölmesine, büyük çaplı maddi hasara ve New Orleans gibi önemli bir kentin büyük bir kısmının yok olmasına neden oldu. Can ve mal kaybı ABD'nin normalde dünyanın başka bölgelerinde yaşanan bir sorunla karşı karşıya kalmasına neden oldu. 100 binden fazla iklim mültecisi ülkenin başka bölgelerine yerleştirilmek zorunda kaldı (Montgomery, 2010). Avrupa ve ABD gibi gelişmiş ülkelerin karşılaştığı bu felaketler dünyanın pek çok bölgesinde yaşanmaktadır. Küresel ısınma, kuraklık, seller ve fırtınalar gibi doğal afetlerle her geçen gün kendini daha çok hissettirmektedir. İnsan etkisiyle ortaya çıkan sera gazı salınımlarının meydana getirdiği küresel ısınma bilim dünyasında genel kabul gören en önemli çevre sorunudur. Öyle ki kayıtlara geçen en sıcak on beş yaz mevsiminin on dördü 21. yüzyılda yaşanmıştır (Gerste, 2015). Küresel ısınmanın ortaya çıkardığı değişiklikler her yerde aynı şekilde hissedilmemektedir. Bu etkiler dünya üzerinde farklı bölgelerde farklı şekillerde kendini göstermektedir. Küresel ısınma sanayi devrimiyle fosil yakıt tüketimindeki artışa bağlı sera gazı emisyonlarıyla ortaya çıkan bir sorundur. İnsanların sanayi, ulaşım, tarım, turizm gibi her türlü faaliyette enerjiye bağımlı olması, artan dünya nüfusuyla birlikte enerji tüketimi ve küresel ısınmayı iç içe ve içinden çıkılması zor bir sorun haline getirmiştir. Doğal felaketlerin en önemli görünür nedenlerinden biri doğanın bir tür ekonomik rant olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Derinöz, 2021; Yulu, 2020). Küresel ısınma gibi bütün insanlığı ilgilendiren bir sorunun çözümü için doğanın ekonomik önceliği değil, gelecek nesiller için önemi, hangi bakış açısıyla çözüm üretileceği önem taşımaktadır.

18. yüzyılın sonlarında sanayi devrimiyle başlayan fosil yakıt çağı insanlık tarihinin sadece yüzde 0,25 kısmına denk gelmektedir (Scott, 2017). Bu dönemden sonra insan -çevre ilişkisinde doğa, madencilik ve büyüyen şehirler için sürekli bir kaynak olarak görülmüştür. Tarım toplumundan (kırsal), sanayi toplumuna geçiş insanların doğayla olan ilişkilerini de köklü şekilde değiştirmiştir. Aslında uygarlığımızın ilk evrelerinde canlılar dünyasıyla insan ayrımı "doğanın içinde" kalmıştır. Ancak, neolitik çağ ile başlayan ve endüstri çağıyla devam eden süreçte, mekanik doğa görüşü insan zihninin doğayı bir "kaynak" olarak görmesine neden olmuştur (Yolcu ve Aça, 2019). GEB, birikerek artan, kültür aracılığı ile sonraki kuşaklara aktarılan, insanların hem birbirleri hem de

çevreleri hakkındaki bilgi ve inançlarının birikimidir (Yolcu, 2018). Çevre sorunları söz konusu olduğunda doğaya, indirgemeci yaklaşımla değil, bütünsel bir yaklaşımla bakmak gerekmektedir (Berkes ve Kışlalıoğlu, 1990). Modern bilim iklimin gizemini çöze de iklim değişiminin anlamını keşfetmeye yardımcı olamamaktadır (Hume, 2015). Bu nedenle küresel ısınmayı yeniden anlamlandırmak zorundayız. Bu anlamlandırma girişiminde ise GEK hiç olmadığı kadar önem taşımaktadır. Şunu kabul etmek önemlidir ki geleneksel bilgi, bilimsel bilgiyle mutlaka, her durumda uyuzmaz. Çok sayıda araştırmacının belirttiği gibi, çoğu durumda bilimsel modeller ve araştırma desenleri yerel topluluklar için yeterince açıklama yapmaktan uzaktır. Yerel topluluklar küresel ısınmanın yaşandığı konusunda hem fikirken nedenleri konusunda net bir bilgiye sahip değillerdir (Riedlinger ve Berkes, 2000).

Küresel Isınma

Yeryüzündeki yaşamı adına atmosfer dediğimiz dünyayı çevreleyen küreye borçluyuz. Atmosfer bir örtü gibi dünyayı çevreleyerek hem güneşten gelen zararlı ışınları önler hem de bir ısı dengesi sağlayarak iklimin oluşmasına imkân verir. Atmosferin %78'i azottan, %21'i oksijenden ve %1'i öteki gazlardan oluşur. Küresel ısınma tartışmalarının özünde %1'i oluşturan karbondioksit, su buharı metan ve diazot moniksitten oluşan sera gazları yer almaktadır. Bu gazlar hep birlikte bir battaniye gibi dünyayı 35 derece düzeyinde ısıtır. Sera gazları her ne kadar küresel ısınmanın baş sorumlusu olarak olumsuz bir çağrışıma sahipse de iklimi, dolayısıyla yer kürede canlı yaşamının ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır (Maslin, 2004). Su buharı tek başına sera etkisinin %65'inden sorumlu olup en önemlisi sera gazıdır. Ancak atmosferdeki su buharı okyanuslara bırakılmakta, 8 ila 10 gün içinde yağış olarak nehirler aracılığı ile denizlere geri dönmektedir. Su buharı dünyanın sıcaklığı tarafından belirlendiği için genel olarak sınırlı sera gazlarından kabul edilir. Muazzam bir geribildirime neden olmakla birlikte insan eliyle değiştirilebilecek otonom bir belirleyici değildir, etkisi sadece sıcaklıkla değişir (Sinn, 2012). Metan ise genellikle yeraltındaki organik maddenin çürümesiyle ortaya çıkar. Karbondioksit oranla ağırlık birim başına çok daha fazla radyasyon emer ancak oksijenle tepkimeye girer ve suda ve karbondioksitte ortalama 15 yıl içinde çözülür. Buna karşılık karbondioksit küresel ısınma tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Sanayi devriminden bu yana insanlar daha fazla kömür yakmaya başladılar.

İzleyen dönemde petrol ve sonrasında ise doğalgaz devreye girdi. Kömürün önemli bir kısmı karbondur. Petrol ve doğalgaz, karbon ve hidrojendir. Kömür, petrol ve doğalgaz yakıldığı zaman ortaya çıkan karbon havadaki oksijenle birleşir ve karbondioksiti oluşturur. Bu süreçte ortaya çıkan karbondioksit havaya karışır ve sıklıkla duyduğumuz karbondioksit salınımını alır. Karbondioksit, metandan farklı olarak 100 ila 200 yıl arası atmosferde kalır. Bu da metanın 20 kat ısıtma etkisine sahip olmasına rağmen küresel ısınma söz konusu olduğunda karbondioksiti en büyük sorun haline getirir. Kömür, hidrokarbon atomlarında en fazla karbonu içerdiği için en yüksek karbondioksit salınımına neden olan fosil yakıttır. Onu sırasıyla petrol ve doğalgaz izler (Gautier, 2014; Montgomery, 2010; Neale, 2009).

Tarih boyunca insanlar şaşırtıcı derecede dar bir alanda yaşamışlardır. Örneğin yerkürenin kuzey ve güneyindeki (Arktik ve Antarktika) polar bölgeler büyük ölçüde insan yaşamına uygun değildir. Güney kutup bölgesinde Antarktika kıtası 14,2 milyon km² ile ABD'den iki kat, Arktik bölgeden ise 3 kat büyüktür ancak buna rağmen soğuk iklim şartları nedeniyle (kayıtlara geçen en sıcak gün Ocak 1958'de -15 derecedir) dünyanın en az bilinen ve en az nüfuslu bölgesidir (Atalay, 2013). Arktik bölgede ise 40'tan fazla yerel grup vardır ancak bu toplulukların nüfusu son derece azdır. Bu alanlarda görülen karasal kutup iklimi ve topoğrafya tarımsal üretim için oldukça sınırlıdır. Yerküredeki dağlık alanlar, okyanus ve göller de düşünüldüğünde iklimin bol miktarda gıda üretimini desteklediği yerlerin sınırlı olduğu anlaşılacaktır.

Dünya nüfusu genel olarak orta kuşakta yoğunlaşmıştır. Akdeniz havzasının da yer aldığı bu bölge Mezopotamya'da olduğu gibi tarımın, şehirlerin; Anadolu ve Avrupa'da ise Roma, Bizans ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların ortaya çıktığı bir bölgedir. Sömürgecilik faaliyetleriyle dünyayı kültürel olarak yeniden şekillendiren sanayi devrimi, birinci ve ikinci dünya savaşlarının çıkış yeri, dünyanın siyasal ve ekonomik yapısını şekillendiren birbirine zıt liberal ve sosyalist rejimlerin anavatanı da yine bu bölgedir. Ancak dünya ısınırken bu kuşak kuzeye doğru kaymaktadır. Denilebilir ki ılıman ve kutup bölgelerinde sıcaklık; tropikal kuşakta ise yağış en önemli iklim elemanlarıdır. Bu açıdan sıcaklık artışına bağlı olarak aslında -insan yaşamına elverişli olmayan-buzul topoğrafyası büyük bir değişim göstermektedir. Kuzey kutbunu kaplayan buz tabakası 1996 ile 2006 arasında 1,5 milyon kilometre azal-

mıştır. Bu, toplam alanın yüzde 25'ine karşılık gelmektedir. Yaşanabilir bölgelerin yer değiştirmesi buzul çağlarında ve buzullar arası dönemde olduğu gibi nüfus hareketlerine neden olacaktır. Kuzey yarım kürede güneyden kuzeye büyük göç dalgaları beklenmektedir. Bu durum silahlı çatışmalar, iç savaşlar ve çok büyük sosyal sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir (Sinn, 2016). *Science Advances* dergisinde 2017'de yayınlanan bir araştırma (Xu ve diğerleri, 2020), 2100 yılına kadar sıcaklıkların Hindistan ve Doğu Çin'in bazı bölgeleri de dâhil olmak üzere bazı yerlerde sadece birkaç saatliğine dışarı çıkmanın en güçlü insanlar için bile ölümcül olacağını vurgulamıştır. Aynı araştırma önümüzdeki 50 yılda, son 6 bin yılda olduğundan daha büyük bir sıcaklık artışı görüleceğini, 2070 yılına kadar, Sahra'da olduğu gibi, şu anda dünyanın kara yüzeyinin %1'inden daha azını kaplayan aşırı sıcak bölgeler ortaya çıkabileceğini ortaya koymuştur. Bu oran dünyadaki arazinin yaklaşık beşte birini kaplamaktadır ve potansiyel olarak her üç kişiden birinin yaşanabilir iklim koşullarının dışına itilmesi anlamına gelmektedir (Xu ve diğerleri, 2020).

Sanayi devrimine kadar insanlar enerji ihtiyacını bitkilerden, hayvanlardan ve insanlardan karşılamaktaydı. Cipolla'ya (1990) göre sanayi devriminden önce kullanılan enerjinin %80-85'i bitki, hayvan ve insanlardan karşılanıyordu. Ancak sanayi devriminden sonra fosil yakıtlar insanlığın seyrini köklü bir şekilde değiştirdi. Atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunun sanayi devrimi ile arttığına dair kesin kanıtlar vardır. Öyle ki atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu son 600.000 yılda olduğundan daha yüksek düzeydedir (Gautier, 2014). Sanayi faaliyetlerine bağlı enerji tüketimi atmosferdeki karbondioksit gazının ilerleyen yıllarda da artacağını göstermektedir. Örneğin yalnızca tekstil endüstrisinin 2025 yılına kadar %20-%25 oranında büyümesi beklenmektedir. Tekstil endüstrisinden kaynaklanan küresel sera gazı emisyonu %3 ila %10 arasında olup tüketilen enerji, kimyasallar ve hammaddelerin kullanımında da artış gerçekleşecektir (Norup vd., 2019). Tekstil endüstrisinden örnek vermemizin nedeni üretim aşamasında yoğun olarak sera gazı emisyonuna neden olması ve sektördeki büyüme dışında yoğun su kullanımı gerektiren bir üretim aşamasına sahip olmasıdır. Nitekim üretilen her bir ton tekstil ürünü için 200 ton su kullanılmaktadır (IARC, 1990). Başka bir örneği az bilinen ancak hızla büyüyen bir sektörden verebiliriz. Bitcoin'i hepimiz haberlerde duymuşuzdur. Kripto para ma-

denciliği ise daha az duyduğumuz bir kavramdır. Bitcoin'ler üretilirken yoğun bir enerji harcanır. Öyle ki bu, bir hesaplama göre tek başına Arjantin'in yıllık elektrik tüketiminden fazladır. Kripto para madenciliğinin yalnızca %65'i Çin'e ait. Üretim aşamasındaki enerjinin ise %60'ı kömürden karşılanmaktadır (Martin ve Nauman, 2021).

Yerküredeki başlıca habitat tiplerini saptamak için başvurulan kavram eko-bölge kavramıdır. "Eko-bölge", "biyom"dan¹ daha küçük, biyolojik çeşitlilik ölçüsü daha ayrıntılıdır. Eko-bölgeler, coğrafi olarak ayrı türler, doğal topluluklar ve çevre koşulları karışımı içeren büyük kara veya su birimleri olarak tanımlanmaktadır. Çöller, dağlar, tropikal yağmur ormanları, göller, mercan resifleri eko-bölgelere birer örnektir (Coyne ve diğerleri, 2020). Yeryüzünde eko-bölgeler küresel ısınma nedeniyle hiç olmadığı kadar tehdit altındadır. Tropikal yağmur ormanları dünya kara yüzeyinin %6'sını kaplamasına rağmen herhangi bir karasal eko-bölgenin en büyük biyo-kütlesini temsil eder ve kara türlerinin yaklaşık %80'inin yuvası olmasına rağmen her yıl yaklaşık 140.000 kilometrekaresi yok olmaktadır ki bu, saniyede bir futbol sahasına denk gelmektedir (Wilson, 2016; Coyne ve diğerleri, 2020). Bir diğer eko-bölge tatlı su kaynaklarıdır. Örneğin nehirler ve sulak alanlar tarafından beslenen Himalayalar'daki su kaynakları, 1,3 milyardan fazla insan için hayati önem taşımaktadır (Shrestha, Alfthan, Bajracharya, Marechal ve Oort, 2015). Eğer Himalayalar gibi hassas ekosistemler şehirleşme, yanlış tarım uygulamaları, sanayi faaliyetleri, ormansızlaşma veya bitki örtüsünün tahrip olması gibi nedenlerle çökerse, insanlık yalnızca içme suyu ve tarımsal kullanım için çok fazla şey kaybetmeyecektir. Aynı zamanda kırsal alanlarda yaşayan insanlar değişen iklimle birlikte tarımsal üretimdeki kayıpları nedeniyle daha iyi yaşam koşulları için bu alanları terk edeceklerdir. Bu durum küresel ısınma tartışmalarında göz ardı edilen bir soruna dikkat çekme zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Küresel ısınmayla birlikte yerel topluluklar nasıl etkilenmektedir? Küresel ısınma kırsal alanlarda yaşayan her biri kendine özgü geleneksel

¹ Biyom: Habitat olarak da kullanılır. Bitki ve hayvan türlerine göre sınıflandırılan alanlardır. Ayırt edici yaşam formlarını (deniz ve kara) ve ana bitki (karasal) ile karakterize edilen büyük bir bölgesel topluluğu veya türleri ifade eder. Biyocoğrafi bölge veya formasyon anlamını da içermektedir. Karasal biyomlar: Çöller, dağlar, kuzey iğne yapraklı ormanlar, ılıman yaprak dökken ormanlar, ılıman yağmur ormanları, ılıman otlak, tropikal yaprak dökken ormanlar, tropikal otlaklar, savanlar, tropik yağmur ormanları, tropikal çalılık ormanlar ve tundralar (Barrows, 2011).

ekolojik bilgiye (GEB) sahip olan toplulukları tehdit ettikçe bu durum kuşkusuz GEB için de bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ısınmaya bağlı nüfus hareketleri genel olarak “iklim mültecileri” olarak adlandırılmaktadır.

Dünyada ormanların kapladığı alan 4.06 milyar hektardır. Ancak bu alan yerkürede eşit olarak dağılmamıştır. Dünya ormanlarının yarısından fazlası (%54) sadece beş ülkede, Rusya Federasyonu, Brezilya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin’de yer almaktadır. Ormanlar, okyanuslardan sonra en önemli karbon yutaklarıdır. Karbondioksitin küresel ısınmaya neden olan en önemli sera gazı olduğu göz önüne alındığında ormanların önemi daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Ormansızlaşma, evapotranspirasyonu (bitkinin su tüketimi ve su buharlaşması) etkiler ve kuraklığa yol açar. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’ne göre 2010 ile 2020 arasında her yıl yaklaşık 4,7 milyon hektar orman tahrip edilmiştir. Örneğin yalnızca Amazon’da, son 50 yılda ormanların yaklaşık %17’si, çoğunlukla sığır çiftlikleri yüzünden ortadan kalkmıştır (FAO, 2020).

Atmosferdeki karbondioksitin temel düzenleyicileri olan ağaçların ve orman bitki örtüsünün kaybıyla birlikte, iklim değişikliği daha da kötüleşmekte, aşırı hava olaylarını tetiklemesi ise beklenen bir durum olmaktadır. Bununla birlikte kuru hava koşulları da orman yangını riskini artırmaktadır. Küresel ısınmanın en önemli etkilerinden biri mahsul kıtlığı ve diğer ekolojik tehditlerle kitlesel göçleri tetiklemesidir. Nitekim Dünya Bankasının bir araştırmasına göre (2021) 2050 yılına kadar 216 milyon kişi kendi ülkeleri sınırları içinde göç edecektir. Araştırmada bu nüfus modeli; su kıtlığı, düşük tarımsal verimlilik, deniz seviyesindeki yükselme ve şiddetli fırtınalar gibi küresel ısınmayla doğrudan ilişkili değişkenler kullanarak ortaya konulmuştur. Araştırmanın çarpıcı bulgularından biri Sahra Altı Afrika’nın 86 milyonla en fazla nüfus hareketine sahip olmasıdır. Sudan’ın batısındaki Darfur’da 2003 yılında büyük bir savaş başlamıştır. Savaşı başlatan şey yıllardır süren kuraklık ve erozyondur. Bu durum küresel ısınmanın bir sonucu olarak yağmur rejiminin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Deve çobanlığı yapan Baggora kabilesi geleneksel topraklarını terk ederek su ve yaşam alanı için daha güneydeki çiftlik bölgelerine göç etmiştir. Burada yaşanan çatışmalar sonucunda 400 bin kişinin hastalık, kötü beslenme veya açlık nedeniyle

öldüğü bir savaş meydana gelmiştir. Tüm bunlar sonucunda 2,5 milyon “iklim mültecisi” yer değiştirmiştir (Lloyd, 2020).

Geleneksel Ekoloji ve Küresel Isınma

Çoğu bilim felsefecisi ve bilim insanı temelde bilimin iki aşamalı süreç olduğu konusunda fikir birliğindedir. İlk aşama doğada yeni olgular, düzensizlikler, istisnalar veya çelişkilerin keşfedilmesi yani problem durumunun belirlenmesi ve nitelikli, iyi kurgulanmış soruların keşfedilmesi sürecidir. Bu süreci tahmin etme, geçici cevaplar (hipotezler) oluşturmak takip eder. İkinci aşama ise bu tahminlerin geçici cevaplarını doğrulama/yanıtlama işlemidir.

Ünlü bilim felsefecisi Popper, bilimsel yöntemin özünün yanıtlanabilirlik olduğunu belirtmişti. Ona göre bir teori veya hipotez ancak yanıtlanabilirse bilimseldir. Yanıtlanabilir olması için en az bir ampirik deneye ihtiyaç vardır. Meşhur örneğinde “tüm kuğular beyazdır” önermesinin beyaz kuğu gözlemlemeyle desteklemez. Önermeyi bilimsel yapan siyah kuğunun bulunabilirliğidir. Bunun için bu önerme yanlış da olsa bilimsel bir teoridir. Bilimin ne olduğuna ilişkin uzun süren tartışmalar Platon ve Aristo gibi İlkçağ filozoflarından Aydınlanma Dönemi’ne ve günümüze kadar devam eder. Descartes’in doğanın toplum tarafından idare edilecek bir şey olarak gören kartezyen görüşü, biz ve doğa ikiliğinde insanı doğanın efendisi olarak gören yaklaşımın ve sonrasında Bacon’ın (1561-1626) “bilim doğanın sırlarını ortaya çıkarmak için ona her türlü eziyeti etmeli” görüşü, bilimin doğaya nüfus ederek onu kontrol altına alması gerektiği görüşü (Patel ve Moore, 2017) Batılı doğa ve bilim anlayışının temellerini oluşturmaktadır.

Kültür veya uygarlık bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği diğer her türlü yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. Kültürü geleneksel ve modern/popüler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Geleneksel toplum, üyelerinin temel benzerlikleri tarafından bir arada tutulur. Mekanik bir dayanışma söz konusudur. Bilgi (bilimsel bilgiden farklı olarak) bu yolla aktarılır. Her ne kadar modern bilimin dahi dışlayacağı mistik ve öznel çözümlenmeler mevcut olsa bile gözlemleri ampirik ve deneyime dayalıdır. Modern toplumlarda ise organik bir dayanışma vardır. Weber, geleneksel toplumun çevrelerindeki dünyayla canlı bir bütünün katılımcıları, modern toplumda ise insanların kendilerini doğal dünyadan ayrı gördüklerini belirtir (Monaghan ve Peter, 2000; Garrard, 2012).

Denilebilir ki modern toplumlarda doğa bir kaynak, geleneksel toplumlarda ise insanların iç içe olduğu, mistik anlamlar taşıyan bir değerdir. Bu açıdan Roux'un (2005) yaşam birliğine yaptığı vurgu geleneksel toplumların doğayla ilişkisini anlamamızı sağlayacaktır:

Altaylı evrende algılanan her şeyin kendisine benzediğine inanır. Madde ile manevi, canlı ile cansız arasında hiç ayırım yapmaz... Buriyatlarda dağların, nehirlerin, ırmakların, göllerin, ormanların vs.nin uzun zaman önce ölmüş kişilerin ruhları tarafından canlandırıldığı düşünülürdü... Altaylılar gibi av çemberinde kalan hayvanlardan birkaçının kaçmasına göz yumup türlerin yok olmaması sağlanmak istemiş ya da meyve ağacında mutlaka birkaç meyve kalmasına dikkat etmiştir? Toroslu bir oduncunun birazdan keseceği ağaçtan özür dilemesini sağlayan -bana anlatıldığına göre- nasıl bir duygudur? Ya da birazdan kurban edeceği horozun boynunu özenle, neredeyse şefkatle okşayan köylünün heyecanı nasıl bir heyecandır? (2005: 31, 33).

Aslında Roux derin ekolojinin iyi örneklerini bize sunmuştur. Derin ekolojistler Batı felsefe ve kültüründe insanla doğa arasında bir düalizm (insan ve doğa) yaratılmasının küresel ısınma gibi çevre sorunlarının temel nedeni olduğunu ileri sürer. Onlar için dünyadaki insan ve insan dışı tüm yaşam değer taşır. Bu değerler insan dışı yaşamın insani amaçlarından bağımsızdır. Derin ekoloji hem eko-merkezci hem de radikal bir ekolojik görüş olarak değerlendirilir. Örneğin nüfusun azaltılması çevre krizlerinin önemli bir çözümü olarak görülür (Garrard, 2012). Modern toplumlarda ise durum neredeyse tam tersidir. Doğa bir değer olmaktan çıkıp kaynağa dönüşüp tüketilir. Baudrillard, eserinde modern toplumun tüketimle ilişkisini çarpıcı bir şekilde vurgular:

Tüketim toplumu aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekeli yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzı (2000: 87).

Çevre sorunları söz konusu olduğunda modern toplumun yaklaşımı, sorunun çevresel değil, "ekonomik" veya "bilimsel" olduğu yönündedir. Örneğin sera gazlarına karşı alınacak önlem tüketimi azaltmak değil, nükleer enerji gibi karbondioksit salınımı daha az teknolojileri üretmek, geliştirmek ve yaygınlaştırmaktır. Alternatiflerin kendi içinde

taşıdığı her riskin, tüketim alışkanlıklarını değiştirmek yerine bertaraf edilmesi modern kapitalist toplumlarda daha gerçekçi ve ekonomik bulunmaktadır. Hâlihazırdaki tüketim alışkanlıkları göz önüne alındığında sorun, sera gazlarının atmosfere yayılmasını engelleyecek yeni teknolojilerin geliştirilmesiyle çözülecektir. Fosil yakıtlara talebin azaltılması, israf, enerji tasarrufu gibi önlemler ise ne yazık ki göz ardı edilmektedir. Bu tablonun ortaya çıkmasında modern ve geleneksel toplumun doğaya bakış açısındaki farklılık yatmaktadır. Bir parçası olduğu doğadan ihtiyacı kadarını alan insandan; sanayi devrimiyle birlikte daha fazlasını tüketen, doğayı dizginlemesi gereken, vahşi bir kaynak, bir manzara olarak tasavvur eden modern toplumda küresel ısınmayla ilgili gelecek modelleri sadece sayılardan, oranlardan ibaret kalmaktadır. Hayvanların ve bitkilerin de insanlar gibi bir ruha sahip olduğu inancı animizm olarak bilinmektedir. Derin ekolojiyi animizme indirgemek hatalı olacaktır. Derin ekoloji doğayla insan arasındaki ilişkide bir bütünlüğü, doğayı insandan ayrı görmeyerek birliği incelemektedir.

Üretim/tüketim kalıplarının değişmesi geleneksel toplumların da çökmesinde önemli rol oynamıştır. Ünlü biyo-coğrafyacı Jared Diamond (2011) Mezopotamya uygarlıklarının, Hint Harrapa Vadisi gibi bilinen uygarlıkların bağımlı oldukları çevresel kaynakları zayıflatarak kendilerini kısmen yok ettiklerini ileri sürer. Diamond'un verdiği bir diğer örnek ise Paskalya adalılarıdır. Diamond'a göre geniş palmiye ağaçlarıyla kaplı ormanlarda yaşayan Polinezya halkı; kano yapımı, yakacak, heykelleri taşımak, kaldırmak gibi nedenlerle ormanı yok etmişlerdir. Bunun sonucunda yüzde doksanının ölümüne neden olan bir yamyamlık salgınına yakalanarak çökmüşlerdir (Diamond, 2011).

Geleneksel toplumlarda temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Avcılık (balık avcılığı dışında) terk edilen ekonomik bir faaliyettir. Geleneksel tarımsal üretim tarzlarından biri de üretim sahalarını nadasa bırakmaktır. Toprağı nadasa bırakmaktaki amaç topraktaki tuzlulukla başa çıkmaktır. Toprak tuzluluğu aşırı sulama sonucunda ortaya çıkan toprağı verimsizleştiren önemli bir çevre sorunudur. 19. ve 20. yüzyılda Irak'ta İngiliz yönetiminin dayatmasından önce insanlar toprak tuzluluğu ile tarım yapılan alanların yarıya yakınına üretim dışı bırakarak mücadele etmişlerdir. Ancak İngiliz yönetiminden sonra toprakların boş bırakılması dayatılan yeni mülkiyet sistemiyle GEB'ten yoksun yeni işçi

ve çiftçilerle terk edilmiş, sonuçta toprak tuzlanmayla verimsizleşmiştir (Mithen, 2012).

Sonuç

Dinozorların sonunu getiren son kitlesel yok oluşun üzerinden yaklaşık 65 milyon yıl geçti. Ancak tarım alanlarının tahrip edilmesi, ormansızlaşma, tatlı su kaynaklarının ortadan kalkması, hava kirliliği ve sanayi faaliyetlerine bağlı diğer çevre sorunları eko-bölgeleri ve dolayısıyla insan yaşamını tehdit eden küresel ısınma sorununun ortaya çıkmasına sebebiyet vererek adeta yeni bir yok oluşun kapısını çalmaktadır. İnsanın ne yaparsa yapsın doğal kaynaklara bağımlı olması, beslenme, barınma, ulaşım gibi ihtiyaçları dünya nüfusundaki artışa bağlı etkilenmesi, küresel ısınma sorununun bölgesel bir sorun olmaktan öte bütün devletleri ilgilendiren çok boyutlu bir sorun olmasına neden olmuştur. Küresel ısınma yalnızca klimatoloji ve meteorolojiyi ilgilendiren atmosferik bir olay değildir. Bu husus, Paris İklim Antlaşması'nda veya Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı'nda olduğu gibi diplomasiyi, ulusal kalkınma planlarını, nüfus, beslenme barınma politikalarını ilgilendiren bir insanlık meselesidir. Alternatif teknolojiler aramak yerine, GEB'ten faydalanarak, GEB'in doğayla ilişkisini modern tüketim toplumuna açıklayarak, insanın doğanın bir parçası olduğu kabul edilerek bu durumla mücadele edilebilir.

Kaynaklar

- Atalay, İ. (2013). *Uygulamalı Klimatoloji*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık.
- Barrows, E. M. (2011). *Animal Behavior Desk Reference: A Dictionary of Animal Behavior, Ecology, and Evolution*. Ed. Edward M. B. Oxford.
- Baudrillard, J. (2000). *Tüketim Toplumu, Söylenceleri Yapıları*. Çev. Hazal Deliceçayla ve Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cippolla, C. (1980). *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*. Çev. Mehmet Sırrı Gezgin. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Clement, V. et al. (2021). *Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration*. Washington, DC: The World Bank.
- Coyne, C. vd., (2020). *Ekoloji Kitabı*. Çev. A. F. Yıldırım. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Derinöz, B. (2021). Küresel Isınmanın Eşiğinde Sürdürülebilir Turizm. *Çağdaş Yaklaşımlar Odağında Toplum ve Kültür Araştırmaları-II Kitabı*, Ed. Mustafa Dinç. Çanakkale: Paradigma Yayınevi.
- Diamond, J. (2011). Kültür, Önde Gelen Bilim İnsanları Toplum, Sanat, İktidar ve Teknolojiyi Tartışıyor. Ed. John Brockman. Çev. Ferhat İyidoğan. İstanbul: Alfa Yayınları.
- FAO (2020). *Global Forest Resources Assessment 2020-Key Findings*. Rome.
- Garrard, G. (2012). *Ekoeleştirir: Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*. Çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Gautier, C. (2011). *Petrol, Su ve İklim*. Çev. Sevgi Genç. Ankara: TÜBİTAK.
- Gerste, D. R. (2015). Hava Nasıl Tarih Yazar. *Antik Çağdan Günümüze İklim Değişiklikleri ve Felaketler*. Çev. Meltem Karaismailoğlu. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hume, M. (2015). *İklim Değişikliği Konusunda Neden Anlaşamıyoruz*. Çev. Merve Özenç. İstanbul: Alfa Yayınları.
- IARC Working Group on the Evaluation of Carcinogenic Risks to Humans (1990). Chromium and Chromium Compounds. *Chromium, Nickel and Welding*. International Agency for Research on Cancer.
- Lloyd, C. (2020). *Dünyada Neler Oluyor*. Çev. İbrahim Şener ve Özge Esirgen. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Martin, N ve Nauman, B. (2021). Bitcoin's Growing Energy Problem: It's a Dirty Currency. *Financial Times*, May, 2021.
- Mithean, S. (2012). Susuzluk. *Antik Dünyada Su ve İktidar*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Montgomery, S. L. (2014). *Küresel Enerjiye Yön Veren Güçler, Yirmi Birinci Yüzyıl ve Sonrası*. Çev. Evre Günhan Şenol. Ankara: TÜBİTAK.
- Neale, J. (2009). Küresel ısınmayı durduralım, dünyayı değiştirelim. Çev. Doğan Tarkan. Yordam Kitap. İstanbul.
- Norup, N., Pihl, K Anders Damgaard, A., S, Charlotte (2019). Evaluation of a European Textile Sorting Centre: Material Flow Analysis and Life Cycle Inventory, *Resources, Conservation and Recycling*, 143, 310-319.
- Patel, R. ve Moore, J., W. (2017). *Yedi Ucuz Şey Üzerinde Dünya Tarihi*. Çev. Serkan Gündüz. İstanbul: Kolektif Kitap.

- Riedlinger, D. ve Berkes, F. (2000). Contributions of Traditional Knowledge to Understanding Climate Change in the Canadian Arctic. *Polar Record*, 37(203).
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Scott, J. (2017). *İlk Devletlerin Derin Tarihi; Tahıla Karşı*. Çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shrestha, A. B. et al. (eds.) (2015). *The Himalayan Climate and Water Atlas: Impact of Climate Change on Water Resources in Five of Asia's Major River Basins*. ICIMOD, GRID-Arendal and CICERO.
- Sinn, H, W. (2012). Yeşil Paradoks Küresel Isınmaya Arz Yanlı Yaklaşım. Çev. Mehmet Evren Dinçer. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Wilson, S. E. (2016). *Yarım Dünya Gezegemimizin Hayatta Kalma Mücadelesi*. Çev. S. Oğuz. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Xu C, Kohler T. A, Lenton T. M., Svenning J. C., Scheffer M. (2020). Future of the Human Climate Niche. *Proc Natl Acad Sci*. 117(21): 11350-11355.
- Yolcu, M. A. (2018) Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Çanakkale Halk Botaniği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 16, 63-77.
- Yolcu, M. A. ve Aça, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *Folklor/Edebiyat*, 100, 861-871.
- Yulu, A. (2020). Ağrı Dağı'ndaD turizmi ve Çevresel Etkileri. *Coğrafi Perspektifle Dağ ve Dağlık Alanlar*. Ed. S. Birinci vd. İstanbul: Kriter Yayınları.

İNSAN-DOĞA BÜTÜNSELLİĞİNİN TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ KÖKLERİ

*Adil ÇELİK**

Günümüz dünyasının ekolojik endişesi ile bakıldığında eski Türk toplumunun insanı ve evreni kavramı biçiminin, imrenilesi bir tutuma sahip olduğu hemen fark edilir. Kültür üzerine yapılan en ikna edici tanımlardan biri, onun insanın doğaya karşı mücadele ederken geliştirdiği bilgi ve araçlar bütünü olduğu şeklindedir. Bu tanım, temelinde ekme biçme eylemlerine dair bir anlamı içeren “kültür” sözcüğünün özünde muhafaza edilir. XIX. yüzyıldaki yaklaşımlara göre insan, top-rağı düzenleyip kontrol etmeye başladığı andan itibaren doğa karşısındaki bu hâkim konumu ile ilişkili biçimde “kültürlü” olarak kabul edilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde bilginin kategorize edilemeyecek derecede sofistike hale gelmesi, üretilen aletlerle yeni aletler üretilmesi gibi durumların doğal bir sonucu olarak insan, diğer canlıların tepesine konumlanmış ve zaman içerisinde bu hâkim konumunun meşru olduğuna dair bir uzlaşma oluşmuştur. Bu uzlaşmanın temeli, Semitik dinler gibi evrenselleşmiş öğretilerle desteklenirken coğrafi ve tarihi yayılma olanaklarını yakalamış ve zaman içerisinde meşrulaşmıştır. Musevilik başta olmak üzere tüm mezhepleri ile Hıristiyanlık ve İslamiyet içerisinde insanın, tartışmalara kapalı bir biçimde onaylanan bu meşru konumu; ancak doğanın sürdürülebilir kılınmadığı takdirde başta insan olmak üzere tüm türler açısından bir kâbus senaryosunun kaçınılmaz olduğunun ön görülmesi ile birlikte tartışılmaya başlanmıştır. Felsefe ve edebiyat odaklı bu sorgulamaların ekoeleştiri (Oppermann, 2012: 9-58), derin ekoloji (Garrard, 2016: 41-45), geleneksel ekolojik bilgi (Yolcu ve Aça, 861-871), biyoetik (Çelepi, 2020: 5-18) gibi kavramlar etrafında kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte doğanın yüceltildiği, insanınsa konumunu sorgulamaya davet edildiği görülür. Bu bildirimde söz konusu tartışmaların temelini oluşturan insanmerkezci (antroposantrik) tutumun Türkoloji ve folklor araştırmalarında önemli bir yer tutan ve Türk

* Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, Sivas-Türkiye. E-posta: adilcelik0@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5347-3579.

mitolojisi olarak sınıflandırılan malzeme içerisinde var olup olmadığını sorgulamaya çalışacağım. Böylelikle elde edilen bulgulardan hareketle eski Türk toplumunun düşünce dinamiğinde insan ve doğa ilişkisine dair anlam ağlarını daha yakından görme olanağını yakalamayı hedefliyorum.

H. Ziya Ülken (2007: 9) Türkiye’de titizlikle yürütülen bir edebiyat tarihçiliği olduğunu buna karşın edebiyat tarihi ile paralel olarak ele alınması gereken felsefe tarihinin ihmal edildiğini söyler ve Türk düşünce tarihini yazmaya böylece girişir. Felsefe ve edebiyat arasındaki bu sıkı ilişkinin açıkça görüldüğü en ilkel alanlardan birini mitler oluşturur. İnsanın geliştirdiği anlam arayışı çabasının söz ile büründüğü ilk biçim olarak tanımlanabilecek mitler; edebi birer ürün olmalarının yanı sıra felsefi öğretileri de barındırıp önermesi açısından toplumsal gerçekliğe dair göstergeleri içerir. Bu içerme, toplumsal örgütlenme biçimlerinin yeniden şekillendirildiği XIX. yüzyılda mitlerin, entelektüel bir ilginin odağı hâline gelmeleri sonucunu doğurur. Söz konusu anlatıların daha erken dönemlerde yazıya geçirildiği bilirse de XIX. yüzyıl bir yandan henüz yazıya geçirilmemiş olan metinlerin yazıya geçirildiği bir yandan da zaten yazı ile muhafaza edilmekte olan metinlerin anlamlandırılmaya çalışıldığı bir dönem olarak önemlidir.

Evrenin, canlılığın, insanın, duyguların, kurumların vb. kökenlerini açıklamaya dönük metinler olarak mitler; folklorun temel niteliklerinin tamamını içermesinden dolayı, onları üreten toplumların herhangi bir mesele hakkındaki toplumsal uzlaşma noktalarını görebilmek adına elverişli bir malzeme olarak kategorize edilebilir.

Türk mitolojisine dair metinlerin *Oğuz Kağan* destanı ve *Dede Korkut* anlatıları başta olmak üzere erken dönemlerde farklı amaçlarla yazılmış olan kitaplarda yazıya geçirilmiş olan örnekleri bulunmakla birlikte bu malzemenin esasında XIX. yüzyılda Radloff ile başlayan bilimsel çalışmalar ile kayıt altına alındığı bilinmektedir. Radloff ile başlayan derlemelerle birlikte, *Dede Korkut* anlatıları ve *Oğuz Kağan* destanı gibi daha epik temaların işlendiği metinlere ek olarak antropogoni, kozmogoni, teogoni gibi temaları işleyen metinler de kayıt altına alınmaya ve değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu girişin ardından şimdi, sözü edilen yazılı kaynaklardan hareketle Türk mitolojisinde insan-doğa ilişkisinin nasıl tasarlandığına daha yakından bakılabilir.

Bütün mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisinde de evrenin yaratılışını içeren çok temel öyküler bulunur. Eski Türklerin evreni kavrar-ken üzerinde uzlaştığı noktalardan biri, evrenin üç bölümden oluştuğuna dair fikirdir. Özellikle Altaylardan ve Yakutlardan elde edilen anlatılar ve pratikler; güçlü bir kararlılıkla bu tasarım üzerine biçimlenmiştir. Söz konusu tasarımda olumlu kavramların kaynağı olarak görülen gök ile olumsuz kavramların kaynağı olarak görülen yer altının arasında bulunan insanoğlu, bu yapısal örüntünün asli bir parçası olarak düşünülür.

Biçim ve öz arasındaki ilişkiye dair felsefi tartışmalar ciddi bir literatür oluşturur. Kaos, biçimsizlik iken; düzen ve evren anlamına gelen kozmos, belirli bir biçimi işaret eden bir anlama sahiptir. Türk mitolojisinde evrenin biçimine dair tasarımlarda insan bedeni önemli bir prototip olarak değerlendirilmiştir. İnsan bedeninin temel uzuvları ile evrenin yapısı arasında kurulan ilişkiyi içeren mitler, insan-doğa bütünselliğine dair temayı istikrarlı biçimde barındırır. Türkistan'dan derlenen efsanelerde dünyanın göbek deliği noktasından başlayarak meydana geldiği ve gitgide genişleyerek günümüzdeki hâlini aldığı anlatılır (Harva, 2015: 18). Çoğu Türk topluluğunda dünyanın merkezinin “dünyanın göbek deliği” olarak nitelendirilmesi, insan-doğa bütünselliğinin basit yansımalarından biri olarak kabul edilebilir.

Eski Türk toplumunda yerkürenin üzerini kaplayan ve canlı bir varlık olduğu düşünülen gökyüzü, tanrı fikri ile doğrudan bir ilişki içerisindedir. Tarihsel süreçte, gündelik hayata yansımaları olan bu tasarım, hükümdarın kitleyi yönetmek için gerekli meşruiyeti gökten (tanrıdan) aldığına dair fikirleri içeren mitlere dayanır. “Kut inancı” adıyla kavramsallaştırılan bu tasarımlarda insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, yerküreyi sarmalayan gökyüzünün ötesinden geldiğine inanılan tılsımlı güçlerle biçimlenir. Bu ilişkilendirme, eski Türk toplumunda insan-doğa bütünselliğine dair fikirlerin, gündelik hayatı olduğu kadar siyasi hayatı da biçimlendirme işlevinin bulunduğunu gösterir.

Gökyüzü ve insanın sıkı ilişkisini gösteren en güçlü anlatım *Oğuz Kağan* destanının Uygur Türkçesi ile yazıya geçirilmiş olan nüshasında bulunur. Bu destanda ana kahraman Oğuz, iki kadınla evlenir ve bunlardan toplam altı çocuğu olur. Gökyüzünden gelen birinci kadınla olan evliliğinden doğan çocuklar, adlarını gök cisimlerinden (Kün, Ay, Yıldız), diğerleri ise göğün berisinde kabul edilen yerküreden (Kök, Dağ,

Deniz) alırlar. Buradaki “Kök” ismi ile bitkinin toprak altında kalan bölümü işaret edilmiyorsa bile en azından uzaydan çok yeryüzünü sarmalayan ve onu örten bir çadır olarak kabul edilen bir anlamın işaret edildiği açıktır çünkü bu çocukların örgütlenmelerindeki ikili yapı, destanın sonunda düzenlenen toyda bütün çıplaklığıyla görülür. Anlatının sonunda düzenlenen büyük toyda yer alan simgeler, gökyüzünden gelen kadının çocuklarının, kitleyi yönetme konusundaki meşruiyetlerini de kanıtlar niteliktedir (Bang ve Rahmeti, 2013: 103-104). Kün, Ay ve Yıldız’ın gökyüzünden gelmiş olan anneleri üzerinden gösterilen uzaya dair kökenleri, onların benzersizliğini ve sahip olmaları gereken meşru ayrıcalığı da açıklayıcı bir niteliktedir. Bu durumla ilişkili olarak Osmanlı dönemindeki tarih yazıcılığında da XV. yüzyıldan itibaren hanedanın kökenini Kayı’ya dayandıran iddialar yaygınlaşır çünkü Kayı, Kün’ün en büyük oğludur ve destanın önerdiği kutsal toplumsal uzlaşmaya göre kitleyi yönetme gücünün temel dayanağıdır.

İnsanın yaratılışını konu edinen mitolojik öykülerde evrenin temel maddeleri bir tür hammadde olarak işlevlendirilir. XIV. yüzyılda Ed-Devedarî tarafından yazıya geçirilen bir Türk antropogoni mitinde; yeryüzünde hiç insan yokken şiddetli bir yağmur başlar. Bu yağmur, yeryüzündeki toprakları bir mağaraya sürükler. Sonra yağmur diner, rüzgâr başlar ve mağaranın içinde bulunan bir oyukta biriken topraklar kurumaya başlar. Güneş bu toprağı pişirir ve onuncu ay içinde bu toprak canlanarak ayağa kalkar. Ay Atam adı verilen bu ilk insan, bir erkektir. Aradan kırk yıl geçtikten sonra aynı doğa olayları tekrar yaşanır ancak bu sefer Güneş, farklı bir burçta olduğu için çamur yeterince olunmaz ve ilkine göre daha narin bedenli bir başka insan daha oluşur. Bu da ilk kadın olan Ay Va’dır (İnan, 2000: 21). Bu tasarımda ilk insanların özü; evrenin dört temel maddesinin birleşmesi ile ortaya çıkar. Hava (rüzgâr), su (yağmur), ateş (Güneş) ve toprak bir araya gelir ve psikanalizde ana rahmini sembolize eden mağarada doğum gerçekleşir. İnsanı doğa üzerinde hâkim bir güç olarak değil de onun bir uzantısı olarak sunan bu tasarım, Türk mitolojisindeki insan-doğa bütünselliğine işaret eden en güçlü örneklerden biridir.

Türk halklarına komşu bir toplum olan Baykal Tunguzlarının inancına göre de ilk insanın yaratılmasında dört temel unsura yakın bir dördlü, insan bedeninin hammaddesi olarak kullanılır. Bu mitte Buga adlı tanrı; ateş, su ve toprağı ek olarak hava yerine demir kullanarak ilk in-

sanı yaratır. Bu insanın kanı sudan, kalbi demirden, vücut ısısı ateşten, et ve kemikleri de topraktan yaratılmıştır (Harva, 2015: 87). Balagansk Buryatlarındaki bir anlatıya göre de insanın eti kırmızı balçıktan, kemikleri taştan ve kanı da sudan yaratılmıştır (Harva, 2015: 91).

Eski Türk toplumunun düşünce sisteminde iyi ve kötü tanrıların yaşadığına inanılan gökyüzü ve yeraltına ulaşmak amacıyla icra edilen pek çok uygulamada doğaya ait olan unsurların araçsallaştırıldığı bilinmektedir. Bunların başında gelen ağaç, Tayga orman hattında yaşayan Proto Türklerin “biz” kavramının teşekkülünde üstlendiği işlevle ilişkili olarak özel bir anlama sahiptir (Çobanoğlu, 2001: 31). Bu anlamın Altaylar ve Yakutlar arasında yakın zamanlara kadar korunmuş olan bazı yansımaları XIX. ve XX. yüzyıllarda araştırmalar yapan folklorcu ve etnografların metinlerinde görülür.

İnsanın bedeninin hammaddesi olarak ağacın yer aldığı en popüler anlatı, Radloff tarafından Altaylardan derlenmiş olan bir metinde yer alır. Buna göre, dalsız budaksız bir ağaçla karşılaşan Ülgen, bu ağacın dokuz dalının oluşmasını emreder bu dokuz daldan dokuz insan yaratıldığı söylenir (Ögel, 1993: 453). Anlatının devamında ise bu insanlardan yalnızca Ece ve Törüngey adlı iki kişiden söz edilir ve başlangıca dair insansı pratiklerin özneleri olarak bu ikili öne çıkar. Bu anlatımda “dalsız budaksız” olan ağacın, ancak Ülgen’den gelen kutsal emirle büyüüp serpilmesi, doğanın bağımsız bir güç olarak kategorize edilmediğini, tanrısal dokunuş olmaksızın kutsal başlangıcın mümkün olmayacağına dair fikirleri gösterir.

Altaylarda insanın bedeninin hammaddesini oluşturan ağaç, yine Altaylardan derlenmiş bir başka anlatıda ise insanın yaşam kaynağı olan ruh/can ile bağlantılı bir şekilde sunulur. İnsanı yaratan Ülgen, onun yaşamadığını görünce Kuday’dan can ister ve Kuday da bir kuzgunla insan canlarını Ülgen’e gönderir. Yolda karnı acıkan ve bir inek leşi ile karşılaşan kuzgun, ağzındaki canları düşürür. Canlar; çam, sedir, ladin, ardıç gibi iğne yapraklı ağaçların üzerine düşer. Bu ağaçların yaz kış yeşil kalmasının sebebi olarak bu hikâye gösterilir (Anohin, 2006: 20). Türkçede yeşil sözcüğünün de kökenini oluşturan yaş sözcüğü, ıslaklık ve hayat ile bağlantılı bir anlama da sahiptir. Söz konusu hikâyede bedeninin kaynağı ne olursa olsun insanın cevheri olan canın, tanrılardan insana geçmeden önce ağaçta konaklaması anlamlıdır. Bu veri, ağacın tanrılar ve insanlar arasında kozmik bir bağ ögesi olmasıyla ilgili olduğu

kadar insan-doğa bütünselliğinin ağaç üzerinden gösterildiği bir örnek olarak da okunabilir. Başka bir mitte Ülgen'in insanı yaratırken ağacı hammadde olarak kullanmasının temeli de böylece anlamlı hâle bürünmektedir.

Hepsini bu bildiri kapsamında sıralamak mümkün olmasa da ağaç ve türeyiş ilişkisine dair örnekleri arttırmak mümkün (Ergun, 2004: 161-180). *Oğuz Kağan* destanının Uygur harfleri ile yazıya geçirilen varyantında destan kahramanının evlendiği yer kaynaklı kadın, ilkin gölün ortasındaki bir ağacın kovuğunda belirir (Bang ve Rahmet, 2015: 115). Ağaçtan türemeye dair fikirler *Oğuz Kağan* destanının Reşidüddin ve Ebû'l Gazi Bahadır Han varyantlarında ise daha rasyonel bir zemine çekilir. Kıpçakların kökenini açıklayan bu mitte bir kadın, ağaç kovuğunda doğum yapar ve çocuğuna Kıpçak adı verilir (Roux, 2001: 207).

İnsanın kökenini ağaç ile bağdaştıran yaygın temayı işleyen metinlerde bazen insanın bedeninin hammaddesi ağaç iken bazen de insanın doğduğu rahim, bir ağaç olarak sunulur. Bir Yakut anlatısında bir ağacın içinden çıkan çıplak bir kadının emzirmesi sayesinde anlatı kahramanının yeniden doğuşunun gerçekleştiği görülür (Harva, 2015: 59). Ağaçla temasın yeniden doğuşu sağladığına dair kabuller, bazı cenaze uygulamalarında da muhafaza edilmiştir. Arap müellifler, IX. asırda Kırgızların, ölülerini çürüyene kadar ağaçların tepesinde bekletildiklerini ve sonrasında gömdüklerini dile getirmiştir (Roux, 2001: 275-276). Söz konusu pratik, büyük ölçüde Altaylarda insanın yaratılması esnasında onun canının ağaca düşmesi tasarımı ile örtüşmektedir. Böylelikle tanrısal bir kökeni olduğu düşünülen canın, insanın bedenine gelmeden de insanın bedeninden çıktıktan sonra da bir süre ağaçta konakladığına dair fikirlerden bahsedilebilir. Ağaç aracılığı ile insana yerleşen can, yine ağaç aracılığı ile ondan uzaklaşır. Ağaca yüklenen bu anlam, şamanın seansı esnasında ağacın etrafında dönmesi suretiyle kozmosla yeniden bütünleşme pratiğinde de ortaya çıkar (Roux, 2001: 237).

Mitolojik kavrayışta, ağaçla birlikte toprak da doğayı sembolize eden güçlü bir öge olarak insan-doğa ilişkisini gösteren anlatılarda yer bulmuştur. Altaylardan derlenen bir mitte Tanrı Ülgen, topraktan etini ve taşlardan kemiklerini yaparak ilk insanı yaratır ancak bu insan yaşamamaktadır çünkü içine ruhu konmamıştır ve Ülgen insanın yaşaması için ruh aramaya koyulur. Tanrıların ilk denemesinde başarısız olup ancak daha sonraki denemelerinde insanı yaratabilmeleri motifi, farklı

halkların mitlerinde de görünen bir yaygınlığa sahiptir ve Thompson'un (1955-1958: 205) Motif Index'inde A.1226 numarasıyla dizinlenmiştir. Türk mitolojisinde söz konusu başarısızlık, ruhun eksikliği üzerinden kurgulanmıştır. Bu motif, bedeninin kaynağı doğaya dayansa da insanın ancak canı/ruhu ile insan olabileceğini, insanın tüm ayrıcalığını tanrılardan gelen bu soyut kavramla elde edebileceğine dair fikirleri gösterir. Dolayısıyla Türk mitolojisinde yer alan bu ve buna benzer mitler, insanmerkezci fikirlerin yansımaları olmakla beraber sınırlıdır. Söz konusu mitlerdeki insanmerkezci tutum, kaynağını, metinlerin derlendiği XIX. yüzyıl Altay coğrafyasındaki Rus misyonerlerin İncil referanslı anlatılarından alıyor olmalı.

Aslında toprağın bir doğurganlık sembolü olarak kadınla özdeşleştirilmesi, Antik Yunan yazınında, Tevrat başta olmak üzere Semitik literatürde ve eski Anadolu uygarlıklarında da görülen yaygın bir durumdur. Tarım devrimi ile üretimde merkeze toprağın yerleştirilmesi, doğum ile üretim sürecini yürüten kadın ile tarımsal üretimin kaynağı olan toprak arasında açık bir ilişki kurulması sonucunu da doğurmuştur. Toprağın bu dişil anlamı, göğe yüklenen eril anlamla birleşerek üretim ve süreklilik için gerekli olan iki unsurun birlikte anılması sonucunu doğurur. Yunan mitolojisinde Khaos'tan kopan Gaia (Toprak), kendi bağrından Uranos'u (Gök) doğurur geceleri birlikte olmaya başlayan Toprak ve Gök'ten ilk titanlar doğar (Erhat, 2007: 115). Eril olan gök ve dişil olan toprağın bir araya gelmesi ile ortaya çıkan bu ilk doğuma dair tasarımın bir benzeri Türk mitolojisinde de yer alır. Her ne kadar toplumun aristokrat zümresince kaleme alınmış olsa da Türk kültürünün tespit edilmiş en eski metinleri olan Köktürk Anıtları, günümüzde mitoloji olarak tanımlanan, dönemin popüler ve kutsal inançlarını yansıtması açısından tartışmasız bir öneme sahiptir. Bu metinlerin bir parçası olan Kül Tigin yazıtının doğu yüzü: "Üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığıında ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış" (Tekin, 1988: 10) sözleri ile başlar. Genesis teması ile başlayan metinde yer (toprak) ve göğün birlikte zikredilmesi, yaratılış için gerekli olan eril ve dişil unsurların birlikte sunulmaları olarak değerlendirilebilir. Eril ve dişil olanın birleşmesi ile yaratılışın tetiklenmesine dair bir fikir Köktürk Anıtlarından yüzyıllar sonra yazıya geçirilen Altay Türklerine ait bir başka metinde de Bay Ülgen ve Ak Ene üzerinden gösterilir (Ögel, 1993: 433). Köktürk Anıtlarındaki tasarımda Mavi Gök, dölleyici güç olarak belirirken Yağız

Yer ise bu dölün serpilip biçimleneceği bir yatak olarak sunulur. Böylelikle doğanın bu iki temel unsurundan kozmos doğar.

Kutsal bir ana olarak kabul edilen toprak; üzerindeki ağaçları, nehirleri ve dağlarıyla birlikte bütün olarak tanrısal bir anlama sahiptir. Bununla bağlantılı olarak ona duyulan derin hürmet, sadece anlatılardan değil aynı zamanda bazı pratik ve tabular üzerinden de anlaşılabilir. Söz gelimi Harva'nın (2015: 205) değerlendirmelerine göre, göçer toplumlarda, çayırlardan otların koparılmasının, bir insanın saçlarının ya da sakallarının koparılması kadar uygunsuz bir davranış olarak görülmesi durumu, doğrudan bu hürmetle ilişkili bir değerlendirmedir. Buna benzer tabuların kaynağını, insan-doğa bütünselliğini içeren mitlerle açıklamak mümkün.

Başlangıca dair öykülerde kendini gösteren toprağın bu yaratıcı potansiyeli ve dişil kimliği, bazı pratiklerin de doğmasına sebep olmuştur. İnsan-doğa bütünselliğini toprak üzerinden sunan bir Çuvaş geleneği bu açıdan oldukça ilginç veriler barındırmaktadır. Bu ritüelde verimli tarlalardan oluşan toprak, gelin olurken; obadan seçilen güçlü bir erkek de damat kılığına girerek toprakla evlenir. Topluca söylenen şarkılar ve koreografi ile biçimlenen bu ritüel, tüm ayrıntıları ile bir tür düğünü andırmaktadır. Daha sonra "gelin" olarak hitap edilen ve övgü dolu sözlerle taltif edilen bu bereketli toprak, belli usuller ile avuçlanarak verimli olması istenen arazilere saçılır (Harva, 2015: 205-206). Bir erkeğin toprakla evlenmesini içeren bu tören, insan-doğa bütünselliğine dair bilgiyi, bir ritüelin içine gömerek muhafaza etme çabası olarak değerlendirilebilir.

Toprak, insan bedeninin hammaddesi ve yaratışın dişil yatağı olduğu kadar Türk mitolojisinde insanın yaşam kaynağı olarak kabul edilen canın bedenden çıkmasından sonra gittiği ölümler ülkesini de sarmalayan bir varlıktır. Yakutların bir anlatısına göre bir avcı, bir geyiği takip ederken yeraltındaki ölümler ülkesine gider ve burada ölümlerin tıpkı yeryüzündeki insanlar gibi varlığını sürdürdüğünü görür. Tüm nitelikleri ile yeryüzündeki insanların aynısı olan ölümler, sadece bedenlerinin çok küçük olması ile yaşayanlardan ayrılmaktadır. Toprağın altındaki ölümler ülkesine bir akarsuyu takip ederek gidilebileceği anlatılır (Harva, 2015: 280-281). Toprağın, doğum ile olduğu kadar ölüm ile de bağdaştırılması durumu, insan-doğa bütünselliğinin sürekliliğine işaret eden bir anlamı

barındırır. Bu tasarıma göre doğarken topraktan ve dolayısıyla doğadan kopan insan ölünce yine bu öze döner.

Topraktan doğuma dair temaya, Cüveynî tarafından aktarılan bir Uygur mitinde de rastlanır. Buna göre Tola ve Selenga adlı ırmakların arasındaki bir bölgede iki ağacın arasındaki toprak giderek şişmeye başlar ve bir süre sonra topraktan beş tane bebek doğar. Bebekler akrabalarını sorduklarında halk onlara iki ağacı gösterir ve bebekler ağaca hürmet eder. Aynı öykünün başka varyantlarında; doğumun, ağaçların öz suyu ile beslenen bir mantardan ya da ağacın doğrudan kendisinden gerçekleştiğine dair çeşitlenmeler de erken dönemlerde kayıt altına alınmıştır (Roux, 2001: 205-206). Ağaç, toprak ya da mantar gibi çeşitlenmelere karşın, insanın kökeninin doğa olması durumu sabittir.

İnsanın kaynağının toprak olmasına benzer biçimde bazı tasarımlarda da toprağın bir kısmının oluşumu insana dayandırılır. Radloff'un Altaylardan derlediği bir anlatıda Kişi adıyla yer alan ve Ülgen'in arkadaşı olan kahraman, Ülgen ile birlikte kozmosun biçimlenmesinde aktif bir rol alır. Yeryüzü sadece sularla kaplı iken Ülgen, yanındaki Kişi'yi yeraltına yollar ve onun getirdiği toprakla yeryüzünü yaratır. Kişi, Ülgen'in yerküreyi yarattığını görünce tekrar suların altına dalıp kendisine bir parça toprak alıp ağzında gizler. Onun bu ihanetini sezen Ülgen, toprağa büyümesini emrettiğinde, Kişi boğulmak üzereyken ağzındaki toprağı tükürür ve o zamana kadar dümdüz olan yeryüzünde dağlar ve tepeler oluşur (Ögel, 1993: 451-453). Aynı anlatının devamında Kişi, Erlik Han'a dönüşerek şeytanlaşır ve anlatının ilerleyen kısımlarında gökyüzünü ele geçirir. Mandı-Şire adlı epik kahraman onu göklerden kovar, neyi varsa yeryüzüne atar ve dağların bir kısmı da bu şekilde oluşur (Ögel, 1993: 460). Bu tasarım, insan-doğa bütünselliğinde antropogonik ve kozmogonik mitlerin çift yönlü bir ilişki biçimine sahip olduğunu gösterir. Çoğu mitte, insanın bedeninin kaynağı toprak olarak belirtilirken bu mitte ise yerkürenin bir kısmının oluşumu yeryüzündeki ilk insanın onaylanmayan davranışlarına bağlanır.

Doğanın bir parçası olarak su, genel olarak kozmosu sembolize eder. Bununla birlikte birikinti biçimindeki hareketsiz suyun (göl ve deniz) Türk mitolojisinde bilgelik dışında sembolize ettiği ikinci anlam, toplumun bütünüdür (Roux, 2001: 147). Pek çok pratikte kendisine gösterilen hürmet, etrafında oluşan tabular ve anlatılarda bir motif olarak üstlendiği anlam ile su; insan-doğa bütünselliğinin bir başka yansıma

alanını oluşturur. Bir Altay mitinde Ülgen'in, insanları yaratması esnasında; insan bedenine hayat verecek olan ruhun, suyun içinden alınıp insana eklendiği söylenir. Yine gökyüzünden yağın dolu tanelerinden yutan kadınların ya da suya girip yüzen kadınların doğurganlıklarının artacağına dair inançlar ve abı hayat tasarımları (Roux, 2001: 183), insanın sürekliliğinin, doğaya ait öğelere bağımlı konumunu işaret eder. Suyun bu anlamına benzer biçimde dağların da antropomorfik bir tasarımla kavrandığı, Altay Türklerinin Altay Dağı'nı "Bey" olarak adlandırılmalarından anlaşıldığı kadar (Harva, 2015. 44) *Dede Korkut* anlatılarında Kazılık Dağı'nın canlılığı ile ilgili tasarımlardan da anlaşılmaktadır. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*'nda Kazılık Dağı'na ava giden oğlunu kanlar içinde bulan annenin dağı kargışlamaya başlaması (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 44) dağın; pasif bir nesne olarak değil, bilakis insanlar gibi canlı bir özne konumunda sınıflandırıldığını göstermesi açısından anlamlıdır.

Meteorolojik hadiselerin ilkel düşünce içerisinde mitlerle açıklanması ile ilişkili olarak mitolojide başta yıldırım ve gök gürültüsü olmak üzere pek çok doğa olayının insanların yaşantıları ile bağlantılı olarak ortaya çıktığına inanılmaktadır. Yunan mitolojisinde öfkelenildiği insanlara yıldırımını yolladığına inanılan Zeus inancına benzer şekilde (Hesiodos, 2017: 29) Türk mitolojisinde de yıldırım, insanların hareketleri ile ilişkili olarak tanrılar dünyasından gelen bir cezalandırma ya da ikaz aracı olarak kabul edilmektedir. Yıldırımın, tabunun ihlal edilmesi durumu ile doğrudan bir ilişkisi olduğu düşünülür (Roux, 2000: 1006). Doğanın kendi düzeni içerisinde ortaya çıkan tabii ve olağan bir meteorolojik hadise olan yıldırıma dair üretilen köken bilgisi, ilkel insanın evreni kavramaya çalışırken kendi hareket ve davranışlarına fazlasıyla anlam yüklemesinin olası bir sonucu olarak okunabilir. Topluluk halinde yaşayan insanın gereksinim duyduğu ahlaki kuralların düzenlenmesi işlevini üstlendiği anlaşılan "insanlara öfkelenen tanrıların yıldırım yollaması" fikri, insanın kendi örgütlü yapısını biçimlendirmek ve bu yapıyı sürdürülebilir kılmak adına doğanın işleyişi esnasında ortaya çıkan çok basit hadiselerle dahi bir anlam yükleme çabası olarak değerlendirilebilir. İnsan-doğa bütünselliğinde tıpkı ağaç kültünü içeren anlatılarda olduğu gibi yıldırım etrafında oluşan mitlerde de aktör olarak tanrılar göze çarpar. Gök gürültüsü, yıldırım, fırtına, deprem gibi ihtişamlı doğa olaylarının kaynağı; insanların zihinlerinde kurguladıkları soyut tasa-

rımlar olan tanrılara dayandırılarak anlamlandırılmaya ve kavranmaya çalışılmıştır. Bu dayanak, aslında bildirinin başında da dile getirdiğim gibi doğa ile mücadele aracı olan kültürün yapısı ile ilişkilidir. Kontrol edilemeyen ölümcül yıldırımı, doğanın değil tanrının bir silahı olarak sınıflandıran bilinç, doğal olayları biçimlendirmek amacıyla davranışlarını düzenlerken, doğa-insan bütünselliğinin farklı bir yansımasının da görünmesini sağlar. Doğa, ön görülebilir olduğu ölçüde denetim altındadır, aksi takdirde tekinsizdir ve makbul değildir. Gök gürültüsü de tanrılardan gelen beklenmedik bir cezanın ön habercisi olabilir. Bu tarz tasarımlar, doğaya tanrısal bir anlam yükleyen bir toplumsal belleğe işaret eder.

İnsan-doğa ilişkisinin mitolojide ifade edilmesinde hayvanlardan da bolca faydalanılmıştır. Kahramanların mucizevi doğumlarında hayvan ata fikri, Türk mitolojisinde kendine yer bulmuş yaygın bir temadır. Bu konuda Roux, hayvan veya bitki olmaksızın meydana gelen mucizevi doğum yoktur gibi güçlü bir hükmü rahatça verebilmektedir (2001: 186). Kırgızların kökenine dair bir mitte yurtları dağıtılan Kırgız prensesleri, hiçbir erkek kalmamasına rağmen kırmızı bir köpekle evlenirler ve bir yıl sonra sayıları ikiye katlanır (Roux, 2001: 204).

İnsan-doğa bütünselliğinin, totem inançlarının büyük bir kısmında da yansımaları bulunur. Totem olarak belirlenen öge, teorik olarak herhangi bir nesne olabilmekle birlikte Türk kültüründe totemin büründüğü biçimler çoğunlukla hayvanlardır. Totem kabul edilen hayvanlar içinde de kurt, diğer hayvanlara nazaran daha popüler inançların merkezinde yer alır. Uygurlar döneminde anlatılan kurttan türemeye dair fikirler de bu fikirler kadar açık olmamakla birlikte *Oğuz Kağan* destanının Uygurca varyantında görülen rehber kurt da (Bang ve Rahmeti, 2015: 156-157) temelde insan-doğa bütünselliğine işaret eden anlamları içerir. İnsanlar içindeki ayrıcalıklı konumunu vahşi hayvanlara dayanan soyundan alan kahraman tasarımının güçlü örneklerinden birini de *Dede Korkut* anlatılarında geçen Basat teşkil eder. Basat, kendini tanıtırken: "Atam adım sorar isen kaba ağaç, anam adın der isen kağan aslan" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 163) diyerek kendi soyunu ağaç ve aslana dayandırır ve böylece Tepegöz'ü alt etmek için gerekli olan benzersiz konumunu doğa üzerinden açıklar.

İnsan-doğa bütünselliğinin hayvanlar üzerinden temsil edildiği en anlamlı pratiklerden biri avdır. Bu törenlerin temel işlevi; imrenilesi ni-

teliklere sahip olan av hayvanları üzerinden tanrısal güçle etkileşime geçmektir. Av törenlerinin basit birer ekonomik uğraş olmadığı, inisiasyon, entegrasyon, iktidar ilişkilerinin biçimlendirilmesi gibi karmaşık işlevleri içeren ve ciddi kuralları olan ritüeller olarak değerlendirildiği bilinmektedir (Çelik, 2019: 101-103). Bu katı yapı içerisinde avcının hayvanla özdeşleşmek maksadıyla kendini çeşitli açılardan hayvana benzetmesi durumu (Roux, 2001: 230), avın; insanın kendisini sınırlı bir biçimde de olsa doğaya eklemeye çabası olarak değerlendirilmesini mümkün kılar.

Dans pratiklerinde ortaya çıkan, hayvanların hareketlerine dayalı temsiller de bu bütünselliğin estetik ve soyut bir ifade biçimidir. Roux'ya göre Türk halk danslarından Ayı Oyunu, Turna Barı ve Kartal Halayı adını taşıyan oyunların doğaüstü hayvanlarla olan ilişkisi gelişigüzel değildir, bu danslar söz konusu hayvanların temel davranışları ve bu hayvanların merkezde olduğu efsaneleri anımsatır (2001: 238).

Türk mitolojisinde insan ve hayvan özdeşleşmesine dair yansımalar; ongunlardan tamgalara, isimlerden törenlere, zamanın ölçülmesinden festivallere kadar çeşitlenebilen ve bu bildiri kapsamını fazlasıyla aşacak örneklerle desteklenebilir. Bu duruma son örnek olarak burada kısaca attan bahsedeceğim. Özellikle destanlara yansıyan bir eğilime göre at ve üzerindeki süvari bir bütün olarak düşünülmüştür. Roux'nun saptamalarına göre atlar çoğu zaman kahramanların atlarıyla çağrılır (2000: 122). *Dede Korkut* anlatılarında da kahramanları tanıtan epitetlerde atlar önemli bir referansı teşkil eder. Süvari ve atın, bütünsellik içeren durumları, Göktürkler döneminde ölenlerin ardından at kurban edilmesi (Esin, 2001: 165) pratiklerine de yansımıştır.

Türk mitolojisinde insan bedeninin özünü ve enerjisini temsil eden tin (ruh), ölümlerle birlikte bedenden ayrılır. Bu ayrılış onun sungur ve sığırcık kuşu gibi bazı hayvanlara dönüşmesi şeklinde tasavvur edilmiştir (Roux, 2001: 166). Bununla birlikte bazı metinlerde kut olarak tanımlanan ve aynı işleve sahip olduğu görülen bu ruhun kaynağı da göktür (Roux, 2001: 168). Gökten gelip kişinin içine giren ruh, kişi ölene kadar orada konaklar. Gök ve kuş gibi doğaya ait öğeler üzerinden biçimlendiğine inanılan insan hayatı, doğadan aldığı tılsımla başlar ve hayatın sonu ile birlikte o tılsım yeniden doğaya karışır.

Sonuç olarak Türk mitolojisinde doğa; başta toprak ve ağaç olmak üzere, su, hava ve dağlar gibi tamamlayıcı unsurları üzerinden insan

bedeninin temel kaynağını işaret eden bir işlevle anlamlandırılmıştır. Özü itibariyle insanın, doğanın uzantısı olduğunu öneren bir bütünsellik fikri açıkça görülür. Hayvan kültürleri ile de desteklenen bu tutum, insanmerkezcilik ile asla örtüşmez ve bunun için değerlidir. İlk insanlar doğadan kopan parçalar olarak görülmüş ve ölen insanların, özlerine dönecekleri düşünölmüştür. Bu temalara bağılı kalarak yüzlerce yıl öncesinde üretilmiş olan söz konusu mitler; aslında insanı, daha mütevazi ve sakin bir yaşam felsefesini benimsemeye davet etmektedir. Doğayı koruma ve sürdürülebilir kılma endişesi güden modern insanın ihtiyaç duyduğu asgari ahlak, vicdan ve bilinç; Türk mitolojisindeki söz konusu anlatılar içerisinde keşfedilmeyi beklemektedir.

Kaynaklar

- Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. (çev. Z. Karadağ, J. Meyermanova), Konya: Kömen Yayınevi.
- Bang, W. - Rahmeti, G. R. (2015). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Çelepi, M. S. (2020). Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiğı. *Millî Folklor*, 16 (128), 5-18.
- Çelik, A. (2019). Dede Korkut Anlatılarından XXI. Yüzyıla Avcı Folklorundaki Süreklilik ve Dönüşümlerin Ekoeleştirel Bir Analizi. *Ekoeleştiri Folklor ve Edebiyat İncelemeleri*, (ed. A. Çelik, A. Ortakçı), Konya: Kömen Yayınevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2001). Türk Mitolojisi. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Garrard, G. (2016). *Ekoeleştiri Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*. (çev. E. Genç), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Harva, U. (2015). *Altay Panteonu: Mitler Ritüeller İnançlar ve Tanrılar*. (çev. Ö. Suveren), İstanbul: Doğukütüphanesi Yayınları.
- Hesiodos (2017). *Theogonia – İşler ve Günler*. (çev. A. Erhat, S. Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oppermann, S. (2012). Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü. *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat*, (ed. S. Oppermann), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar) I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux, J. P. (2000). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (çev. A. Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2000). Türklerde ve Moğollarda Kişileşen Yıldırım. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarında Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, (ed. Y. Bonnefoy), Ankara: Dost Kitabevi.
- Roux, J. P. (2001). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (çev. A. Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. - Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Thompson, S. (1955-1958). *Motif-Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends. Volume One A-C*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ülken, H. Z. (2007). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yolcu, M. A. - Aça, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *folklor/edebiyat*, 25 (100), 861-871.

KAZ DAĞLARI KIRSAL YAŞAMINDA ZEYTİN BİTKİSİ ETRAFINDA GELİŞEN GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ KÖKENLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR*

*Mustafa DİNÇ**

Giriş

Akdeniz havzasındaki bütün kültürlerin doğayla kurmuş oldukları simbiyotik ilişkinin önemli bir paydaşı olan zeytin bitkisi, tüm ürünleri ile beslenme, ısınma, aydınlatma, temizlik, kişisel bakım, sağaltım ve yakıt gibi hemen tüm yaşamsal faaliyetlerde görünür olmaktadır. Zeytinin Akdeniz havzası insan etkinliklerinin pek çok alanındaki bu görünürlüğü diğer taraftan bitki ve ürünleri etrafında yoğun bir inanış ve uygulama dizgesi geliştirmesini de sağlamıştır. Bunların bazıları havzada hüküm süren kültürlerin mitolojik, dini ve kültürel birikimlerinden hareketle inanışlar şeklinde; bazıları ise insan-doğa etkileşiminin bir ürünü olarak geliştirdikleri teknik bilgi kodları olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu meyanda zeytinin sözü geçen coğrafyadaki yeri değerlendirilirken bitkiye *Olea europea L.* terminolojik isimlendirmesiyle salt biyolojik bir varlık olarak bakmak yetersiz kalacaktır. Zira zeytin bu coğrafya için çok daha fazla anlam ve sembolleri bulunan, kültürel yönü oldukça ağır basan ve bir anlamda kült bir bitki olarak düşünülmelidir.

Kaz Dağları İnanış Dünyasında Zeytin

Uygarlık tarihinin ve her üç semavi dinin merkez lokasyonu olan Ortadoğu ve Akdeniz havzasında zeytin, yakından tanınan ve bu itibarla gerek semavi dinlerin metinlerinde gerekse coğrafyada hüküm süren toplumların mitlerinde yer alan bir bitkidir. *Eski Ahit'te Nuh'un, gemisinden gönderdiği beyaz güvercinin gagasında getirdiği dalı aracılığıyla suların*

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen "Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları" (Proje No: 219K139) başlıklı bilimsel araştırma projesi kapsamında hazırlanmıştır.

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Çanakkale-Türkiye. E-posta: mustafadincc@comu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-5639-4876.

çekilip karanın görüldüğünü, dolayısıyla tufanın sona erdiğini anladığı zeytin buradan hareketle Tanrı'nın insanların azgınlığına gösterdiği gazabın sonunu, dolayısıyla Tanrıyla insanın barışını -ki bu anlatıdaki beyaz güvercin ve zeytin dalı günümüzde de barışın en önemli figürüdür- sembolize ederken; İncil'de ağaçların kendilerine kral olarak seçtikleri ancak ilahları ve insanları onurlandırmak için yağmandan vazgeçmeyerek krallığı reddeden bir ağaç olarak tasvir edilmekte (9/8-14); İsa'nın göğe yükseldiği dağın adı Zeytin dağı olarak geçmekte; Kuran'da ise Tanrının üzerine ant verdiği bir bitki olarak (95/1) hurma, incir, üzüm gibi meyvelerle birlikte bereketli bahçelerin ürünlerinden olduğu sayılmakta (6/14; 6/99; 16/11); Sina Dağından çıkan bir ağaç olarak tasvir edilerek (16/11) yağmın verdiği ışığın nur üzerine nur hükmünde bulunduğu (24/35) belirtilmektedir.

Semavi dinlerin metinlerinde zeytine atfedilen bu kutsallık, diğer taraftan Aça'nın tespitlerine göre (2017: 255-267) öncelikle sözü edilen coğrafyalardan başlanarak hemen tüm kültürlerle yansımış ve zaman içerisinde zafer/barış, bilgelik, umut, ışık/nur, bereket, sağlık, denge gibi kavram ve/veya sembollerle ilişkilendirilir hale gelmiştir.

Anadolu sahasındaki önemli zeytin üretim merkezlerinden biri olan Kaz Dağları çevresinde de zeytin, yukarıda kısaca ifade edilen bakış doğrultusunda kutsallığıyla ön plana çıkan bir bitki olarak görülmektedir. Orman içlerinde, tepelerde kuşların getirdiklerine inanılan çekirdeklerinden türeyerek yetişen ve "deli zeytin" adı verilen yabani çeşidinin aşılması ile sürekli bir yetiştirme ortamı bulan ve yapılan budamalarla her daim genç biçimde yaşatılan zeytin bitkisi yöre insanı için her şeyden önce bir "ölümsüz ağaç"tır (KK1). Buna mukabil zeytin Kuran'da sunulduğu şekliyle paralel olarak Tanrı tarafından indirilen bir "cennet ağacı"dır ki onun su ihtiyacı dahi Allah tarafından karşılanmaktadır. Bu yüzden Ağustos 15'inden sonra zeytine su verilmez (KK2). Yine hemen her ürünüyle insan hayatının her anına etki etmesi onun yöre kırsalında da "bereket" ile anılmasını sağlamaktadır. Bu anlamda "cennet meyvesi, ölümsüz ağaç, kutsal ağaç, bereketli ağaç" gibi isimlerle anılan zeytin (KK1, KK2, KK3, KK4, KK5), kaynak kişilerin pek çoğu tarafından hem Kuran'daki sunuluşuyla hem de temsil ettiği sembolik değerlerle paralel biçimde nitelendirilmektedir. Öte yandan sahada derlediğimiz aşağıdaki köken mitine göre zeytinin yine Tanrı tarafından zuhur ettirildiği ancak bu kez insanla örtüştürüldüğü, insandan türetildiği görülmektedir:

“Adem ölürken Allah oğullarından birinin avcuna üç tane tohum bırakarak bunları babasının ağzına koymasını emreder. Oğlu Tanrının bu emrini yerine getirerek Adem’i ağzındaki üç tohumla birlikte defnedir. Adem’in mezarı üzerinde üç ağaç çıkar. Bu ağaçlardan biri servi ağacı, diğeri dikenli ardıç ağacı üçüncüsü ise zeytin ağacıdır. Allah böylece Adem’in boyunu serviye, kokusunu ardıca, yağını ise zeytine verir.” (KK3).

Zeytin bitkisinin Tanrının Adem’in ağzına koydurduğu üç tohumun birinden türediğine yönelik bu anlatma anlaşıldığı kadarıyla bir yandan bitkinin tüm yukarıda dile getirilen Tanrısalığına veya kutsallığına yapılan bir atıf olmakla birlikte diğer yandan insanın zeytini kendisiyle bir görmesi, kendisinden türemiş olarak addetmesi veya kendisiyle aynı tözü taşıdığına bir göstergesi sayılabilir.

Anlatıda ifade edilen, zeytinin Tanrı eliyle insandan meydana getirilmesi hususu insanoğluyula arasında gizli bir bağın doğmasını da sağlamış ve yine sahadaki kaynak kişilerden derlediğimiz *“zeytin insanın dediklerini dinler, onu anlar”* şeklinde bir inanışın ve bu inanışa yönelik bazı uygulamaların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Buna göre kaynak kişiler çeşitli sebeplerle zeytin ağacının yanına geldiklerinde, örneğin zeytin hasadında, ağacın üzerindeki tane durumuna göre kaynak kişilerin *“Hay maşallah kızıma, ne güzel zeytin vermiş!”* veya *“Aman yazık kızıma, n’oldu sana bu sene, zeytinin az olmuş?”* kabilinden konuşmalarda bulunarak inanışa yönelik uygulamalarını da sergilediklerini ifade etmişlerdir (KK4, KK5). Birbiriyle açıkça bağlantılı olduğu görülen bu iki inanış özellikle Kaz Dağlarında mukim Tahtacı Türkmenlerinin geleneksel dünya görüşlerinde yaşamaya devam etmektedir. Nitekim Yölcü’nün (2020: 57) tespitlerine göre temel geçim kaynakları yakın zamana kadar ağaç işçiliği olan Tahtacılar, ağaçlarda insan sureti görerek ağaçla insan arasında bir bağın olduğuna inanmaktadırlar. Dolayısıyla sahada, zeytin ağacıyla ilgili de böyle bir inanışın geliştirilmiş olması gayet doğaldır. Yukarıda sunulanlara ek olarak kaynak kişilerin zeytin ağacıyla kurdukları iletişimle ilgili sarf ettikleri cümlelerde geçen *“kızıma”* ifadesi ise zeytinin doğurgan ve bereketli olmasından hareketle dişilikle örtüşürüldüğünü de göstermektedir ki, konuyla ilgili önemli incelemesinde Roux (2005: 360) Türk kültür dairesinde, ağaca atfedilen dişiliğin onun yaşam gücü taşımasıyla doğrudan orantılı görüldüğünü ifade ederek kaynak kişilerin bu tavırlarına açıklık getirmektedir.

Kaz Dağları kırsalında zeytinin kökeni ve özelliklerine matuf bu inanışların yanında, özellikle hasat zamanlarında gerçekleştirilen inanış temelli bazı uygulamalara da rastlandığı görülmektedir. Çoğunluğu uğur-bereket inançları çerçevesinde değerlendirilebilecek bu uygulamalarda amaç hasattan maksimum oranda verim alınması arzusudur. Zeytinin cennetten, Tanrı eliyle geliyor/getiriliyor oluşu onun meyvesini de kutsal kılmaktadır. Dolayısıyla hasat zamanının en başından sonuna kadar, *“tek bir zeytin tanesini dahi ziyan etmemek”* düşüncesi tüm yörede hakimdir. Bu anlamda hasattan hemen önceki günlerde yapılan *“dip temizliği”*nde, zeytinyağı imalatında asit derecesi oldukça yüksek olduğu için kullanılmayan, daha ziyade sabun yapımına katılan dip zeytinleri öncelikle toplanarak, asıl hasat sürecine başlanır. Geçmişte aralık-şubat sürecinde yapılan zeytin hasadı, günümüz iklim koşullarında zeytinlerin erken olgunlaşması nedeniyle ekim-kasım ayları içinde bitirilmektedir.

Zeytin hasadına başlanmadan önce, hasadın bereketli geçmesi, bol mahsul elde edilmesi düşüncesiyle bazı zeytinlik sahiplerinin *pişi* döktürüp dağıttıkları görülmektedir. Zeytin toplandıktan sonra bekletildiği takdirde asit oranı yükselen, dolayısıyla yağı acılaştıran bir meyvedir. Bu bakımdan toplanan zeytinler partiler halinde yağhaneye gönderilmektedir. Bu ilk partiden çıkan zeytinyağı da *pişi* yapılarak dağıtılmak veya yağı olmayanlara birer tas-maşrapa verilmek suretiyle aynı amaçla ikram edilmektedir.

Arazilerin küçük ve engebeli olması nedeniyle hasadın makinelerle yapılmadığı Kaz Dağlarında, insan gücüne oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Bu itibarla hasat süreci gerek karşılıklı yardımlaşmayla imece usulü gerekse işçi getirilmek suretiyle kalabalık bir kadroyla gerçekleştirilmektedir. Zira zeytinin yukarıda ifade edildiği gibi beklemeye tahammül etmeyen bir yapısı olması hasadın mümkün olan en kısa zamanda bitirilmesini gerekli kılmaktadır.

Ağaçların altına serilen geniş yaygılara sııklarla, taraklarla indirilen zeytinler daha sonra çuval, kasa veya selelere alınarak bir araya getirilir. Zeytin toplanırken, yuvarlanan zeytin tanesinin arkasından gidilmesi gerekir. Zira o zeytinin Allah tarafından yuvarlandığına, onun ardından gidilmesinin de Allah tarafından istenildiğine inanılır (KK3) ki bu husus esasında yukarıda da tekrar edilen, *“zeytinin hiçbir tanesinin ziyan edilmemesi”* düşüncesiyle ilişkilidir.

Yine zeytin toplanırken çift zeytin (çatal zeytin-çekirdekleri yapışık ikiz zeytin) bulan işçiye çift yevmiye, helva veya çeşitli hediyeler verilir. Çift zeytin bulunması bereket anlamına gelir. Zeytini bulan işçi, tarla sahibine zeytini verir ve ödülünü ister. Bazı kaynak kişilerin eklediklerine göre bu çift zeytin hangi ağaçta bulunduyorsa o ağacın altına gömülür. Ertesi gün de zeytinlik sahibi bu ağacın altında bir horoz yahut tavuk keserek kanını akıtır. Hayvanın kesilen kellesini de yine o ağacın altına gömer. Etini ise bir dul kadına verir (KK6, KK7).

Anadolu'nun zeytincilikle uğraşan yörelerinde çeşitli adlarla yapıldığı görülen hasat sonrası inanç temelli uygulamaların bir örneğine sahada da rastlanmaktadır. "*Kurtuluş*" adı verilen bu uygulamada zeytinlik sahibi işin bittiği son günde zeytinlerini toplayanlara sofralar kurar. Bu sofralarda başlangıçtakine benzer şekilde pişi döktürülebileceği gibi, zeytinlik sahibinin ekonomisine göre kuzu-oğlak kesilerek yemekler yaptırılabilir yahut tüm işçilere tahin helvası ikram edilebilir (KK4, KK5, KK8).¹

Gıda Maddesi Olarak Zeytin

Kaz Dağları sahasında zeytinin ilk görünürlüğü elbette ki gıda maddesi olarak kullanımıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu husus öncelikle Akdeniz beslenme rejimi adı verilen beslenme biçiminin en önemli bileşenlerinden biri olarak zeytinyağı üretimiyle gündeme gelerek hemen tüm yöre beslenme ve mutfak kültüründe etkisini göstermekte; diğer taraftan meyvelerin çeşitli tekniklerle tatlandırılarak tane olarak tüketilmesine dayanan yeşil ve siyah zeytin üretiminde de yaygınlığını korumaktadır. Ne var ki hem ekonomik getirisi hem de tüm öğünlerdeki kullanımı itibarıyla zeytinin gıda olarak en önemli etkinliği şüphesiz yağ üretimi bağlamında düşünülmelidir.

Hasat sezonunda dallarda büyüyerek koyu mor-siyah arası bir renge kavuşan zeytinler için toplanma zamanının geldiği anlaşılır. Yukarıda belirtildiği üzere kalabalık bir işçi ekibiyle ve bekletilmeye meydan verilmeden toplanan zeytinlerden yağ çıkarma süreci böylece başlamış olur. Yörede yakın geçmişe kadar yağ üretimi büyük köylerin hemen

¹ Anadolu sahasında zeytin hasadının bitimindeki benzer uygulamalara üretim yapılan hemen her coğrafyada rastlanabilmektedir. Örneğin Aydın'da da hasat bitimi Kaz Dağları kırsalındaki gibi "*Kurtuluş*" ismiyle anılmakta ve hasadı biten zeytinlik sahibi bir el tüfek atarak bunu ilan etmektedir. "*Kurtuluş tüfeği*" adı verilen bu uygulamayla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Işık ve Abalı, 2017).

hepsinde yer alan ve mekanik esaslarla “taş baskı” teknikleriyle çalışan “mengene” adındaki geleneksel işletmelerde “sıkma-presleme” usulüyle elde edilmekteydi. Buna göre bir havuz içerisinde insan veya yük hayvanlarının gücüyle döndürülen büyük yuvarlak taş bloklar altında ezilerek hamur haline getirilen zeytinler, keten çuvalalara doldurulur ve yuvarıdan döndürülerek sıkılan bir mengene baskısı altında preslenirdi. Çuvaların üzerinden akıtılan sıcak suyun etkisiyle birlikte keten çuvaların gözeneklerinden sızan yağ, havuzlara iletilir; su ve yağın birbirine karışmamasından yararlanılarak havuzun altında açılan bir muslukla suyun bertaraf edilmesiyle ayrılırdı. Neticede alttan tahliye edilen su bitince toplanma havuzunda kalan yağ, hak sahiplerinin getirdikleri bidonlara doldurularak teslim edilirdi. Günümüzde ise “kontinü” adı verilen tesislerde hem zeytinin hamur haline getirilmesi hem de bu hamurdan santrifüj yöntemiyle yağ elde edilmesi süreçleri tamamen otomatik makinelerde gerçekleştirilmektedir. Her iki usulde de zeytinlik sahipleri tarafından yağhanelerde yağ çıkarma karşılığı olarak ya hak yahut da hak karşılığı ücret verilmektedir. Buna göre çıkan yağın %10 ila %15’i kadar bir miktarı veya buna karşılık litre fiyatı üzerinden hesaplanan bir meblağ yağhaneye sıkma ücreti olarak bırakılır.

Sahadaki zeytinyağı üretim sürecinde kontinü sisteminin daha az insan gücüyle hızlı bir üretim yapıldığı ve fire oranı oldukça az çıktığı için hem zaman hem de fiyat olarak ekonomik görülerek yaygınlaştığı; oldukça azalan “mengene”lerde üretilen zeytinyağlarının ise organik olarak addedilerek üst segment fiyatlandırmalara tabi tutulduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda iki usulün de sahada bir şekilde karşılık bulduğu ifade edilebilir (KK8).

Kısaca yukarıda sunulduğu gibi genellikle sızma olarak nitelendirilen türüyle zeytinyağı sahadaki insanların beslenme etkinliklerinde hemen her öğünde, sıcak veya soğuk yemeklerin hepsinde ve hatta tatlılarda dahi kullanılmaktadır. Bu anlamda Kaz Dağları mutfak kültürü içerisinde zeytinyağının kullanım alanlarının sınırlandırılmasının pek mümkün olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye genelindeki zeytin üretim yerlerinden elde edilen zeytinyağları içerisinde Edremit Körfezi ve Kaz Dağları havzasının iklim ve toprak yapısı itibariyle asit oranının düşük, lezzetinin ise son derece kaliteli olduğu kaynak kişilerce ifade edilmektedir (KK8).

Anadolu coğrafyasının hemen her yerinde mükellef sabah sofralarının en önemli aktörlerinden biri olan yeşil ve siyah meyvelerinin, belirli usullerle olgunlaştırılarak tüketilmesi ise zeytinin bir gıda ürünü olarak tüm zihinlerdeki bir diğer temsilini şekillendirmektedir. Hasat zamanlarında, hemen bütünü yağlık olarak toplanmakta olsa da her hanenin diğer bir işi ağaçların altına serilen yaygılara düşen sağlıklı ve iri yeşil ve siyah zeytin tanelerini seçerek bunları “sofralık” olarak ayırmaktır. Sonraki süreçte seçilerek ayrılan bu tanelerin yeşil olanları “kırmalık” veya “çizmelik”; siyah olanları ise “salamura” yapılmak suretiyle olgunlaştırılırlar (KK5, KK6).

Kırma zeytin, yeşil zeytin tanelerinin her birinin etli kısımlarının taşla kırılarak su içerisinde ve gün aşırı suyunun değiştirilmesiyle kısa sürede olgunlaştırılarak tüketilmeye hazırlanırken; çizik zeytin ise yine yeşil zeytin tanelerinin iki tarafından keskin bir bıçakla çizilip su, limon tuzu ve limon karışımından oluşan suda bekletilmesiyle olgunlaştırılır. Bu iki usul içerisinde kırma zeytin çok çabuk olgunlaştığından çabuk tüketilmesi gerekirken (zira su tüm zeytine kısa bir zaman içinde nüfuz ederek, zeytini çabuk yumuşatır); çizme zeytin ise nispeten daha dayanıklı olarak kış sonuna kadar tüketilebilecek dirilikte kalır. Öte yandan toplanan yeşil zeytinler herhangi bir işleme tabi tutulmaksızın suda bekletilerek hasattan oldukça geç bir zaman sonra çizilecek şekilde de depolanabilmektedir (KK4, KK5, KK6).

Siyah zeytin hazırlığında ise yeşil zeytinden daha sonra olgunlaştığı ve daha yumuşak olduğu için tuzla salamura yöntemi yeğlenmektedir. Kara su denilen suyunun gözeneklerinden akabildiği sepet veya çuvalara kaya tuzu ile basılan siyah zeytinler burada kısa zaman içinde tatlanarak hazır hale gelir ve “sele zeytini” ismiyle tüketime sunulur. Siyah zeytinlerin salamurasında günümüzde yaygınlık kazanan bir diğer usul ise 5'er litrelik pet su şişelerinde olgunlaştırmadır. Burada salamura için kaya tuzunun yanında bir miktar da sirke kullanılması ve sele zeytininin aksine hava ile temassızlık gündeme gelmektedir. Sonuç itibarıyla her iki salamura tekniğinde zeytinin lezzeti aşağı yukarı aynı olmakla birlikte, esas farklılık zeytinin formunda görünmektedir. Çünkü sele zeytini içindeki tuz ve hava ile temasıyla kara suyunu kaybettiğinden dolayı şeklen buruşuk olmakta; şişelerde olgunlaştırılan siyah zeytinler ise yuvarlak yapısını korumaktadırlar (KK6, KK7).

Kaz Dağları sahasında zeytin, yukarıda sunulanlar bağlamında sadece insanlar için bir gıda malzemesi olmanın ötesine de geçen bir bitkidir. Nitekim meyvesi ve meyvesinden elde edilen yağı insan beslenmesinde ne denli önemli ise özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde zeytin yaprağı, besleyiciliği ve süt üretimini artırıcı yönüyle yaygın biçimde kullanılmaktadır. Budama zamanlarında çıkarılan yeşil yapraklı dallar ile hasat zamanlarında yağhanelere toplanarak getirilen çuvallarkasalar içinden temizlenip yığılan atık yapraklar hayvan yetiştiricileri tarafından alınıp hayvanlara verilmektedir.

Sağaltım ve Kozmetik Maddesi Olarak Zeytin

Kaz Dağları kırsal yaşamında zeytin bitkisi ve ürünlerinin hem gıda maddesi olarak tüketimindeki hem de ekonomik faaliyetlerdeki belirgin yeri ve öneminin yanındaki ikinci görünürlüğü insan ve hayvan hastalıklarının geleneksel yollarla sağaltılması yönündeki uygulamalarda açığa çıkmaktadır. Halk bilimi araştırmalarında “*halk tıbbı*” ve “*halk veterinerliği*” olarak adlandırılan bu uygulamalar primitif dönemlerden itibaren halkın doğal çevre ile temasıyla edindiği tecrübelerden oluşan geleneksel ekolojik bilgi kaynaklı tedavi yöntemleridir. Bu anlamda sahadaki kırsal yaşam koşullarında zeytin bitkisinin kendisinin, yapraklarının, çekirdeklerinin ve yağının çok çeşitli insan ve hayvan hastalıklarında doğrudan ilaç veya ilaç etken maddesi olarak kullanılarak geniş bir ilaç skalasının ortaya çıktığı görülmektedir. Sırayla ele alınacak olursa, zeytin yaprağının sıcak suda demletilmesiyle yapılan çayın şeker hastalığına; zeytin çekirdeğinin ise sabahları bir tane yutulmasının ülser, şişkinlik, gastrit gibi mide rahatsızlıklarına iyi geldiği düşünülmektedir (KK4).

Sahadaki sağaltma uygulamalarında zeytinyağının ise zeytin bitkisinin meyve ve diğer bileşenlerinden daha çok kullanıldığı göze çarpmaktadır. Kaynak kişilerin aktardıklarına göre sahada hemen her ailenin üretmiş olduğu zeytinyağı “birinci kalite” olarak görülmesine rağmen özellikle mide rahatsızlıkları başta olmak üzere içten tedavi etmek amacıyla, doğrudan yutulması gereken zeytinyağlı ilaçların hazırlanmasında, “çiğ yağ” adı verilen ısıl etkiye maruz kalmayan yağın tercih edildiği görülmüştür. Bu yağ taş baskı sıkım işleminde sıcak suyla temas ettirilmeden, ilk partide az miktarda elde edilen yağdır. Dolayısıyla zeytinyağı üreticileri bu ilk yağı şişeleyerek ilaç olarak muhafaza etmektedirler. İnsanlarda karın ağrısı, mide yanması, ülser, şişkinlik gibi rahat-

sızlıklarda yarım çay bardağı ölçüsünde içilmek suretiyle kullanılan bu yağın mide, bağırsak ve diğer sindirim organlarını çevreleyerek yumuşattığı ve rahatsızlıkların bertaraf edildiğine inanılır. Öte yandan yaş yonca vd. otları tükettikleri için “yemleme” adı verilen gaz birikmesiyle yoğun bir şişkinlik yaşayan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara da yine zeytinyağı içirilerek benzer şekilde rahatsızlığın tedavi edilmesi gündeme gelmektedir (KK4, KK5, KK6).

İç hastalıklarında yukarıdaki usullerle doğrudan ilaç etkisiyle kullanılan zeytinyağı aynı zamanda cilt hastalıklarında ve eklem ağrılarında çeşitli diğer malzemelerle karıştırılarak merhem ve masaj yağı olarak da kullanılmaktadır. Sözgeşi sarı kantaron otu kurutulup zeytinyağı dolu bir şişede altı ay kadar bekletilerek yara ve yanık merhemi olarak yaralı bölgelere uygulanır. Çocuklarda soğuk algınlığına bağlı yüksek ateşin tedavisinde zeytinyağı, sirke ve aspirin karışımı ile tüm vücut ovulur. Eklem ağrılarında ise zeytinyağı, limon ve ispirto karışımı ile eklemlere masaj yapılır (KK3).

Zeytinyağının özellikle cilt yaralarında doku yenileyici bir özelliğinin olduğunu dile getiren kaynak kişilerin ifadelerine göre, insanlardaki uygulamaların hayvanlara da yapılabileceği düşünülmektedir. Bu itibarla hayvanların vücutlarında çeşitli sebeplerle oluşan açık veya parazitik cilt yaralarının tedavilerinde; kırık çıkıklarda sabitlenen bölgelerde; ke-ne-pire gibi diğer parazitlerin koparıldığı bölgelerin yumuşatılmasında zeytinyağı doğrudan sürülmek suretiyle kullanılmaktadır. Zeytinyağı hayvanlarda aynı zamanda tırnak, ayak, boyun, kaba etleri gibi temizlenmesi güç olan yerlere yerleşebilecek haşerat için de bir önlem olarak kullanılmaktadır. Buna en güzel örnek yöredeki deveçilik faaliyetlerinde görülmektedir. Develerin bahar aylarında tüm tüylerini dökmeleriyle sinek ve böceklere karşı korunmasız olan vücutları sahipleri tarafından zeytinyağı ile yağlanarak bir koruma kalkanı oluşturulmaktadır (KK4, KK5, KK6).

Zeytinyağının cilt üzerindeki bu yenileyici etkisi aynı zamanda bebeklerde de bebek yağı şeklinde kullanılmasını gündeme getirmektedir. Özellikle asit oranı en düşük olan zeytinyağı ile banyo sonrasında bebeklere masaj yapılır ve hem bir rahatlama hem de cilt yumuşaklığı sağlanmış olur. Bu uygulama özellikle yetişkin kadınlarda bu kez zeytinyağının içinde birkaç gün lavanta tohumu bekletilmek suretiyle hazırlanan kokulu bir vücut losyonu hazırlanması suretiyle de uygulanabilmekte-

dir. Bu kokulu losyonun aynı zamanda sineklerden de korunma sağladığı düşünülmektedir. Öte yandan bebeklerin saçlarında oluşan ve “konak” adı verilen deri döküntülerinin temizliğinde de zeytinyağı başvuru bir tedavi yöntemidir. Banyo öncesinde bebeklerin saçları zeytinyağı sürülerek ovulur ve akabinde ince bir tarakla taranarak konaklar temizlenir. Sonrasında ise yıkanarak konak temizliği gerçekleştirilir.

Kaz Dağları kırsalındaki geleneksel sağıltma yöntemleri içinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülen zeytin bitkisinin yine bu hususla bağlantılı bir diğer kullanım alanı ise temizlik ve kişisel bakım etkinliklerinde kozmetik ürünü olarak yer almasıdır. Bu bağlamda öncelikle ele alınması gereken nokta ise elbette ki zeytinyağı sabunudur.

Sahada zeytin hasat sezonunda yukarıda belirtildiği gibi öncelikle ağaçların dibine düşen zeytinlerin toplanması gerekmektedir. Erken düştükleri ve toprağa temas ettikleri için asit oranı dallardakine oranla çok daha yüksek olan bu “dip zeytinleri” ayrı toplanarak yağ imalatında kullanılmak üzere ayrı sıkılır. Bu acı yağa bir de yağ bidonlarının dibinde kalan posalar da eklenmesi sabun yapımı için ihtiyaç duyulan yağın teminini sağlamaktadır. Toplanan bu asit oranı yüksek yağlar, kazanlarda kaynatılırken içine kostik adı verilen kimyasal belirli oranlarda eklenir. Daha sonra teknelere alınan bu karışım soğumaya bırakılır. Katılaşmaya başladığında ise çeşitli ölçülerde kesilerek iyice soğutulup saklanır. Yöredeki zeytinyağı sabunları genel olarak kokusuz olmasına karşın, son zamanlarda kaynatma aşamalarında içlerine kekik, lavanta, portakal çiçeği, gül gibi çeşitli aromatik yağlar da katılmaya başlanarak kokulu zeytinyağı sabunları üretilmektedir (KK5).

Sahada zeytinyağı sabununun saça ve cilde son derece yararlı olduğu düşünülmektedir. Bu itibarla özellikle kişisel temizlikte başvuru doğal bir temizleyici olmasının yanında bu sabun beyaz çamaşırların temizliğinde de hem yumuşaklık hem de parlaklık kattığı gerekçeleriyle sıklıkla kullanılmaktadır (KK4). Zeytinin kozmetik sahasındaki henüz yeni yaygınlaşmaya başlayan bir ürünü olarak ise zeytin çiçeği kolonyasını son olarak saymak gerekir. Bu da zeytin çiçeğinin aromatik yağının alkolle belirli oranlarda karıştırılması suretiyle hazırlanan hoş kokulu bir kolonya olarak özellikle yöresel ürünler satılan tezgahlarda yer etmeye başlamış bir üründür.

Yakıt-Yakacak Olarak Zeytin

Herhangi bir şekilde zeytin ağacı doğrudan doğruya yakacak olarak asla kesilmez. Bir zeytin ağacının kesilmesi ancak kuruduğu için gündeme gelebilir. Diğer taraftan gençleştirme için her yıl yapılan budamalarda ortaya çıkan dallar ise tıpkı çam ağacı gibi yağlı-çıralı bir ağaç olduğundan yakacak olarak kullanılabilir. Zeytin yaşken dahi çok hızlı yanabilen bir yapıya sahiptir. Zeytinin yakıt olarak kullanıldığı ürünü ise hasat sonrasında “*prina*” adı verilen atık kısmıdır. Zeytinin yağhanelerde üretime girmesinin ardından, yağı alınan posası olan *prina* içeriğinde kalan yağı, kabuk ve eti kalorisini yüksek, son derece verimli yanan bir ürün olarak kaloriferlerde veya ihtiyaç duyan sanayi tesislerinde yakacak olarak kullanılmaktadır (KK8).

Mobilya ve Aksesuar Olarak Zeytin

Zeytin bitkisinin anlaşıldığı kadarıyla en az görünür olduğu yönü ağacın mobilya-kereste-doğrama faaliyetlerine dönük yönüdür. Bunda zeytin ağacının kuruduğunda oldukça sertleşmesinden dolayı kırılğan olmasının yanında; budaklı iç yapısı ve kereste olarak çıkarılabilecek düz aksamının çok sınırlı olması nedeniyle ekonomik bulunmaması temel neden olarak belirlemektedir. Öte yandan ağacın kıvrımlı ve budaklı yapısındaki görsellik bazı zanaatkar veya sanatkarlar tarafından lambader, abajur, sehpa, tabure, biblo vd. ilgi çekici ve benzersiz ev aksesuarları formlarında görünür olmakta; kuru zeytin çekirdeği ise boncuk şeklinde işlenerek tespih, kolye veya bileklik imalatında kullanılmaktadır. Bu anlamda zeytin ağacının doğal yapısı ve şekil bozuklukları her ne kadar onu mobilya-kereste-doğrama endüstrisi için verimli kılmasa da ağaç aksamının yeni nesil ve ilgi çekici aksesuarlarla sanatsal bir yön kazanmasını da sağlamaktadır.

Sonuç

Kısaca insan doğa etkileşimiyle süreç içerisinde oluşturulan çeşitli bilgi kodları, uygulama teknik ve yöntemleri olarak nitelendirebileceğimiz geleneksel ekolojik bilgi kavramının Kaz Dağları kırsalında yaşamlarına devam eden bireyler için önemli bir boyutunun zeytin bitkisi etrafında şekillendirildiğini kaynak kişilerin ifadeleri etrafında ortaya koymaya çalıştığımız araştırmada, Kaz Dağlarında mukim bulunanların zeytin bitkisini aynen eski öğretilerde gördüğü şekliyle “*bereket, ölmezlik, kutsallık, tanrısallık*” gibi kavramlar ile örtüştürdükleri tespit edilmiştir. Bu husus bir yandan elbette ki eski din ve inanış öğretilerinin

doğrudan yansımaları olmakla birlikte diğer yandan zeytin bitkisinin yöre insanı için temel gıda, ekonomi, sağaltım vd. aracı olmasıyla da alakalı görünmektedir. Nitekim bir coğrafyada sıklıkla karşılaşılan doğal çevre bileşenlerinin o coğrafyanın kültürel birikimini etkilemesi kaçınılmazdır. Haliyle Kaz Dağları kırsalı için de zeytin bu denli yakından tanınan, çok karşılaşılan ve üretilen bir bitki olarak yaşamsal döngünün hemen her anında kendi çevresinde bir inanış ve uygulama sistematiği oluşturabilmiştir.

Kaz Dağları kırsal yaşamı içinde zeytin başta meyvesi ve yağıyla bir gıda maddesi olarak kullanılmakla birlikte yağı genel olarak daha görünür bir uygulama alanı oluşturmuştur. Bu itibarla, ekonomik faaliyetlerde, halk tıbbı ve veterinerliğinde, kozmetik uygulamalarda zeytinyağı zeytin bitkisinin esas ürünü olarak meyvesinden daha faal bir yer edinmiştir. Diğer taraftan hayatın çok önemli bir bölümündeki etkinliklerde temsil alanı bulan zeytin bitkisi bu yönüyle hiçbir ürününün ziyan edilmemesine yönelik bir algının da geliştirilmesine zemin hazırlanmıştır. Bu bakımdan çeşitli zamanlarda yinelenen maden arazilerinin açılması amacıyla zeytinliklerin kesileceği yönündeki haber ve söylemler hem Kaz Dağları ormanlarının hem de zeytinliklerin korunması bağlamında ciddi bir toplumsal refleksin sürekli taze tutulduğunu da hissettirmiştir.

Kaynaklar

- Aça, M. (2017). "Zeytin Ağacı Simgesi". *Zeytin Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 255-269.
- Işık, C. ve Abalı, İ. (2017). "Aydın Halk Kültüründe Zeytin". *Zeytin Kitabı*. Ed. E. G. Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 119-153.
- Roux, J.-P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. A. Kazancıgil ve L. Arslan. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Yolcu, M. A. (2020). *Kutsaldan Ritüele Çanakkale Tahtacılarının Geleneksel Dünya Görüşü*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Sözlü Kaynaklar

- KK1. Bektaş Özcan, 1983, Önlisans, İşletmeci, Doyran Köyü.
- KK2. Cengiz Can, 1972, Lise, Muhtar-İşletmeci, Uzunalan Köyü.

- KK3. Nazlı Patlak, 1963, İlkokul, Ev Hanımı, Arıtaşı Köyü.
- KK4. Fatma İpkin, 1957, Tahsil yok, Ev Hanımı, Güzelköy.
- KK5. Fatma Gözde, 1971, Ortaokul, Ev Hanımı, Dereli Köyü
- KK6. Müzeyyen Dikili, 1964, İlkokul, Ev Hanımı, Kırca Köyü.
- KK7. Asude Beyaz, 1964, İlkokul, Ev Hanımı, Kırca Köyü.
- KK8. Emirali Saltuksoy, 1959, Ortaokul Terk, Çiftçi-Zeytinyağı Üreticisi, Mehmetalan Köyü.
- KK9. Hediye Arslan, 1953, Okur yazar değil, Ev Hanımı, Dağoba Köyü.

GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİNİN HAYATA YANSIMASI: AFYONKARAHİSAR YÖRESİNDE DOĞAL YÖNTEMLERLE YOĞURT YAPMA TEKNİKLERİ

*Hüseyin KARAKAYA**

Giriş

Dünya, oluşmaya başladığı andan günümüzdeki şeklini alana kadar çok çeşitli aşamalardan geçmiştir. Dünya bu aşamaların sonunda üzerinde canlıların yaşayabileceği bir mekân haline dönüşmüştür. Şartların olgunlaşmasıyla birlikte ilk önce organik bileşiklerden basit tek hücreli canlılar ortaya çıkmış, daha sonraki süreçte ise çok daha karmaşık yapılara sahip canlılar meydana gelmiştir. Çok uzun yıllar süren bu evrimleşme sürecinin sonucunda ise canlılar içerisinde aklını ve eşyayı kullanabilen bir tür olan “insan türü” ortaya çıkmış ve bu tür gösterdiği sürekli gelişimle birlikte günümüzdeki halini almıştır.

İlkel insanın günümüzdeki modern ve gelişmiş şeklini alması için üzerinden uzun yılların geçmesi gerekmiştir. İnsan bugünkü özellik ve imkânlarına sahip olabilmek adına çok farklı ve zorlu sınavlar vermiştir. Nihayetinde kendini geliştirme ve gerçekleştirme noktasında bugünkü seviyesine yükselmeyi başarabilmiştir. İnsanın var olduğu ilk anda vermek zorunda olduğu ilk sınavı, doğa karşısında verdiği mücadelelerden oluşan zorlu sınavıdır. Yaşamın ilk basamaklarında hayatta kalma mücadelesi veren insan, doğa karşısında mücadele verebilecek özelliklerden yoksundur. Hatta diğer canlılar arasında doğa karşısında en avantajlı canlı olan insan olduğu rahatlıkla söylenebilir. Şöyle ki insan bu süreçte; bir yerden başka bir yere hızlıca ulaşmasını sağlayacak kanatlarla, uzak mesafeleri rahatlıkla görebileceği gelişmiş göz yapısına, gözleriyle göremediği yerlerde yer alan unsurları hissetmesini sağlayacak keskin koklama özelliğine ya da mücadele edeceği diğer canlılar karşı-

* Doktora Öğrencisi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çanakkale-Türkiye. E-posta: huseyinkarakaya.pau.2014@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0400-5645.

sında kullanabileceği pençe, boynuz ve gelişmiş kas yapısı gibi fiziksel donatılara sahip değildir. Dolayısıyla doğa karşısında dezavantajlı bir konumda olduğunun farkında olan insan; barınma, beslenme, korunma, giyinme ve inanma ihtiyaçlarını biyolojik ve kültürel olarak uyarlanabilme yeteneği sayesinde gidermenin yollarını bulmuş ve hayatını devam ettirmiştir.

İnsan, doğaya uyum sağlama sürecinde yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gerekli olan malzemeleri yine doğanın kendisinden ve doğanın verdiği izinler ölçütünde temin etmiştir. İnsan bu dönemde doğadan taş, odun, kemik, deri, lif, kil, kireçtaşı, mineral gibi doğal malzemeler toplamıştır. Doğayı anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde olan insan, düşünme yetisini ilk olarak hayatta kalma içgüdüleriyle birlikte doğa üzerine yönlendirdiği için, zaman içerisinde bu malzemelerden diğer canlılara karşı kendisini savunmada kullandığı “balta”, avcılık esnasında kullandığı “ok ve mızrak”, ev yapımından kullandığı “tuğla” ve yemek pişirmede kullandığı “çömlek” gibi araçları yapmayı başarmıştır (Diamond, 2010: 316-317). İnsanlar bu süreçte yakın çevrelerinden elde ettikleri araçlar yardımıyla, doğa karşısındaki eksikliklerini gidermenin ve yaşama tutunmanın yollarını aramışlardır.

İnsanlar bu dönemde doğadan maddi ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra doğaya çeşitli anlamlar yükleyerek inanma noktasında dini ihtiyaçlarını da karşılamışlardır. Doğada hayatını sürdürmeye çalışan insan; yaşadığı çevreye tam olarak egemen olamamış, kendisini tam olarak güvende hissedememiş, doğadan elde ettiği nesnelere dolayı doğal nesnelere saygı duymuş ve doğaya karşı bir çeşit korku hissi geliştirmiştir. Bu saygı duyma davranışı ve korkma hissi sonucunda doğada yer alan bitki, ağaç, dağ, su, orman gibi unsurlara karşı “kutsiyet” yükleme davranışı ortaya çıkmıştır. İlkel insanın “kutsal” formunda tasavvur ettiği animistik geleneksel dünya görüşüne göre; doğada bulunan her maddenin kendine has bir ruhu bulunmakta ve bu ruh insanlar üzerinde iyi veya kötü etkilere sahip olabilmektedir. Çevresinde gelişen olaylara tam olarak hâkimiyet sağlayamayan ve doğada meydana gelen olayları tam anlamıyla açıklayamayan ilkel insan, kolektif hafızasında yer alan bu kültürel bilgi sayesinde ve doğaya bağımlı bir varlık olmanın bilinciyle doğa ile iyi ilişkiler kurmuş ve doğaya zarar vermeden sürdürülebilirlik kapsamında yararlanmıştır.

Geleneksel Ekolojik Bilgi

Kendilerine yaşam alanı olarak doğal çevreleri seçen ve insan-doğa eşitliğine dayalı yaşam şekilleri geliştiren insan grupları, yaşamlarını sürdürdükleri doğal ortamların kendilerine sunduğu her türlü imkanlardan yararlanmanın yanı sıra gelecek nesillere aktarabilecekleri ve onların hayatta kalmalarını sağlayacak bilgilere de sahip olmuşlardır (Büyükaşahin ve Güneş, 2017: 39). Doğa ile sürdürülen olumlu ilişkiler sonucunda tecrübeye dayalı olarak meydana getirilen bu bilgiler, toplulukların yaşadıkları bölgelerin coğrafya özellikleri hakkında olabildiği gibi, hayvanların alışkanlıkları, bitkilerin büyüme şekilleri, gökyüzünün anlamlandırılma yöntemleri, gıdaların besleyicilik durumları, mevsimlerin özellikleri, çevreye zarar vermeden doğal malzemelerden yararlanma yöntemleri, yiyecek toplama yolları ve doğada yer alan zararlı canlılardan korunma şekilleri gibi günlük yaşamda yaygın olarak temas edilen konular hakkında olmuştur (Harari, 2015: 60-61). Doğal çevre üzerinde sürdürülen yaşam sonucunda elde edilen bu bilgiler zamanla kadim bilgilere dönüşmüş ve kendi içerisinde çeşitli yaptırım ve uygulamalar ortaya çıkartarak doğa temelli kültürel oluşumların meydana gelmesini sağlamıştır. Doğa ile dost, insan-doğa eşitliği paradigması çerçevesinde yaşam şekilleri oluşturan topluluklar tarafından üretilen bu bilgilere “geleneksel ekolojik bilgi” adı verilmiştir.

Geleneksel ekolojik bilgi, doğa karşısında savunmasız ve çaresiz olan insan gruplarının hayatta kalmalarını sağlayan insan üretimi oluşumları olmuştur. Doğadan elde edilen bilgi ve beceriler ile meydana getirilen geleneksel ekolojik bilgi üretimleri, gelecek nesillere aktarılarak onların doğal zorluklar karşısında hayatta kalmalarının teminatı olan kutsal bilgiler haline gelmişler ve hayata karşı verilen zorlu mücadeleler içerisinde insanların güvenli yolları bulmalarını sağlayan işaretler konumunda yer almışlardır. Geçmişte yaşayan insan toplulukları tarafından yaygın olarak kullanılan ve günümüzde yaşamlarını sürdüren modern insanların çeşitli sorunlarının çözülmesi noktasında potansiyel bilgiler barındıran geleneksel ekolojik bilgi hakkında akademik ortamlarda çeşitli bakış açıları çerçevesinde tartışma konuları meydana gelmiştir.

Geleneksel ekolojik bilgi, akademik ve uluslararası kuruluşlarda “yerel bilgi, yerli bilgi, yerli teknik bilgi, yerel halk bilgisi, yerli bilgi sistemi, ekolojik bilgi, yerel ekolojik bilgi, yerli ekolojik bilgi, geleneksel bilgi, geleneksel bilgi sistemi, geleneksel çevre bilgisi, halk bilgisi ve çiftçi bilgisi” gibi farklı

isimlendirme yaklaşımlarıyla anılmaktadır. İsimlendirme çalışmalarının bu kadar fazla olmasının sebebi; bu alanda çalışmalar yürüten araştırmacıların konuya olan farklı yaklaşımları ve farklı bakış açılarıdır. Kavramlara yüklenen farklı anlamlar sebebiyle, alana yönelik çalışmalar yürüten araştırmacılar tarafından kabul edilen evrensel bir terim bulunmamaktadır. Ancak her ne kadar kavramlar farklı anlam dairelerine sahip olsalar da zaman zaman birbirlerinin yerlerine de kullanılabilirler.

Bir yaşam biçimi olarak benimsenen, bilgidен daha ziyade bilme yöntemlerine, işlem yapma biçimlerine ve kültürel devamlılığa (Berkes, 2008: 4-5) vurgu yapan bir kavram olan “Geleneksel Ekolojik Bilgi” kavramının diğer kavramlara göre daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu söylenilebilir. Ayrıca geleneksel ekolojik bilgi kavramı içerisinde yer alan “geleneksel” terimi, kültürel süreklilik kapsamında bilme süreci ve yöntemlerine göndermede bulunmaktadır (Mazzocchi, 2006: 463). Ancak geleneksel ekolojik bilgi kavramı, araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmasına rağmen bünyesinde çeşitli sorunlar da barındırmaktadır. Kavram içerisinde yer alan “geleneksel” teriminin çok geniş ve belirsiz anlamlar taşıması ve yine aynı terimin genellikle değişime ve gelişime aykırı, sabit durumlar için kullanılıyor olması, bazı araştırmacıların bu terime eleştiriyle yaklaşımlarına sebep olmuştur (Tang, 2012: 13-14). Kavram içerisinde yer alan “ekolojik” terimi de kendi içerisinde sorun barındırmaktadır. Ekoloji, Batı biliminde yer alan biyoloji bilim dalının bir alt dalı olarak kabul ediliyorsa “geleneksel ekolojik bilgi” kavramı içerisinde kullanılmamalıdır, çünkü geleneksel kişiler bilim insanı değildirler. Bu noktada eğer ekolojik bilgi, canlıların birbirleriyle ve doğal çevreleriyle olan ilişkilerine yönelik bilgiyi tanımlıyorsa, o zaman geleneksel ekolojik bilgi kavramı içerisinde anlam bütünlüğü ile birlikte kullanılabilir (Berkes, 1993: 3). Geleneksel ekolojik bilgi kavramına yapılan son eleştiri ise; “ekolojik” bilginin “geleneksel” olup olmadığı ile ilgili sorgulamalar sonucunda ortaya atılmıştır (Aça, 2016: 559-560).

Araştırmacılar tarafından, geleneksel ekolojik bilgi kavramına karşılık olabilecek nasıl pek çok terim önerisinde bulunulmuşsa, benzer şekilde yine geleneksel ekolojik bilgi kavramına ve önerilen diğer kavramlara yönelik pek çok tanımlama çalışması yapılmıştır. Bu yoğun tanımlama girişimlerine rağmen evrensel olarak kabul edilmiş bir tanım bu-

lanmamaktadır. Bunun sebebi ise araştırmacıların geleneksel ekolojik bilgi kavramı ile birlikte pek çok kavramı farklı bakış açılarından tanımlamaya çalışmalarıdır (Moffa, 2015: 105-106).

Geleneksel ekolojik bilgi kavramı için kabul gören en yaygın tanım, Türk kökenli ABD’li bilim insanı Fikret Berkes’in “Pierre Lasserre, Kenneth Ruddle, Robert Earle Johannes, Milton M.R. Freeman, Ludwig N. Carbyn” gibi bu alana yönelik çalışmalar yapan bilim insanlarının eserlerinden, geleneksel ekolojik bilgiye yönelik en dikkat çekici özellikleri bir araya toplayarak oluşturduğu tanımlama çalışmasıdır. Bu tanıma göre: “*Geleneksel ekolojik bilgi, canlıların (insanlar dahil) birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkileri hakkında kültürel aktarım yoluyla nesiller boyu aktarılan birikimli bir bilgi ve inançlar bütünüdür*” (Berkes, 1993: 3).

Fikret Berkes, geleneksel ekolojik bilginin 4 temel özelliğini yaptığı tanımın kapsamı içerisine almaktadır: 1. Geleneksel ekolojik bilgi; biyofiziksel gözlem, kaynak kullanımı, yönetim becerileri, sosyal ilişkiler ve kültürel dünyadan oluşmaktadır, 2. Geleneksel ekolojik bilgi; uzun süreli süreçlerle birlikte devam etmekte ve nesilden nesle aktarılmaktadır, 3. Geleneksel ekolojik bilgi; nesilden nesle aktarım sürecinde yeni gözlemler ve uygulamalar dahilinde güncellenebilmekte ve yeni şekilsel özelliklere kavuşabilmektedir, 4. Geleneksel ekolojik bilgi; belirli bir coğrafyada yaşayan bir grubun yerel bilgi ve uygulamalarından meydana gelmektedir (Tang, 2012: 10).

Geleneksel ekolojik bilgi, rastgele meydana getirilmiş bir bilgi sistemi değildir. Geleneksel ekolojik bilginin üretilebilmesi için, doğa ile iyi ilişkiler kurmak ve bu süreçte güdülenmiş açık bir bilince sahip olmak gerekmektedir. Bu sürecin sonucunda ise; “Birikimli ve Uzun Vadeli, Dinamik, Tarihsel, Yerel, Bütünsel, Gömülü ve Kültürel” niteliklere sahip geleneksel ekolojik bilgi unsurları meydana gelmektedir.

Geleneksel ekolojik bilgi, topluluk üyeleri ve gelecek nesiller arasında birkaç şekilde aktarılmaktadır. Geleneksel ekolojik bilgi: Sözlü kültür formatında ya da deneysel gözlem şeklinde, hikâye anlatıcılar ya da usta öğreticiler tarafından (Moffa, 2015: 107; Laudari, 2010: 82), kitaplar, yazıtlar, dini eserler, metinler ve resimler gibi yazılı ve görsel kaynaklar vasıtasıyla, kayıt araçlarıyla elde edilebilen ses ve görüntü gibi arşiv kaynakları yoluyla, mimari ve mühendislik çözümleri, zanaat ürünleri, kültürel ve tarımsal peyzajlar gibi yaratıcı eylemler tarafından gelecek nesillere aktarılmaktadır (Wijesuriya ve Court, 2020: 16).

Doğa ile iyi ilişkiler geliştiren geleneksel yaşam şekline sahip topluluklar, geleneksel ekolojik bilgiyi günlük hayatta çeşitli şekillerde işlevsel olarak kullanmaktadırlar. Geleneksel ekolojik bilginin üretim ve kullanım alanları aşağıda şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Tarım alanında; çeşitli tarımcılık şekilleri keşfedilmiş, yabancı bitkiler evcilleştirilmiş, hasat verimliliği için çeşitli yöntemler geliştirilmiş, bitkilerden elde edilen doğal ürünler; ilaç yapımı, gıda kaynağı, yapı malzemesi ve ısınma ihtiyacının giderilmesi gibi alanlarda kullanılmıştır, 2. Hayvancılık alanında; hayvanlar evcilleştirilmiş ve hayvanlardan barınma, korunma, ısınma gibi ihtiyaçların giderilmesi noktasında çeşitli yararlanma yöntemleri geliştirilmiştir, 3. Pastoral sistemler alanında; mevsimsel dönemlere göre belirli göç hareketleri meydana getirilmiş, bitki ile hayvan yetiştiriciliği ve üretimi sağlanmış, geleneksel yem ve kaba yem türleri ortaya çıkarılmıştır, 4. Sağlık alanında; halk hekimliği ve veterinerliğine yönelik olarak tedavi şekilleri ortaya çıkarılmış ve çeşitli doğal ürünler çeşitli hastalıkların iyileştirilmelerine yönelik ilaç olarak kullanılmıştır, 5. Suyun kullanılması alanında; tarım arazileri için sulama teknikleri geliştirilmiş, geleneksel su yönetimi ve koruma sistemleri ortaya çıkarılmış ve suyun tasarruflu kullanılmasına yönelik geleneksel sistemler üretilmiştir, 6. Toprağın kullanılması alanında; topraktan yararlanma şekilleri belirlenmiş, topraktan elde edilen ürünlerin verimliliklerine yönelik çalışmalar yapılmış ve toprağın korunmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır, 7. Hayatta kalma alanında; doğanın sert koşullarında hayatta kalabilmek amacıyla çeşitli hayatta kalma stratejileri geliştirilmiş ve yaşamı sürdürebilmek adına çeşitli yaşam şekilleri ortaya çıkarılmıştır, 8. Halk mutfağı alanında; avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık yoluyla doğadan elde edilen doğal ürünler çeşitli şekillerde yiyeceğe dönüştürülmüş, tüketime hazır hale getirilen gıda ürünlerinin bozulmalarının önüne geçilmek için çeşitli şekillerde koruma formülleri üretilmiş ve gıdanın topluluk içerisinde nasıl dağıtılacağına yönelik kurallar geliştirilmiştir, 9. Halk hukuku alanında; topluluk düzenini sağlamak için çeşitli kurallar üretilmiş, toplum ve doğanın işleyişine uygun olarak sosyal normlar ortaya çıkarılmış ve iş bölümlerine yönelik kurallar meydana getirilmiştir, 10. Halk mimarisi alanında; bulunan coğrafyaya, yaşam şekillerine ve aile özelliklerine göre bina türleri geliştirilmiş ve doğadan elde edilen doğal yapı malzemelerinden konutlar yapılmıştır, 11. Halk takvimi ve meteorolojisi alanında; yaşanan coğ-

rafyanın iklimsel özelliklerine göre halk takvimleri oluşturulmuş, çeşitli gözlemlerle meteorolojik tahminler yapılmış ve bu tahminlere göre yaşam şekilleri ve tarımsal uygulamalar geliştirilmiştir, 12. Halk edebiyatı alanında; topluluk gelişimi ve topluluk üyeleri ile nesiller arasında bağlantılar kurmak amacıyla çeşitli anlatı türleri meydana getirilmiş ve bu türlere göre anlatılar üretilmiştir, 13. Dünya görüşü alanında; insan-evren ve insan-doğa ilişkilerine yönelik çeşitli kültürel unsurlar ortaya çıkartılmış, bu unsurlar çerçevesinde ve "biz" anlayışı içerisinde topluluk üyelerinin belirli bir amaç doğrultusunda ve birlikte yaşamalarına imkânlar tanınmış, topluluk üyelerinin belirli bir toprak parçasına anlamlar yüklemeleriyle birlikte aidiyet duygusu geliştirmeleri sağlanmış, topluluğun başına gelebilecek herhangi bir olumsuzluğa karşılık sosyal dayanışma teşvik edilmiş, üretilen kültürel unsurların gelecek nesillere aktarılmasıyla birlikte kültürel süreklilik meydana getirilmiş ve gelecek nesillerin elde edilen tecrübelerden yararlanmaları sağlanmıştır, 14. Çevresel farkındalık alanında; insan-doğa eşitliği anlayışıyla doğal çevreye uygun yaşam şekilleri geliştirilmiş, doğal çevrenin sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için uygulamalar yapılmış ve topluluk üyeleri bu anlayış çerçevesinde meydana getirdikleri etkinliklerinde doğaya zarar vermekten kaçınmışlardır (The World Bank, 1998: 9; Rosswall, 2002: 9).

Geleneksel ekolojik bilgiye yönelik çalışmalar yürüten bilim insanları tarafından; modern dünyada önemi son yıllarda fark edilmeye başlanan geleneksel ekolojik bilgi ile Batı ülkelerinde geliştirilen modern ekolojik bilgi sistemleri karşılaştırılmıştır. Bu iki bilgi sisteminin karşılaştırılmaları sonucunda ise çeşitli farklılıklar ve benzerlikler ortaya çıkmıştır. Aşağıda geleneksel ekolojik bilgi ile modern ekolojik bilginin farklılıkları, benzerlikleri ve bu iki bilgi sisteminin bir araya getirilmesinin günümüz dünyası için önemi incelenecektir.

Aça, Berkes'in (1993) geleneksel ekolojik bilgi ile modern ekolojik bilgi arasındaki kavramsal çerçeve ve yöntem farkları konusunda sıraladığı listesini genişleterek karşılaştırmalı bir liste ortaya çıkartmıştır. İki bilgi sistemi arasındaki farklılıklar şöyle ifade edilebilir:

1. Geleneksel ekolojik bilgi niteliğe önem vermekteyken; modern ekolojik bilgi niceliğe önem vermektedir, 2. Geleneksel ekolojik bilgi daha çok sezgisel düşünme üzerine odaklanmaktayken; modern ekolojik bilgi akıl dahilinde işlem yapmaktadır, 3. Geleneksel ekolojik bilgi

sahaya bütüncül bir bakış açısıyla yönelmekteyken; modern ekolojik bilgi sahaya daha parçalı bakış açısıyla indirgemeci olarak yaklaşmaktadır, 4. Geleneksel ekolojik bilgi zihni ve maddeyi bir arada ele almaktayken; modern ekolojik bilgi bunların ayrılması gerektiğine inanmaktadır, 5. Geleneksel ekolojik bilgi, modern ekolojik bilgiye kıyasla daha ahlakçı ve değer yargılarına daha bağımlı bir görüntü arz etmektedir, 6. Geleneksel ekolojik bilgi ruhsallığa önem vermekteyken; modern ekolojik bilgi mekanik işleyişe önem vermektedir, 7. Geleneksel ekolojik bilgi, ampirik gözlem mantığı çerçevesinde gerçeklerin deneme-yanılma yöntemiyle ortaya çıkmasına vurgu yapmaktayken; modern ekolojik bilgi gerçeklerin sistemli çalışma ve deneysel uygulamalarla meydana geleceğine inanmaktadır, 8. Geleneksel ekolojik bilgi, o bilgiyi üreten toplulukların tecrübeleriyle ortaya çıkan verilere dayanırken; modern ekolojik bilgi alanında uzmanlaşmış araştırmacıların bilimsel verilerine önem vermektedir, 9. Geleneksel ekolojik bilgi derin tarihsel dönemlere (artzamanlı) önem vermekteyken; modern ekolojik bilgi çalışmalarını kısa zaman aralıklarına (eşzamanlı) göre ayarlamaktadır ve 10. Geleneksel ekolojik bilgi doğa-insan uyumu çerçevesinde çalışmalara imza atmaktayken; modern ekolojik bilgi doğayı kontrol etme amacı gütmektedir (Aça, 2016: 432).

Geleneksel ekolojik bilgi ile modern ekolojik bilgi arasındaki farklılıkların temelinde bu iki bilgi sisteminin; bilgiyi düşünme, üretme, kaydetme, iletme veya ifade etme biçimleri arasındaki farklılıklar olduğu söylenebilir. İki bilgi sistemi arasındaki farklılıkları açıklamak isteyen çalışmalar, bilginin iki kaynağını birbirleriyle “yanlış-doğru” kıyaslaması şeklinde değil, hangi bilginin “daha çok etkili” veya “daha az etkili” olduğu üzerine odaklanmaktadır (Johnson, 1992: 5-6).

Geleneksel ekolojik bilgi ile modern ekolojik bilgi arasında farklılıklar olduğu gibi benzerlikler de bulunmaktadır. Antropolog Claude Lévi-Strauss geleneksel ekolojik bilgi ile modern ekolojik bilginin temel farklılıklarının “somutluk” ve “soyutluk” düzleminde olduğunu vurguladıktan sonra, bu iki bilgi sisteminin evren hakkında bilgi edinmenin iki paralel yolunu meydana getirdiğini söylemektedir. Hem geleneksel ekolojik bilginin hem de modern ekolojik bilginin amacı; çalışma alanlarına yönelik yapılan gözlemlerden elde edilen bilgiler vasıtasıyla dünyayı anlamak, anlamlandırmak ve insan zihni için daha anlaşılır bir hale getirmektir (Berkes vd., 1995: 282). Bu noktada, geleneksel ekolojik bilgi ile

modern ekolojik bilginin çalışma yöntemlerinin ciddi farklılıklar içermesine rağmen, çalışma amaçlarının benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Geleneksel ekolojik bilgi, modern bilgi sistemlerinin yerine geçemez ve sadece tamamlayıcısı konumunda bulunabilir (Berkes, 1993: 6). Ancak yapılacak çalışmalarla birlikte, bu iki bilgi sistemi arasında güçlü bağlar kurmak için bir bilgi ağı oluşturulabilir ve bu ağ vasıtasıyla bilgi alışverişi yapılabilir. Geleneksel topluluklar üzerine yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar, modern bilgi sistemlerinin içerisinde bulunduğu bazı açmazlara karşılık çıkış yolları gösterebilirken; modern bilim sistemlerinden elde edilen sonuçlar ise, geleneksel ekolojik bilginin daha bilimsel bir düzleme oturmasına, bilgi çeşitliliğini daha da arttırmasına ve unutulmasının önüne geçilmesine katkıda bulunabilir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim ve ulaşım araçlarında meydana gelen çeşitlenmeler; dünya üzerinde yer alan insan topluluklarını birbirlerine yakınlaştırmış, toplulukların birbirlerinden etkilenmelerinin yolunu açmış ve küreselleşmenin meydana gelmesine kapı aralamıştır. Bu etkilenmeler sonucunda ise; teknolojiye sahip ülkelerin baskın kültürleri, nispeten daha az gelişmiş ülkelerin kültürleri üzerinde söz sahibi olmuş, bu kültürlerin kültürel sürekliliklerinin önüne geçerek nesiller arasında aktarılmalarını engellemiş ve zamanla yok olmalarına yol açmıştır. Küreselleşmeden dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan kültürel yaratımlardan birisi de geleneksel ekolojik bilgiye yönelik üretimlerdir.

Geleneksel ekolojik bilginin kaybedilmesi demek; insanların doğayla doğrudan temas sonucunda binlerce yılda oluşturdukları ekolojik bilgeliğinin ortadan kalkması (Johannes, 1989: 3); kültürün, dilin, anlatıların ve pek çok folklorik unsurun yok olması; insanların yaşam alanları olan doğal çevrelere verdikleri değer azalmasıyla bu coğrafyaların doğallıklarının kaybolması; geçmiş ataların gelecek nesillerle kurduğu tarihsel ve kültürel bağların sona ermesi (Büyükşahin ve Güneş, 2016: 6; Büyükşahin, 2017: 76); tarihsel ve kültürel bağların aktarılamaması sonucunda ise ortak kimliklerin unutulması (Semiz, 2013: 381-382) gibi olumsuz anlamlar taşımaktadır.

Geleneksel ekolojik bilginin; toplumsal yaşamda canlı bir şekilde kullanılması, topluluk üyeleri tarafından değerinin bilinmesi, toplum tarafından içerisinde bulunulan şartlara göre yeni geleneksel ekolojik

bilgi unsurlarının üretilmesi ve bu bilgiye yönelik deneyim belleğinin gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için çeşitli kurum ve kişilere bazı görevler düşmektedir. Bu görevler şu şekilde sıralanabilir:

1. Çeşitli uluslararası kuruluşlar ve ülkeler tarafından geleneksel ekolojik bilginin korunması ve kullanılmasına yönelik hukuki çalışmalar yürütülmelidir,
2. Geleneksel ekolojik bilgi üzerine uzman bilim insanları tarafından çalışmalar yapılmalıdır,
3. Toplumsal yaşamda geleneksel ekolojik bilgiye yönelik bilgilendirme çalışmaları yapılarak topluluk üyelerinin bu bilgi sistemi üzerine farkındalık kazanmaları sağlanmalıdır,
4. Geleneksel ekolojik bilgiye yönelik üretimler, ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından tescil ettirilmelidir,
5. Bir bölgeye özgü geleneksel ekolojik bilginin korunması için o bilginin elde edildiği coğrafyanın da korunmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Geleneksel Ekolojik Bilgi Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihçesi

Yakın dönemlerde meydana gelmeye başlayan “iklim değişiklikleri, sıcaklık artışları, buzulların erimesi, ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurlarının yağması, havanın, suyun ve toprağın kirlenmesi, ormanlık alanların çölleşmesi ve biyo-çeşitliliğin kaybedilmesi” gibi çevre sorunları, insanların bu konu üzerine düşünmelerine ve çareler aramalarına sebep olmuştur. Yeryüzünde meydana gelen bu çevresel bozulmalar bilim insanlarını çeşitli arayışlara sevk etmiş ve alternatif uygulamalar üzerinde çalışmalar yapmalarını sağlamıştır. Modern bilgi sistemlerinin şekillendirdiği günümüz dünyasında ortaya çıkan çeşitli çevresel sorunların çözüm yöntemlerinin geleneksel ekolojik bilgi ile çözüme kavuşturulabileceğinin anlaşılmasıyla birlikte ise, geleneksel ekolojik bilgiye verilen değer artmıştır. Bu bilgi sistemini “bilimden uzak” gören bilim insanlarının da büyük oranda ikna olmasıyla birlikte, geleneksel ekolojik bilgiye yönelik araştırmalar yoğunlaşmıştır.

Avcı-toplayıcı topluluklarla üretimine ve nesiller boyunca aktarılmasına başlanan, tarım topluluklarıyla birlikte bu üretim ve aktarım süreçleri devam ettirilen, ancak endüstri toplulukları döneminde üretim ve aktarım süreçleri sekteye uğrayan geleneksel ekolojik bilgi belleğine yönelik unsurlar, 1980’li yıllardan sonra bilim insanlarının ciddi çalışmalarıyla birlikte gün yüzüne çıkartılmaya başlanmıştır. Süreç içerisinde geleneksel ekolojik bilgi ve çevre sorunlarına dikkat çekmek isteyen; “ekolojik antropoloji”, “derin ekoloji” ve “çevresel determinizm” gibi

akım ve çevresel hareketler dahilinde (Yolcu, 2018: 66) ve “halk bilimi, antropoloji, botanik, farmakoloji, su mühendisliği, mimarlık, etno-botanik, etno-zooloji, etno-veterinerlik ve etno-tıp” gibi bilim dalları çerçevesinde geleneksel ekolojik bilgiye yönelik derinlikli çalışmalar yapılmıştır (Moffa, 2015: 103; Laudari, 2010: 83).

Geleneksel ekolojik bilgiye yönelik ilk sistematik çalışmalar antropologlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Berkes, 1993: 1-2). Ancak geleneksel ekolojik bilgiye yönelik ilk çalışmaların fikri alt yapısı “etno-biyoloji” ve “insan ekolojisi” bilim dallarının çalışmalarıyla meydana getirilmiştir. Geleneksel ekolojik bilgi üzerine ilk olarak türlerin tanımlanması ve sınıflandırılması üzerine bilimsel çalışmalar yürüten bir bilim dalı olan “etno-biyoloji” ile çalışmalar başlatılmış, sonra ise insanların ekolojik süreçleri ve çevre ile meydana getirdikleri ilişkiler üzerine odaklanan bir bilim dalı olan “insan ekolojisi” ile bu çalışmalar ilerletilmiştir (Berkes, 2008: 5-6).

Geleneksel ekolojik bilgi akademik bir çalışma alanı olarak hem sosyal bilimler hem de fen bilimlerine ait bilim dallarından pek çoğunun konu kapsamına girmektedir. Birçok bilgi sistemini bünyesinde barındıran geleneksel ekolojik bilgi, disiplinlerarası bir yapıya sahiptir (Berkes, 2008: 50). Son kırk yılda geleneksel ekolojik bilgi alanına yönelik olarak; toplum bilim uzmanları, çevre araştırmacıları, kalkınma uzmanları, iş adamları ve yerel halk tarafından artan bir ilgiyle araştırmalar yapılmıştır (Nygren, 1999: 267). Geleneksel ekolojik bilgi üzerine şimdiye kadar; “geleneksel ekolojik bilginin tanımlanması, aktarımı, topluma dayalı geleneksel ekolojik bilgi yaklaşımları, geleneksel ekolojik bilginin gelişime uygulanması ve kaynak yönetimi, geleneksel balıkçılık uygulamaları, kurak alan ve tropik orman ekosistemlerinin açıklanması, çevre felsefesi ve yerel bilginin ortaya konulması” konularında alana yönelik zengin bir literatür kaynağı oluşturulmuştur.

Halk Bilimi ve Geleneksel Ekolojik Bilgi

Geleneksel ekolojik bilgiye yönelik çalışma yapılan bilim dallarından birisi de halk bilimidir. Halk bilimi alanında araştırma yapan bilim insanları, halk biliminin bünyesinde yer alan geleneksel ekolojik bilgi unsurlarının meydana çıkarılması için bu alana yönelik kapsamlı çalışmalar gerçekleştirmektedirler.

Geleneksel ekolojik bilgi, halk bilimi içerisinde müstakil bir tür olarak yer almasa da (Çobanoğlu, 2000: 12), halk biliminin türleri içerisinde

gömülü bir şekilde bulunmaktadır (Yolcu ve Aça, 2019: 866). Doğa ile iyi ilişkiler geliştiren toplulukların halk bilimi üretimleri içerisinde yer alan geleneksel ekolojik bilgi; başta “halk hikâyeleri, destanlar, şarkılar, atasözleri, deyimler ve kalıp ifadeler” gibi dil malzemesi kullanılarak oluşturulan türlerde ve bu türler içerisinde bulunan “inanç, ritüel ve toplumsal temalarda” (Yolcu ve Aça, 2019: 863); “dericilik, bakırcılık, demircilik, taş işlemeciliği, semercilik, at arabacılığı, ağaç oymacılığı, çömlekçilik ve keçecilik” gibi el sanatları dallarında (Özdemir, 2018: 15); ve “halk meteorolojisi, halk takvimi, halk hekimliği, halk veterinerliği, halk mutfağı, halk mimarisi, halk ekonomisi, geleneksel tarım ve geleneksel hayvancılık” gibi halk bilgisine yönelik üretimlerde ortaya çıkmaktadır (Yolcu, 2018: 65-66).

Geleneksel ekolojik bilgiye yönelik olarak halk biliminden başka, üstte de bahsedildiği gibi “antropoloji, botanik, farmakoloji, su mühendisliği, mimarlık, etno-botanik, etno-zooji, etno-veterinerlik ve etno-tıp” gibi bilim dalları tarafından çeşitli çalışmalar yapılmaktadır (Moffa, 2015: 103; Laudari, 2010: 83). Söz konusu bilim dalları geleneksel ekolojik bilginin sadece bir bölümü üzerine odaklanmaktayken, halk bilimi bu alana bütüncül yaklaşmaktadır. Geleneksel ekolojik bilgiye yönelik halk bilimi çalışmalarında başlangıç aşamaları, geleneksel ekolojik bilgi sisteminin içerisinde bulunan tematik yapı üzerine çeşitli analizler yapılması ve ortaya çıkan sonuçların dökümünün çıkarılması olacaktır. Dökümü elde edilen geleneksel ekolojik bilgi unsurlarının kültürel miras yönü araştırılmalı ve buradan çıkarılan sonuçların halk bilimi üretimlerine olan izlenimleri değerlendirilmelidir. Ayrıca geleneksel ekolojik bilginin toplumsal yapı üzerindeki etkileri ve işlevleri de tespit edilerek, kültürel kodlarla meydana getirilen ekolojiye dönük unsurların inanç ve düşünce dünyasına olan yansımaları incelenmelidir (Yolcu ve Aça, 2019: 868). Halk biliminde yapılacak olan bu çalışmalarla birlikte, etkileşimler bütünü olan kültürün özü bağlamlarıyla birlikte tespit edilebilecektir (Özdemir, 2018: 26).

Halk biliminde yapılacak olan geleneksel ekolojik bilgi çalışmaları; hem insanlar arasında ekolojik duyarlılığın ortaya çıkmasını sağlayacak hem de çalışmalardan elde edilen sonuçların modern yaşamın insanlara zorla kabul ettirdiği çevre sorunlarına karşı çözüm önerileri sunmasına sebep olacaktır. Bu işlevsel çalışmalar ise, halk biliminin diğer kültür bilimleri arasında merkezi konuma yükselmesine sebep olacaktır (Yolcu

ve Aça, 2019: 867). Ayrıca halk biliminin, geleneksel ekolojik bilgi çalışmaları üzerine odaklanması “halk edebiyatı; âşık edebiyatı; âşık; destan, halk hikâyesi ve masal” gibi çalışmalara sıkışıp kalan halk bilimi çalışmalarının daha geniş çalışma alanlarına yayılması noktasında fırsatlar sunacaktır (Özdemir, 2018: 4).

Yolcu ve Aça (2019: 868) yayımladıkları çalışmada, geleneksel ekolojik bilgiye yönelik çalışma yapacak olan halk bilimi araştırmacılarına aşağıda yer alan araştırma modelini tavsiye etmektedirler:

1. Doğayla Uyumlu Halk Mimarisi; halk mimarisinde kullanılan doğal malzemeler ve gündelik hayatta kullanılan doğal nesnelere,
2. Geleneksel Hayvancılık ve Halk Zoolojisi; çobanlık etrafında gelişen geleneksel ekolojik bilgi unsurları, halk veterinerliği, hayvansal ürünlerin üretilmesi, muhafazası ve tüketilmesi,
3. Geleneksel Tarım ve Halk Botaniği; tarımsal ürünler ve üretim, doğal bitkilere yönelik inanç ve uygulamalar, geleneksel tarım uygulamaları etrafında meydana gelen halk meteorolojisi ve halk takvimi,
4. Halk Hekimliği; sağlık alanında kullanılan bitkisel ve hayvansal ürünler, doğal ilaçlar etrafında oluşan dinsel ve büyüsel inançlar,
5. Halk Mutfağı; gıdayı geleneksel uygulamalarla birlikte elde etme, pişirme ve saklama teknikleri,
6. Halk Hukuku; toprağa, meralara, hayvan ve bitki mülkiyetine göre uygulanan halk hukuku,
7. Kutsal Mekân; çevrenin korunmasında ve kutsanmasında türbe, mezar, ziyaret yeri, dağ ve tepe gibi mekânların rolü,
8. Geleneksel Avcılık ve Balıkçılık; karasal ve sucul bölgelerdeki av uygulamaları, bu bölgelerde bulunan hayvanlar, avlara ve avcılığa yönelik üretilen teknikler, inançlar ve uygulamalar,
9. Bereket Uygulamaları; bereketi artırmaya yönelik yapılan uygulamalar,
10. Uygulamalı Halk Bilimi; geleneksel ekolojik bilginin uygulamaya dönük temsilleri,
11. Halk Edebiyatı Birikimi; dil malzemesi kullanılarak üretilen edebiyat unsurları,
12. Çocuk Oyuncakları; doğal malzemelerden elde edilen çocuk oyuncakları,

13. Geleneksel Dünya Görüşü; geleneksel dünya görüşü temelinde gelişen ve insan-doğa ilişkisine yönelik ortaya çıkan inanış, kabul ve uygulamalar (Yolcu ve Aça, 2019: 868).

Yoğurdun Tarihçesi

İlk insan topluluklarından günümüze kadar insanlar sürekli artan bilgi ve tecrübeleriyle birlikte buldukları coğrafyalarda yer alan canlı ve cansız pek çok unsurdan yararlanmışlardır. Hayvanlar da insanların en çok yararlandıkları canlı unsur türlerinden birisini oluşturmaktadır. İnsanlar geçmişten günümüze kadar içerisinde buldukları yaşam sa-vaşında; beslenme, ısınma, iletişim kurma, ulaşım sağlama, korunma gibi ihtiyaçlarını hayvanlar vasıtasıyla gidermeye çalışmışlardır. Gelişen teknolojilerle birlikte, insanların hayvanlara olan çeşitli alanlardaki ihtiya-çları azalmış olsa da hayvanlardan elde edilen besin ürünleriyle gi-derdikleri beslenme ihtiyacında herhangi bir eksilme söz konusu olma-mıştır. Günümüzde dahi hayvanlardan elde edilen et ve sütün işlenme-siyle birlikte, insanların günlük hayatta en fazla tükettikleri maddeler-den olan et ve süt ürünleri, geçmiş topluluklarda olduğu gibi önemini halen daha korumaktadır. Etin işlenmesiyle birlikte; kıyma, kavurma, füme et, kuru et, pastırma, sucuk, salam, sosis gibi et ürünleri, sütün işlenmesiyle birlikte ise; yoğurt, peynir, kefir, tereyağı, ayran, dondurma gibi süt ürünleri meydana gelmektedir. Bu noktada konumuz kapsa-mında yer alan ve bir süt ürünü olan yoğurt hakkında bilgi vermek ge-rekmektedir.

Yoğurtun ilk yapımıyla ilgili olarak, en çok kabul gören rivayete gö-re; yoğurt tesadüfen bulunmuştur. Neolitik Çağ'da hayvan sütünden yararlanan topluluklar, muhtemelen doğal koşullarda sütün mayalanma bakterileri ile buluşması sonucu ortaya çıkan yoğurdu keşfetmişlerdir. Bu noktada yoğurdun elde edilebilmesi için sütün mayalanmayı sağla-yan laktik asit bakterileri ile sıcak iklim koşullarında bir araya gelmesi gerekmektedir. Böylece sütün pıhtılaşmış hali olan yoğurt elde edilmek-tedir (Özden, 208: 128).

Yoğurdu keşfeden toplulukların göçebe eski Türk kavimleri olduğu bilinmektedir. Eski Türklerin yoğurdu keşfetmelerinin en büyük kanıt-ları yazılı kaynaklarda bulunmaktadır. Yoğurt, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan "Dîvânu Lugâti't-Türk" ile yine aynı yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan "Kutadgu Bilig"de günümüzde de kullandığımız anlamda yer almaktadır. Ünlü seyyah

Marco Polo 13. yüzyılda kaleme aldığı Seyahatname'nin bir bölümünde Asya ülkelerine yaptığı seyahatleri anlatmaktadır. Marco Polo bu eserinde eski Türklerin yoğurdu yaygın bir şekilde tükettiklerinden bahsetmektedir (Özden, 208: 129).

Türk mutfak kültüründe iyi bilinen ve bol bol tüketilen yoğurt, eski Türkler tarafından göçlerle birlikte önce Orta Doğu ve Anadolu'ya, daha sonra ise 16. yüzyılda Avrupa'ya taşınarak bu coğrafyalarda yaşayan kavimlere öğretilmiştir (Kızılaslan, Solak, 2016: 53). Göçebe eski Türklerin yoğurdu birçok coğrafyaya tanıtılmalarından dolayı, Türkçe "yoğurt" terimi dünyanın pek çok diline aynı yiyeceği karşılamak için benzer şekilde "yoğurt" terimi olarak geçmiştir (Özden, 208: 129).

Yapısında protein, karbonhidrat ve lipid bulunan, ayrıca kalsiyum, potasyum, fosfor, magnezyum, çinko ve B vitaminleri bakımından çok zengin bir gıda olan yoğurt, insan beslenme sisteminde önemli bir yerde bulunmaktadır. Yoğurtun, besleyicilik değeri yüksek ve sindirimi kolay bir gıda olmasının yanında, diyabet, ishal, aşırı kilo, bağırsak mikrobu gibi hastalıklara karşı da iyileştirici özelliklere sahip olduğu bilinmektedir (Kızılaslan, Solak, 2016: 52- 55).

Afyonkarahisar Yöresinde Doğal Yöntemlerle Yoğurt Yapma Teknikleri

Topraklarının büyük çoğunluğu Ege Bölgesinde yer alan Afyonkarahisar, az da olsa Akdeniz ve İç Anadolu Bölgelerinde de kendisine yayılım alanı bulmuştur (Güler vd., 2001: 30). Kentin sahip olduğu çok çeşitli coğrafya şekillerinden dolayı iklim özellikleri de farklılıklar göstermektedir. Kent, güney ve batısında yer alan Akdeniz İklim Dairesi ile doğusunda yer alan Karasal İklim Dairesi'nin geçiş bölgesini oluşturdundan dolayı kentte her iki iklim dairesinin özellikleri de görülmektedir. Ancak denizden uzak ve yükseltisinin fazla olmasından dolayı, kentte genellikle Karasal İklim Dairesi'ne yönelik iklim özellikleri hissedilmektedir. Bu nedenle kentin "yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı, baharları ise ılık ve yağışlı" olarak geçmektedir (Sandıkçı vd., 2020: 15).

Çalışmamız kapsamında, Afyonkarahisar sınırlarının geneline yönelik olarak derleme faaliyetleri yürütülmüştür. Derleme yapılan bölgeler; ekonomik uğraşın genellikle tarım ve hayvancılığa dayandığı, kırsal bölge özellikleri taşıyan, köy ağırlıklı nüfusa sahip, göç olayları çok yaşanmayan ve gelişime kapalı yöreler olmuştur. Yürütülen derleme faali-

yetleri sonucunda Afyonkarahisar yöresinde, tamamen geleneksel ekolojik bilgi kapsamında meydana getirilen beş farklı yoğurt yapım tekniği derlenerek kayda geçirilmiştir.

1. Çam Kozalağıyla Yoğurt Yapma

Emirdağ yöresinde bir tencere içerisine süt bırakılır ve bu süt kaynamaya başladıktan itibaren kısık ateşte 15 dakika kaynatılır. Kaynayan süt ocaktan indirilir ve soğumaya bırakılır. Sütün soğuduğunu anlamak için serçe parmağın ucu sütün içerisine batırılır. Eğer parmak ucu sütün sıcaklığına dayanabiliyorsa, sütün sıcaklığı mayalanmaya uygun hale gelmiş demektir. Soğuyan sütün içerisine bir adet kurumamış olan, yeşil renkte çam kozalağı atılır. İçerisine kozalak atılan sütün üzeri bir örtü yardımıyla kapatılır ve süt 24 saat kadar mayalanmaya bırakılır. Mayalanan yoğurt artık hem yenilebilir hem de daha sonra yoğurt mayalar-ken maya olarak kullanılabilir. Kozalaktan elde edilen yoğurt uygun şartlarda daha uzun süre dayanmakta ve hiçbir şekilde ekşimemektedir. (KK. 1)

2. Çiy Taneleriyle Yoğurt Yapma

Emirdağ yöresinde ve İncehisar İlçesi'ne bağlı Doğlat Köyü'nde bahar aylarında ağaçların ve bitkilerin üzerine dökülen çiy taneleri, sabahın erken saatlerinde kaşık yardımıyla tabakların içerisine toplanılır. Toplanan çiy taneleri kaynamış sütün içerisine yoğurt yapmak için dökülür. Yoğurt elde edebilmek için 1 kilo süt içerisine en az 2 yemek kaşığı çiy dökmek gerekmektedir. İçerisine çiy ilave edilen süt 24 saat boyunca kapalı bir ortamda bekletilerek yoğurt haline dönüştürülmesi sağlanır. (KK. 2, KK. 3)

3. Hıdırellez Günü Yoğurt Yapma

Emirdağ yöresinde, Hıdırellez gününün akşamı kaynamış süt bahçeye ağzı açık bir şekilde bırakılır. Sabah kalkılınca sütün yoğurda dönüştüğü görülür. İnanca göze bu sütü mayalayarak yoğurt şekline dönüştüren kişi Hz. Hızır'dır. Hz. Hızır tarafından yapıldığına inanılan bu yoğurdun sıradan bir yoğurt olmadığına inanılır. Sene boyunca yapılacak olan bütün yoğurtlar bu yoğurttan bir kaşık alınarak mayalanır. Bu uygulamayla birlikte bütün senenin bolluk ve bereket içerisinde geçeceğine inanılır (KK. 4).

Şuhut yöresinde, Hıdırellez gününden bir gün önce kaynatılan süt, gece dışarıya bırakılır ve içerisine 1 adet çam kozalağı atılır. İnanca göre

Hızır gece gelerek bu kozalağı sütün içerisine batırır. Bu uygulamayla birlikte hem süt mayalanır hem de yöreye bereket gelir. Sene içerisinde yoğurt mayalanacağı zaman, bu yoğurttan 1 kaşık alınarak maya yerine kullanılır. Bu maya her Hıdırellez gününde, aynı şekilde tazelebilir. Hıdırellez günü yapılan yoğurttan yiyen insanların, o yıl hiç hasta olmayacaklarına inanılır (KK. 5).

Şuhut yöresinde, bütün duaların kabul olduğu gün olarak inanılan Hıdırellez günü, süt pişirilerek üzeri örtülür ve 3 gün serin bir bölgede bekletilir. Bekleyen süt mayasız bir şekilde yoğurda dönüşür. Üzeri açılan yoğurdun üzerindeki izlerin Hz. Hızır'ın parmak izleri olduğu ve sütü yoğurda Hz. Hızır'ın bizzat kendisinin dönüştürdüğüne inanılır. Bu uygulamayla birlikte yoğurt tutarsa o gece edilen duaların kabul olacağı düşünülür. Ayrıca mayalanan yoğurt bereket getirsin diye, un ve bulgur çuvallarının üzerine bırakılır (KK. 6).

Sinanpaşa yöresinde, Hıdırellez günü mayalanarak yoğurda dönüşmesi için açık alanlara kaynamış süt bırakılır. Sütü bırakma sırasında ise, "Benim elim değil, Fadime anamın eli." söyleminde bulunulmazsa yoğurdun mayalanmayacağına inanılır. Bu yoğurdun gelecek senenin Hıdırellez gününe kadar hasta olan insanlara şifa vereceği düşünülür (KK. 7).

4. Nohut veya Buğdayla Yoğurt Yapma

Afyonkarahisar yöresinde süt ocakta kaynatılır ve soğumaya bırakılır. Sütün ısısı parmağı yakmayacak kıvama gelince içerisine çiğ ve işlemden geçmemiş 10 kadar nohut ya da yarım avuç buğday atılır. İçerisine nohut ya da buğday atılan kavanoz kapalı bir ortama alınır ve 24 saat bekletilir. 24 saat beklemenin sonunda kavanozun içerisindeki nohut ya da buğdaylar süzülür ve yoğurt yapmak için kullanılacak olan pıhtı kıvamındaki yoğurt mayası elde edilir. Bu maya kaynamış sütün içerisine tekrar dökülür. Süt 24 saat kapalı bir ortamda bekletilir. 24 saat sonra elde edilen ürün tüketilebilir olan doğal yoğurttur. (KK. 8)

5. Nisan Yağmuruyla Yoğurt Yapma

Sultandağı yöresinde, Nisan ayında yağın yağmurun bereket getirdiğine inanılır. Bu maksatla bir kap içerisinde toplanan Nisan yağmurları çeşitli şekillerde kullanılır. Bu kullanım alanlarından birisi de Nisan yağmurundan yoğurt mayası yapımıdır. Nisan ayında bir kaptan toplanan yağmur, kaynayıp soğumuş sütün içerisine dökülür. Yoğurt mayası

elde edebilmek için 1 litre süt içerisine 1 su bardağı Nisan yağmuru ilave etmek gerekmektedir. İçerine Nisan yağmur suyu dökülen süt 24 saat ağzı kapalı bir şekilde bekletilir. 24 saatin sonrasında ise yoğurt mayası elde edilmektedir. Bu yoğurt mayasıyla birlikte ise diğer kaynamış ve soğutulmuş olan sütler yoğurt haline getirilmektedir (KK. 9)

Sonuç

Akademik ve uluslararası çevrelerde çeşitli isimlendirme ve tanımlama yaklaşımlarıyla açıklanmaya çalışılan geleneksel ekolojik bilgi, insan-doğa eşitliği paradigması çerçevesinde yaşamlarını şekillendiren geleneksel toplulukların doğa ile kurdukları çok yönlü iyi ilişkileri sonucunda meydana gelmiştir. Yaşam şekillerini doğanın düzenine göre şekillendiren topluluklar; beslenme, barınma, korunma, giyinme ve inanma gibi fizyolojik ve dini ihtiyaçlarını doğadan elde etmişlerdir. Bu topluluklar doğadan yararlanma sürecinde, kolektif bilinçlerinde doğaya yükledikleri “kutsal” formundan dolayı doğadan sürdürülebilirlik kapsamında yararlanmışlar ve doğaya herhangi bir zarar vermemişlerdir. Ancak zamanla bilim ve teknikte meydana gelen değişimlerle birlikte insan-doğa ilişkileri bozulmuş ve insanlar doğadan hızla uzaklaşmışlardır.

Günümüzde insanlar yeryüzüne verilen tahribatlardan dolayı artarak büyüyen çevre sorunlarıyla sürekli mücadele halindedir. Çevre sorunlarıyla mücadele kapsamında pek çok önleyici/yok edici yol denemesine rağmen şu ana kadar gereken başarı yakalanamamıştır. Bu noktada çevre sorunlarının çözüme kavuşturulmasına yönelik olarak, doğal yaşam sonucunda elde edilen tecrübelerle birlikte üretilen geleneksel ekolojik bilgi sistemlerinin doğada meydana gelen tahribatları giderebileceği söylenilebilir. Çevre sorunlarının ortadan kaldırılabilmesi için ise; insanlığın doğaya olan bakış açılarını ve uygulamalarını geleneksel topluluklarda olduğu gibi insan-doğa eşitliğine dayalı paradigmalarda birlikte yeniden kurgulamaları ve halk bilimi, antropoloji, botanik, farmakoloji, su mühendisliği, mimarlık gibi bilim dallarında çalışmalar yürüten araştırmacıların geleneksel ekolojik bilgi üzerine derinlikli çalışmalar yürüterek oradan elde edecekleri doğaya yönelik bilgileri modern hayata tatbik etmeleri gerekmektedir.

Halk bilimi araştırmacılarının geleneksel ekolojik bilgiye yönelik yapacakları çalışmalar halk bilimine de katkılar sunacaktır. Araştırmacıların söz konusu alanda yapacakları bilimsel çalışmalarla birlikte “halk

edebiyatı; âşık edebiyatı; âşık; destan, halk hikâyesi ve masal” gibi konular arasında sıkışıp kalan halk bilimi alanının yeni çalışma sahalarıyla birlikte daha genişlemesine ve daha işlevsel hale gelmesine kapı aralanacaktır.

Afyonkarahisar yöresi, sahip olduğu çok çeşitli iklim ve coğrafya şartlarından dolayı zengin bir geleneksel ekolojik bilgi belleğine sahiptir. Ayrıca yörenin temel geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dayanması da geleneksel ekolojik bilgi varlığına katkılar sunmaktadır. Yörede yürütülen derleme faaliyetleri sonucunda 5 farklı yoğurt yapım tekniği tespit edilmiştir. Tespit edilen yoğurt yapım teknikleri kendi içerisinde farklı uygulama ve inanç şekilleri barındırmaktadır. Bu ve buna benzer geleneksel ekolojik bilgi unsurlarının tespit edilerek önce yerelden ulusala, daha sonra ise ulusaldan uluslararası arenaya aktarılması; hem o unsurun unutulmasının önüne geçecek, hem de doğaya karşı çeşitli olumsuz bakış açılarına sahip modern insan topluluklarının az da olsa ekolojik duyarlılık çerçevesinde doğaya yönelik olumlu duygular beslemelerine sebep olacaktır.

Kaynaklar

- Aça, M. (2016). Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/İklim, Çevre, Sağaltma ve Hukuka Dönük Temsilleri. *Halk Bilimi El Kitabı*, (ed: Mustafa Aça), 559-594, Konya: Kömen Yayınları.
- Berkes, F. - Folke, C. - Gadgill, M. (1995). Traditional Ecological Knowledge, Biodiversity, Resilience and Sustainability. *Biodiversity Conservation*. 281-299.
- Berkes, F. (1993). Traditional Ecological Knowledge in Perspective. *Traditional Ecological Knowledge: Concepts and Cases*, (ed. Julian T. Inglis), Ottawa: International Development Research Centre.
- Berkes, F. (2008). *Sacred Ecology*. New York: Routledge.
- Büyükşahin, F. - Güneş, G. (2016). Geleneksel Ekolojik Bilginin Önemi: Sarıkeçili Yörükler Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.
- Büyükşahin, F. - Güneş, G. (2017). Pastoral Göçebe Topluluklar ve Kültürel Peyzaj Korumanın Önemi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4 (1), 36-48.

- Büyükşahin, F. (2017). *Kültür-Çevre Bağlamında Geleneksel Ekolojik Bilginin Korunmasının Önemi: Sarıkeçili Yörükler Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler. *Milli Folklor*, 12 (45), 12-14.
- Diamond, J. (2010). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. (çev. Ülker İnce), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Güler, Z. - K. Çengelci - Cengiz, K. - Selimoğlu, Ö. - Kaynak, C. - Ünal, M. (2001). *Afyon 2001 Yıllığı*.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens – İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (çev: Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap.
- Johannes, R. (1989). *Traditional Ecological Knowledge: A Collection of Essays*. IUCN, The World Conservation Union.
- Johnson, M. (1992). *LORE: Capturing Traditional Environmental Knowledge*. International Development Research Centre.
- Kızılaslan, N. - Solak, İ. (2016). Yoğurt ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri. *Gazipaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*. 12, 52-59.
- Laudari, D. (2010). Implication of Traditional Ecological Knowledge on Forest Resource Management. *Himalayan Journal of Sociology & Anthropology*. Vol. IV, 77-90.
- Mazzocchi, F. (2006). Western Science and Traditional Knowledge. *EMBO Reports*, 7 (5), 463-466.
- Moffa, A. (2015). Traditional Ecological Rulemaking. *Stanford Environmental Law Journal*. 35 (2), 101-155.
- Nygren, A. (1999). Local Knowledge in the Environment – Development Discourse. *Critique of Anthropology*, 19 (3).
- Özdemir, N. (2018). Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18 (1), 1-28.
- Özden, A. (2008). Yoğurdun Tarihi. *Güncel Gastroenteroloji Dergisi*, 12 (2).
- Rosswall, T. (2002). *Science, Traditional Knowledge and Sustainable Development*. International Council For Science. Series on Science for Sustainable Development. No. 4.

- Sandıkçı, M. - Soybalı, H. H. - Çelik, S. - Töre Başat, H. (2020). *Afyonkarahisar Kültür Turizmi*. Gazi Kitabevi.
- Semiz, Ö. (2015). Geleneksel Bilgi, Folklor ve Fikri Mülkiyet Hukuku Yerel Kollektif Bilginin Hukuki Korunması. *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı*. (ed. Tekin Memiş), 377-402, Yetkin Yayınları.
- Tang, R. (2012). *An Analysis of Traditional Ecological Knowledge's Status and its Conservation Options*. Victoria University of Wellington.
- The World Bank. (1998). *Indigenous Knowledge Definitions, Concepts and Applications*.
- Wijesuriya, G. - Court, S. (2020). *Traditional Knowledge Systems and the Conservation and Management of Asia's Heritage*. International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property.
- Yolcu, M. A. - Aça, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *Folklor/Edebiyat*, 25 (100), 861-871.
- Yolcu, M. A. (2018). Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Çanakkale Halk Botaniği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 24, 63-77.

Sözlü Kaynaklar

- K.K. 1: Abdulkadir Köksal, 1975, Lise Mezunu, Köy Muhtarı, Tez Köyü-Emirdağ.
- K.K. 2: Faki Edeer, 1952, İlkokul Mezunu, Emekli, Emirdağ.
- K.K. 3: Sait Hız, 1964, Üniversite Mezunu, Emekli Astsubay, Doğlat Köyü-İscehisar.
- K.K. 4: Şemseddin Kubat, 1943, İlkokul Mezunu, Emekli, Emirdağ.
- K.K. 5: Habib Akalın, 1983, Lise Mezunu, Memur-Araştırmacı Yazar, Şuhut.
- K.K. 6: Hüseyin Oğuz, 1966, Lise Mezunu, Emekli, Kayabelen Köyü-Şuhut.
- K.K. 7: İbrahim Zeybek, 1954, Lise Mezunu, Emekli Memur, Sinanpaşa.
- K.K. 8: Şerife Karakaya, 1969, Ortaokul Mezunu, Ev Hanımı, Afyonkarahisar.
- K.K. 9: Feyzullah Kırca, 1965, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Sultandağı.

KAZ DAĞI TAHTACI TÜRKMENLERİNDE DOĞAYA BAKIŞ VE EDREMİT'TE GELENEKSEL ARAZİ KULLANIMI

*Sinan KAHYAOĞLU**

Giriş

Tahtacı Türkmenleri ülkemizde Akdeniz ve Ege bölgelerinde dağlık arazilerde yaşayan bur Türkmen zümresidir. Gaziantep, Osmaniye, Adana, Mersin, Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir ve Çanakkale illeri sınırları içinde yaşarlar. İki ocağa mensup-turlar. Bunlardan birisi Yanyatır Ocağı, diğeri ise Hacıemirli Ocağı'dır. Yanyatır ocağının piri Durhasan Dede olup mezarı Ceyhan Durhasan-dede köyündedir. Ocağın merkezi ise İzmir Narlıdere'dedir. Hacıemirli Ocağı'nın piri ise İbrahim-i Sani Dede olup mezarı Islahiye Çerçili kö-yündedir. Ocağın merkezi ise Germencik Kızılcapınar köyündedir. Ha-ciemirli Ocağı'na Aydınli Ocağı da denir. Yanyatır Ocağı'na mensup tahtacılar Aydınli Ocağı'na mensup tahtacılardan daha fazladır (Destec-i, 1998: 7-16). Kaz Dağı Tahtacı Türkmenleri ise Yanyatır Ocağı'na bağılıdır. Tahtacıların simgesi kazayağı damgasıdır. Bu damgayı her yerde kullanırlar. Özellikle mezar taşlarında ve kadın giyimlerinde bu simge çokça kullanılır. Erkek kıyafetlerinde de uğur getirsin diye elbise-nin bir tarafına bu damga işlenirdi. Bu kazayağı damgası Durhasan De-de'nin türbesinin kapı eşiğinde de mevcuttur (Yılmaz, 1948: 13). Kaz Dağı'nın Bizans döneminde adı İda Dağı iken Tahtacı Türkmenler tara-fından adı Kaz Dağı'na çevrilmiş ve Türkleştirilmiştir. Dağın dorukla-rından birisine eski inançlarında nesli devam ettiren tanrıça Sarıkız'ı İslami kisve altında yatırılaştırarak adını vermişlerdir. Diğeri doruğa ise Sarıkız'ın babası olarak kabul edilen Cılbak Baba adını vermişler ve dağı kutsamışlardır.

Tahtacı Türkmenlerin Kaz Dağı'na Gelişleri

Tahtacı Türkmenlerinin Kaz Dağı yöresine gelmeleri konusunda iki tez mevcuttur. Bunlardan birisi Sarı Saltuklu Alevi Türkmenler tezidir.

* Araştırmacı ve yazar, Tahtakuşlar, Edremit, Balıkesir-Türkiye. E-posta: sinankahyaog-lu10@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2621-8417.

Bu teze göre Sarı Saltuk 1270 yılında adamlarıyla Balkanlara çıkmıştır. Oradan Kırım'a gitmiş ve tekrar Dobruca'ya dönmüştür. Burada Hakka yürümüş ve oraya defnedilmiştir. Bugün mezarı Romanya'da Babadağ kentindedir. Sarı Saltuk Hakka yürüdükten sonra adamlarından Ece Halil yanında adamları ile geri dönmüş ve Gelibolu'ya gelmiştir.1300 yılındaki bu dönüş sırasında, Balıkesir ve Çanakkale'de Karesi Bey beyliğini yeni kurmuştur. Karesi Bey bu Sarı Saltuklu Alevi Türkmenleri İda dağına yerleştirmiştir. Onlarda burayı Kaz Dağı'na çevirmişlerdir (Kahyaoğlu, 2022: 79). Fatih Sultan Mehmet döneminde dağın adı bir ara Abdal dağları olarak geçmektedir. Piri Reis'in haritalarında dağ Kaz Dağı olarak geçer. Yaptığımız araştırmalarda Cılbak Baba türbesinin hemen altında eskiden Sarı Saltuk'un mührü olduğunu duyduk. Bu söylence bu tezi doğrular gibi görünmektedir. Bazı araştırmacılara göre de Kaz Dağı Tahtacı Türkmenleri Sarı Saltuklu Alevi Türkmenlerin torunlarıdır (Ayhan, 1999: 168).

İkinci tez ise Fatih döneminde Adana bölgesinden kaçan Tahtacı Türkmenleri topraklarına kabul edip, onları Kaz Dağı'na yerleştirmiş ve onlardan kereste biçmelerini istemiştir. Kaz Dağı Tahtacı Türkmenlerinin biçtikleri keresteler ile Gelibolu'da donanma inşa edilmiş ve bu donanma ile İstanbul kuşatılıp alınmıştır. İstanbul'un alınmasından sonra Midilli beyi isyan etmiş ve adanın fethi zorunlu hale gelmiştir. Yeniden yoğun bir faaliyet sonrası donanma güçlendirilmiş ve Midilli adası kuşatılmıştır. Midilli adası kuşatılırken Fatih kara yolu ile Edremit'e gelmiştir. O dönem Çanakkale-Bergama kara yolu Çanakkale-Bayramiç Evciler köyü ve oradan dağın Düden yaylası ve Köprü deresi üzerinden Edremit Avcılar köyüne ve oradan sahili takip ederek Edremit'e geliyordu. Bugün Avcılar köyü üzerinde Köprü deresi yamaçlarında iki pınarın adı Padişah pınarlarıdır. Bu isim de o dönemden hatıra kalmış gibi görünmektedir. Midilli alındıktan sonra Tahtacı Türkmenlerin bir kısmı Midilli adasına geçmiş ve orada Korikos Dağı'nda kerestecilik yapmışlardır. 1923 yılındaki mübadele ile bu Tahtacı Türkmenleri geri dönmüşlerdir. Geri dönen bu Türkmenler ırki ve kültürel kimliklerini korumuş olarak geri gelmişlerdir. Bu Tahtacı Türkmenlerine yöremiz Tahtacı Türkmenleri Adalılar adını verirler. Ayrıca yörede yaşlılardan kime sorsan Adana'dan geldiklerini ifade ederler. Bu tespitler Fatih'in Adana'dan Tahtacı getirdiği tezini doğrulamaktadır gibi görünmektedir (Kahyaoğlu, 2022: 81).

Kaz Dağı Tahtacı Türkmenleri güney Ege ve Akdeniz Tahtacı Türkmenlerine göre biraz daha farklılıklar gösterir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra ormanlar özelleştirilmiş ve orman müdürlüğü kurulmuştur. Bu durum sonucu Tahtacı Türkmenler dağda kaçak duruma düşmüşlerdir. Devletinde vergi ve zorunlu askerlik ihtiyacı için göçebeleri iskana tabi tutunca yöremiz Tahtacı Türkmenleri de yerleşik haya geçmeye başlamışlardır. Yöremizde ilk kurulan köy Tah-takuşlar köyüdür. Köyün kuruluş tarihi 1843'tür (Kahyaoğlu, 2022: 90). Diğer köyler ise 19. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuşlar ve Cumhuriyet döneminde göçebelik tamamen bırakılmıştır. Köylerin bir kısmı önceleri yerleşik köylerin biraz üstüne kurulmuşlar iken daha sonra yerleşik köylerin biraz daha yakına sokulmuşlardır. Yerleşik hayata geçtikten sonra ekonomik uğraşları değişmiş ve tarım başlamıştır. Asıl uğraşları tarım iken bunun yanında yaz mevsiminde Orman Müdürlüğü emrinde dağda orman adına ağaç kesip tomruk üretip ovaya taşımışlardır. Kereste üretme sona ermiştir. Tomruk üretmenin yanında kesilen ağacın dallarını odunda yapmışlardır. Günümüzde dağda ağaç kesip tomruk üretme işi dağ 1992 yılında Milli park ilan edilince çok azalmıştır. Bugün dağda ağaç kesen Tahtacı Türkmen sayısı son derece azdır. Sadece isimleri Tahtacı Türkmeni olarak kalmıştır. Günümüzde tarımla uğraş devam etmektedir. Özellikle zeytincilik yoğun olarak yapılmaktadır.

Zeytinciliğin yanında esnafılık, zanaatkârlık, memurluk gibi işlerde yaygınlaşmıştır. Bu yeni işler kente taşınmayı zorunlu kılmış ve bu yüzden köylerden kente doğru hafifte olsa bir göç başlamıştır. Fakat köyden tamamen kopmalar henüz görülmemektedir.

Kaz Dağı Tahtacı Türkmenlerinde Doğaya Bakış

Bahsedeceğim bakış açısı tarım dönemi ile dağda göçebe dönemi arasındaki uygulamalardır. Kentleşme ve yoğun tarım faaliyetleri sırasında durum her geçen gün zaten değişmektedir.

Dağda göçebe dönemde kereste üretirken önce ağacın kesilmesi gerekir. Ağaç kolastar denilen bıçkı ile kesilir. Kesilecek ağaç tespit edildikten sonra kesecek kişi *"Ya ağaç! Seni rızkım için kesiyorum; beni affet."* der ve ardından *"Ya Habib Neccar! Sen yetiş ve sen bizi koru, kolla."* denilir. Sonra ağaç kesilir. Ağacı genellikle karı koca ikisi keserler. Habib Neccar ağaç işlemenin dolayısıyla Tahtacılığın piridir. Mezarı Antakya'da olup kendisi marangozdur (Kahyaoğlu, 2013: 186).

Kaz Dağı Tahtacı Türkmenleri doğadan ihtiyacı kadar faydalanırlar. Zevk için ağaç kesilmez. Doğaya uygun bir yaşamları vardır. Odunlar ise katırlara sarılmadan önce “*Ya Absap Dede! Sen yetiş. Bu keresteyi kazasız belasız yerine götürmemize yardım et.*” denir ve odunlar hayvana sarılır. Absap Dede de odunların piridir.

Ayrıca dağda katırların yanında herkesin süt ihtiyacı için beslediği bir iki tane keçisi bulunur. Bu keçilerden birisi veya eşeklerinden birisi veya katırlardan birisi kaybolacak olursa bir korku başlar. Çünkü dağda yırtıcı hayvan olarak kurt, çakal, ayı ve sırtlan bulunur. Bu yırtıcıların kaybolan hayvanı parçalayıp yememesi için kurt ağzı bağlama ritüeli yapılır. Bu kurt ağzı bağlamayı toplumda kut sahibi kişiler yapar. Bunlar aileden gelirler. Ailenin ulusu yaşlanınca kendi ailesinden birisine el verir. O işi artık o yapmaya başlar. Hayvanı kaybolan kişi eline bir ip alarak bu kut sahibi kişiye gider ve hayvanının kaybolduğunu ve kurt ağzı bağlatmak istediğini söyler. Kut sahibi kişi getirilen ipi alır ve üç defa şu duayı okuyarak ipe düğüm atar. Her düğüm bir dua okunduktan sonra atılır.

Dua

Ben bir davar kaybettim

Üzme beni Naarçın Ebe

Malımın başını geri çevir

Üzme beni Naarçın Ebe

İp bu dualarla düğümlendikten sonra mal sahibine verilir. Mal sahibi evine döner. Ertesi gün mal aranmaya başlanır. Genellikle kaybolan hayvan canlı bulunur. Hayvanı bulunan kişi ertesi gün yırtıcı hayvanların ağızlarının bağlı olduğundan dolayı aç kalacaklarını düşünür. Onların da aç kalmaması için bir gün önce düğüm attırarak kurt ağzı bağlanan ipi eline alarak yeniden kut sahibi kişiye gider ve hayvanının bulunduğunu ve kurtların ağızlarının açılmasını ister. Kut sahibi kişi düğümlendiği ipi eline alarak yeniden dua ile ipteki düğümleri teker teker çözer. Okuduğu dua:

Ben hayvanımı buldum

Teşekkürler Naarçın Ebe

Kurtların ağzı açılsın

Teşekkürler Naarçın Ebe

Naarçın Ebe doğa ananın bir adıdır. Bu kurt ağzı bağlama bize Kaz Dağı Tahtacı Türkmenlerinin doğaya bir bütün olarak baktıklarını gösterir. Tüm hayvanların rızkının olduğunu ve o rızkın kesilmemesi gerektiğini söylerler. Avcılık ise Kaz Dağı Tahtacı Türkmenlerde hoş karşılanmaz. Çünkü avcı kişi can yakmaktadır. Bundan dolayı avcılık pek görülmez. İnsanın doğa ile barış içinde olması istenir.

Dağda bir gün cuma akşamı ceminde bir can ceme gelir. Fakat gelirken bir ayı ile karşılaşmış ve ayı onu hırpalamıştır. Yara bere içindedir. Ceme gelince ne oldu diye sorarlar. Durumu anlatır. Cemdeki erenler gelen cana "Git kavga ettiğin ile barışta öyle gel" derler. Uç bir örnek ama dağda boğuştuğun hayvanın da gönlünü al öyle gel demekteler.

Toplum tarıma geçince yeni gelenekler oluşur. Özellikle tohum atmada doğayı iyi gözlemleyen Kaz Dağı Tahtacı Türkmenleri doğaya uygun bir tohum atma duası oluştururlar. Ekim zamanı tarla hazırlandıktan sonra tohum atılmadan önce şu dua okunur ve ilk tohum atılır. Dua: "*Önce kurda kuşa, sonra eşe dosta kalanı da bize.*"

Biraz düşündükten sonra duanın anlamını daha iyi kavıyoruz. Gerçekten bir tohum attınız ve tohumun yeşermesini beklediniz. Tohum yeşerdi ve ilk ürünleri verdi. O ilk ürünleri sizin tarlanızda yaşayan kurtlar, kuşlar ve diğer yaban hayvanları yiyeceklerdir. Bunu önlemeniz mümkün değildir. Yörede incir ağaçlarında ilk incirler seyrek olarak olgunlaşmaya başladığından ki buna bizler "alaca düşme" deriz. Alaca düşen incirleri önce kuşlar yer. Sonra domuzlar yemeye başlar. Yani önce doğanın hayvanları ürünleri yerler. Sonra ürünler çoğalır ve bu arada sizin tarlanızın yanından geçen konu komşumuz ürünlerini görünce canı çeker ve ürünlerinizden kopararak yer. Buna göz hakkı denir. Fakat kimse göz hakkı olarak koparıp yediği ürünü toplayıp evine götürmez. Bu hırsızlıktır ki çok kötüdür. Ama koparıp yemek doğal haktır. Konu komşu hakkı da budur. Kalan ürünleri de ürün sahibi gelir toplar ve alır. Günümüzde modern tarımda yetiştirilen ürünlerin hiçbiri ne yaban hayvanlarına ne konu komşuya verilmeden hepsi alınmak ve pazara sunulmak istenmektedir. Bu istek ise doğadaki dengeyi bozmaktadır.

Buğday tarlalarında eskiden orak ile buğday biçiliyordu. Tarla içine yuva yapmış bıldırcınlar ve diğer hayvanlar durumu fark edip kaçıyorlar veya orakçılar onları görüp dokunmadan geçiyorlardı. Oysa günümüzde biçer döverler bu hayvanların yuvalarını dağıtmaktalar ve bu da

bu hayvanların neslinin yok olmasına neden olmaktadır. Yine ürünler için kullanılan kimyasal ilaçlar bu hayvanların neslinin yok olmasına neden olmaktadır.

Edremit Yöresinde Toprak Kullanımı ve Değişimi

Edremit yöresinde genellikle zeytincilik yapılır. Çoruk Ovası, Zeytinli Ovası ile Kuruçay ve Manastır Çayı deltalarında ise ekim dikim işleri yapılırdı. Kuruçay ve Manastır Çayı deltaları bugün yazlık konutlarla kent haline geldiler ve ekim dikim işi bitti. Buralarda yaşayan yaban hayvanları da buralardan çekildiler. Çoruk Ovası'nda ise tarım can çekişmektedir. Bu ekim dikim işi yapılan yerlerde 1980'li yıllara kadar buğday, pamuk, mısır, susam, fasulye, domates, biber vd. ürünler yetiştiriliyordu. Edremit'i sebze yönünden Soğuk tulumba mevkiindeki bahçeleri beslemekteydi. Buralar imara açılıp konutla dolunca bu ürünler üretilmez oldular. Bu ekim dikim alanlarının sınırları da açıldı. Ovalarda sınırları genellikle drenaj hendekleri oluşturmakta idi. Yine canın çekerse komşunun tarlasına girer ve göz hakkı olarak istediğini koparır yerdin. Zeytinliklerde ise durum biraz daha farklıdır. Ekim dikim yapılan arazilerde ürünler kaldırıldıktan sonra arta kalana Anız denir. Yöredeki çobanlar bu anızları mera olarak isterler ve alırlardı. Bu çobanlar bu meralarda hayvanlarını otlatırlar ve et ile süt üretirlerdi. Mal sahibine de genellikle bir taze kuzu veya bir çömlek peynir verirlerdi.

Zeytinliklerde ise mülkiyet mal sahibinin kullanım herkesindir (Kahyaoğlu, 2021: 2014). Mülkiyet olarak da toprak yerine ağaç kabul edilmektedir. Toprak herkesindir. Güz mevsimi geldi mi herkes zeytinliğindeki yaban çalılarını veya otları temizleyerek hasada hazırlanırdı. Hasat vakti herkes zeytinini toplar. Hasat vakti kimse kimsenin zeytininden göz hakkı diye dahi bir zeytin toplayamaz. Çünkü zeytin diğer ürünler gibi hemen ağza atılacak bir ürün değildir. Bundan dolayı zeytinde göz hakkı olmaz. Hatta zeytini silmek istese dahi Çiftçi malları koruma izin vermeden buna müsaade edilmezdi. Silkim işi genellikle aralık ayının ortasında izinle başlardı. Zeytinlikleri ise köylerin bekçileri korurdu. Bu koruma karşılığında köy muhtarları koruma parası alırlardı. Hasat sırasında zeytinliklerden toplanan zeytinler hırsızlık olarak kabul edilip yakalanırsa köy muhtarları tarafından jandarmaya teslim edilirdi. Eğer hasat zamanında zeytinliklere koyun keçi, eşek at gibi evcil hayvan girerse bu hayvanlarda bekçiler tarafından yakalanıp köyde bir ahıra kapatılırdı. Buna "Tokat" denirdi. Hayvanı tokada yakalanan

kişi köy muhtarlığına belli bir ceza vererek hayvanını kurtarabilirdi. Hasat bittikten sonra mal sahibi tarladan çekilirdi.

Hasatta görülmeyen zeytinler yere dökülür artık bu zeytinler mal sahibinin değildir. Kamunundur. Yörede yaşayan genellikle yoksul insanlar hasat sonunda zeytinliklere çıkarak kalan bu zeytinleri toplar veya satarlar ya da yağ çıkartarak ihtiyaçlarını karşılardı. Buna Başak toplama adı verilirdi. Hasat sonunda zeytinliğine giden bir kişi tarlasında başakçı görürse kolay gelsin der işine bakardı. Ayrıca bahar aylarında yörede pek çok ot çıkar. Bu otların bir kısmı yöre insanı tarafından toplanıp yenir. Buna *Ot deşme* denir. Ot deşmeye çıkan bir kişi tarla ayırmaz. Nerede ot varsa oradan toplar. Kimse ona sen niye burada ot topluyorsun demez. Yine ava çıkan gençlerde tarla ayırmadan av peşinde dolaşırlar. Hatta sürü sahipleri de zeytinliklerin altında biten otlar ile sürülerini doyurmaktalar. Bu toprak kullanımı geleneksel kullanımdır. Herkes bir şekilde mutludur.

Fakat son yıllarda tarım alanlarının yazlık konutlarla dolmasından sonra zeytinliklere de ilgi başladı. Özellikle denizi gören manzaralı yerlerde alınan zeytinliklere ev yapılarak oturulmaktadır. Genellikle bu ev yapıp oturma işleri İstanbul'dan gelen kentliler tarafından yapılmaktadır. Onlara göre mülkiyet topraktır. Yöre insanı ile bu konuda ayrılmaktadır. Yöre insanına göre mülkiyet ağaç, İstanbul'dan gelenlere göre toprak. Dışarıdan gelenlerin bir zeytinliği aldıktan sonra yaptığı ilk iş çevresini dikenli tel ile çevirmektir. Dikenli tellerin altından başka hayvan geçmesin diye beton ile teller sabitlenmektedir. Böylece yaban hayvanlarının dahi tarlaya girişi engellenmektedir. Telle çevrili zeytinliklerde başak toplamak mümkün değildir. Ayrıca orada yetişen otların deşilmesi de mümkün değildir. Avcılıkta mümkün değildir. Bu ise doğal dengede sorunlar çıkarmaktadır. Ayrıca telle çevrilen zeytinliklere sondaj kuyuları açılıp su çıkarılmakta ve bu eylem yeraltı suyu seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu su seviyesinin düşmesinden dolayı akan dereler çok çabuk kurumaktadır. Yörede ayrıca dağınık bir yerleşme ortaya çıkmaktadır. Oysa yöremiz Akdeniz iklimi etkisinde olup yerleşme olarak dağınık yerleşmeye uygun değildir. Köylerimizin hepsi su boyunda toplu köylerdir. Bu yeni yerleşme şekli coğrafyamıza aykırıdır.

Yine başka bir sorun ulaşım sorunudur. Geleneksel arazi kullanımında "Tarla tarlanın yoludur" denilerek herkes kendi tarlasına en uy-

gun yerden geçer giderdi. Kimse kimseye de sen benim tarlamdan niye geçiyorsun demezdi. Hatta bu şekilde ziraat yolları oluşmuştur. Dışarıdan gelenlerin tarla aldıktan sonra yaptıkları ilk iş tarlalarını telle çevirmek olduğundan dolayı bu ziraat yolları da yer yer kapandı ve yöre insanı tarlasına ulaşımında sıkıntı yaşamaya başladı. Ayrıca dışarıdan gelip zeytinlik alan kişiler kendi aldığı yere ulaşmak için ziraat yollarını kullanmaya başlayınca da sıkıntılar ortaya çıkmaya başladı. Çünkü gelenler yolları kepeçlerle açtırmaya genişletmeye ve taşla döşemeye başladılar. Buna zeytinlik sahipleri itiraz edince bir sürü anlaşmazlıklar çıktı. Edremit mahkemelerinde geçit hakkı davaları çoğaldı.

Özel toprak mülkiyeti mantığı yöremizi adeta alt üst etti ve hala ediyor. Adeta züccaciye dükkanına dalmış fil gibi. Yöre insanının doğaya bakışı ile dışarıdan gelenlerin doğaya bakışı çok farklı. Zeytinlik veya ev alıp oturmaya başlayanlar sabahları çevreye yürüyüşe çıkıyorlar. Yürüyüş sırasında telle çevrili yerleri özel mülk, çevrili olmayan geleneksel yerleri ile kamu malı kabul ediyorlar ve çevredeki meyveleri toplayıp evlerine götürüyorlar. Zeytin vakti zeytin toplayıp evlerine götürüyorlar. Bu durum sıkıntı yaratmakta ve korucular ve mal sahipleri ile dışarıdan gelenler arasında tartışmalara neden olmaktadır. Yine köylere yerleşen veya zeytinlik kenarında yazlık ev alan kişiler köylülerin tarımsal faaliyetlerinden rahatsız olmaktadır ve gürültü veya hayvan kokusu ile tarım faaliyetleri sırasında çıkan seslerden şikayetçi olmaktadır. Oysa kendileri doğal ürün istemektedirler. Bu durum ise çelişki doğurmaktadır. Umarım herkes doğruyu görüp de dünyanın sadece kendisine ait olmadığını ve kendisinin dünyada misafir olduğunu anlar.

Kaynakça

- Ayhan, A. (1999). *Balıkesir ve Çevresinde Yörükler, Çepniler ve Muhacırlar*. Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- Destereci, M. (1998). *Yusuf Ziya Yörükân ve Tahtacılar*. İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kahyaoğlu, S. (2013). *Kaz Dağından Esintiler*. İstanbul: Ofset Yayınları.
- Kahyaoğlu, S. (2021). *Bak Hele*. İstanbul: Kafekültür Yayınları.
- Kahyaoğlu, S. (2021). *Edremit Tarihi*. İstanbul: Kafekültür Yayınları.
- Kahyaoğlu, S. (2022). *Tahtakuşlar*. İstanbul: Kafekültür Yayınları.
- Yılmaz, A. (1948). *Tahtacılarda Gelenekler*. Ankara: Ulus Basımevi.

KAZDAĞI'NDA NADİR BİTKİLER VE BOTANİK TURİZMİ*

Turhan ÇETİN & Ergin HAMZAOĞLU***

Giriş

Türkiye’de alternatif turizm seçeneklerinin deniz ve tarihi alan turizmine oranı henüz düşük oranlarda olsa da giderek önemi artmaktadır (Kozak vd., 2011; Dilek ve Şahin, 2002; Çağatay vd., 2002; Akşit, 2007; Doğanay ve Zaman, 2014; Çetin, 2010). Bu nedenle Türkiye’nin, kırsal turizm, kongre turizmi, yat turizmi, spor turizmi, macera turizmi, kuş gözlemciliği, dalış turizmi, mağara turizmi, tarım turizmi, karavan turizmi, trekking, golf turizmi, sağlık turizmi, av turizmi, atlı doğa yürüyüşü, termal turizm, dağ ve kayak turizmi, yayla turizmi, göl, şelale ve akarsu sporları turizmi, ekoköy/ekoçiftlik turizmi, botanik turizmi ve doğa sporları turizmi gibi ekolojik temelli turizm türleri ile kültür turizmi, inanç turizmi, ipek yolu ve han-kervansaray turizm türlerinin geliştirilmesi ile turizm pazarındaki payının giderek artacağı tahmin edilmektedir (Duman vd., 2007).

Aslında turizm, kültürel ve doğal çevre öğelerini pazarlayan bir sektör olarak görülür. Doğal çevre bizlere dağlar, göller, deniz, kum, güneş, flora ve fauna, akarsular, iklim özellikleri (güneşlenme süresi, kar, yağmur, deniz suyu sıcaklığı vb.), yer şekilleri, jeolojik oluşumlar sunmaktadır. Turizm pazarlaması kararlarında doğal çevre ile uygulama ve kuralların önemsenmesi gerekir. Çünkü turizm bölgelerinin pazarlanmasında coğrafi çevre özelliklerini ve doğa dostu yaklaşımları dikkate almayan etkinliklerin uzun vadede başarıya ulaşması zor görünmektedir (Avcıkurt, 2007; Bjork, 2000; Kozak, 2006). Turizm pazarlamasında büyük bir pazarı farklılıklardan yola çıkarak daha iyi yöneti-

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen “Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları” (Proje No: 219K139) başlıklı bilimsel araştırma projesi kapsamında hazırlanmıştır.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara-Türkiye. E-posta: turhan@gazi.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2229-5255.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara-Türkiye. E-posta: erginhamzaoglu@gazi.edu.tr ORCID: 0000-0001-6053-6796.

lebilir alt pazarlara ayrılmasıyla oluşan en küçük pazarlar niş pazarlar olarak betimlenir. Benzer özellikleri bulunan küçük bir guruba farklılaştırılmış ve özgün ürünlerle hitap edilmesine ise niş pazarlama denilmektedir (Küçükaslan, 2006; Akoğlan-Kozak ve Bahçe, 2009).

Bitkiler, dünyanın biyolojik çeşitliliğinin çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İnsan refah düzeyinde önemli bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir. Yine temel besin gereksinimini karşılayan tarımsal ürünler ve binlerce yabancı bitki dünyanın bütününde insan varlığının çoğalarak devam edebilmesi açısından korunma, giyinme, ısınma, ilaç, yiyecek sağlama potansiyeli nedeniyle ekonomik ve kültürel açıdan önem taşımaktadır (Demircan vd., 2006). Biyolojik çeşitlilik ve bileşenlerinin zenginliği sürdürülebilirliğin en önemli göstergeleridir. Dünya ekosistem fonksiyonlarının sağladığı mal ve hizmetlerin yıllık ortalama ekonomik değerinin yaklaşık 33 trilyon dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (Demir, 2009; Kaypak, 2010; Contanza vd., 1997).

Günümüzde elektronik sektöründeki hızlı gelişme, fotoğrafçılık sektöründe de kendini göstermiş ve yüksek çözünürlüklü ve kolay kullanılabilen dijital fotoğraf makinelerinin yaygın bir şekilde kullanımına yol açmıştır. Hatta cep telefonlarının kameralarından da söz konusu dijital fotoğraf makineleri kadar güzel fotoğraf çekilebildiği için birçok kişide doğa ile ilgili fotoğraf çekme merakı ve alışkanlığı meydana gelmiştir. Bu durum flora turizmi ve fotosafari turizmi dalları başta olmak üzere doğa temelli turizm türlerinin gelişmesini hızlandırmıştır (Irmak ve Yılmaz, 2011; Çetin, Koç ve Hamzaoğlu, 2017).

Botanik turizminin mevcut uygulaması, özel amaçlarla oluşturulan gruplarla botanik bahçe ziyareti şeklindedir. Botanik bahçelerinde geleneksel olarak eğitici veya bilimsel amaçla bitkiler sergilenmektedir. Araştırmalar, botanik turizmine katılanların belirtildiği gibi, ziyaretlerinde pek de eğitici veya bilimsel boyuttan ziyade "bahçelerin manzaralarını izlemek, aileleri ve ya arkadaşları ile daha kaliteli zaman geçirmek ve doğadan zevk almak" gibi motiflerle ilgilendikleri sonucunu ortaya koymaktadır (Kozak-Akoğlan ve Bahçe, 2009). Bu açıdan değerlendirildiğinde, nadir görülen ve yerel özellik taşıyan bitkilerin incelenmesi ve görülmesi amacıyla gerçekleştirilen seyahatler, botanik turizminin can damarını oluşturur. Endemik alanlar, küçük bir alan olabileceği gibi, dağ, vadi, ova veya ada gibi büyük bir alan da olabilir (Baytop, 1997). Bu alanların ziyarete açılmalarının iki önemli şartı bulunmaktadır. Birincisi

ilgili yörede botanik turu güzergâhları çıkartılarak bu rotanın dışındaki seyahate izin verilmemelidir. İkincisi de söz konusu bölgeye yapılacak seyahatlerin kişisel olarak değil gruplar halinde yapılması ve grup rehberinin mutlaka botanik turizmi eğitimi sertifikasına sahip olması gerekir.

Türkiye'nin hem mutlak hem de göreceli konumu botanik turizmi açısından önemli bir potansiyele sahip olmasında etkin rol oynamıştır. Ancak bu potansiyelin yeterince tanındığını, korunduğunu ve turizm amaçlı değerlendirilebildiğini söylemek mümkün değildir. Son yıllarda ekoturizm etkinlikleri ve bu konuda hizmet veren seyahat acentelerinin sayısında artış görülmektedir. Botanik turizmüne yönelik geliştirme çalışmalarında en önemli sorunun tur rehberlerinin bitkiler konusunda yeterince uzmanlaşmış olmamaları gösterilmektedir (Yılmaz ve Karahan, 2003; Çetin, Hamzaoğlu, Koç ve Çakır, 2018). Botanik turizmde, bir turist rehberinin, özellikle bitki görmek, incelemek ve bitkilerin resmini çekmek için gelen turistleri bitkiler açısından zengin olan yörelere götürmesi, bu geziye çıkmadan önce götüreceği yerlerdeki bitkiler hakkında belirli bir düzeyde bilgi sahibi olması gerekir. Botanik turizminin doğru zeminde, uzman rehberler eşliğinde, bitkilerin yaşamları için en uygun güzergâhlarda yapılması, öncelikle acentelerin ve yöre halkının duyarlılığı ile (Demirkaya ve Çetin, 2010) yakından ilgilidir.

Literatür incelendiğinde, bitki çeşitliliği, ekoturizm ve alternatif turizm potansiyeli üzerine yapılmış birçok akademik araştırmanın yapıldığı görülmektedir (Albayrak, 2010; Atik vd., 2010; Ballantyne et al., 2008; Barthlott and Winiger, 2001; Demir, 2009; Demircan vd., 2006; Diamantis, 1999; Dilek ve Şahin, 2002; Doan, 2000; Hvenegaard and Dearden, 1998; Kaypak, 2010; Kuvan, 2005; Lu and Stepchenkova, 2012; Munt, 1994; Hamzaoğlu and Aksoy, 2009; Orhan ve Karahan, 2010; Uysal, 2010; Ozaner, 2002; Pickering and Hill, 2007; Sönmez, 2011; Seyidamedov and Atamov, 2008; Sungur, 2012; Şen, 2010; Turpie and Joubert, 2004; Tyler and Dangerfield, 1999; Valentine, 1993; Var ve Karaşah, 2010; Wassenberg et al., 2015; Myers et al., 2000; Keskin Köylü, 2015; Keskin Köylü, 2017; Tuncer ve Fırat, 2017; Ulusan ve Batman, 2010; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013; Özay Köse ve Gül, 2019; Karaşah, 2021; Deniz ve Selvi, 2021; Öztürk, Uysal, Karabacak & Çelik, 2011). Ancak, botanik turizmi açısından bitkilerin değerlendirilmesine yönelik sınırlı sayıda araştırmanın olduğu görülmektedir (Yılmaz ve Karahan, 2003;

Yun et al., 2005; Sönmez, 2006; Tırıl, 2006; Irmak ve Yılmaz, 2011; Sönmez, 2011; Dilaver, 2017; Koç, Hamzaoğlu ve Çetin, 2017; Çetin, Hamzaoğlu, Koç ve Çakır, 2018; Hamzaoğlu, Çetin ve Koç, 2018; Erken, Atnur ve Tanrıöver, 2019; Göçmengil ve Günergun, 2019; Özgenç ve Mesci, 2020; Seven, 2020; Cesur, Özer ve Çeken, 2021; Karakose & Terzioğlu, 2019; Karaşah, 2021; Genç, Seven & Kaymaz, 2021).

Yöntem

Çalışmada Balıkesir ilinin batısı ve Edremit Körfezinin kuzeyinde yer alan Kazdağı'nda yetişen endemik bitkiler TÜBİTAK tarafından yönetilen TÜBİVES (Türkiye Bitkileri Veri Servisi) kayıtlarına göre güncellenmiştir (TÜBİVES, 2021). Yine güncelleme sırasında diğer bilimsel çalışmalar da göz önüne alınmıştır. Kazdağı'nda çok sayıda endemik bitki yetişmektedir. Bu endemik bitkilerden 20 adedi botanik turizmi açısından önem taşımaktadır. Botanik turizmi bakımından önem arz eden endemik bitkilerin tehdit kategorileri IUCN kriterleri ve Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı temel alınarak belirlenmiştir (Davis, 1965-1985; Davis et al., 1988; Ekim vd., 2000; Güner et al., 2000; Güner, 2012; IUCN, 2016; Öztürk, Uysal, Karabacak & Çelik, 2011).

Daha sonra Kazdağı ve yakın çevresinin fiziki haritası oluşturulmuş ve üzerinde endemik bitkilerin yetişme yerleri işaretlenmiştir. Son olarak harita üzerinde topografik özellikler de dikkate alınarak endemik bitkilerin dağılımları incelenmiş, botanik turizmi kapsamında kullanılacak "Botanik Turizmi Güzergâhları" belirlenmiştir. Bu aşamada rotalar belirlenirken, rota mesafeleri, havayolu, demiryolu, denizyolu ve karayolu ulaşım şartları, fiziki şartlar, konaklama, dinlenme, sosyal imkânlar gibi turizmi etkileyen doğal ve beşeri faktörler de göz önüne alınmıştır. Botanik turizmi güzergâhının haritaya aktarılmasında ArcWiew CBS programından yararlanılmıştır.

Türkiye'nin Bitki Çeşitliliği ve Endemik Bitkilerin Botanik Turizmindeki Önemi

Türkiye; coğrafi konumu, iklim ve toprak faktörlerinin farklılığı ile üç fitocoğrafi bölgenin kesişme alanında yer alması gibi özelliklerden dolayı zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Türkiye'de son verilere göre yaklaşık 9940 bitki türü yetişmektedir ve bunların yaklaşık 3490'ı endemiktir. Türkiye florasının endemizm oranı yaklaşık olarak %35'tir (Davis, 1965-1985; Davis vd., 1988; Güner vd., 2000; Erik ve Tarıkahya, 2004; Avcı, 2005; Özhatay ve Kültür, 2006; Özhatay vd., 2009; Özhatay vd.,

2011; Türe ve Böcük, 2010; Torlak vd., 2010; Atik vd., 2010; Efe, 2010; Genç ve Çetin, 2013). Avrupa kıtasının tümünde yaklaşık 12.000 bitki türü olduğu, bu türlerden sadece 2500'ünün endemik ve endemizm oranının yaklaşık %21 olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin bitki zenginliğinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Barthlott ve Winiger, 2001; Şekerocioğlu vd., 2011).

Endemik (has) bitkiler sadece bir ülkede, hatta bezen tek bir adreste yaşadıklarından, diğer bitkilere göre daha fazla ilgi çekicidirler (Dönmez, 1985; Ekim, 1990; Ozaner, 2002; Atik ve Altan, 2006; Ekim, 2007; Kreutz, 2009; Hamzaoğlu, Çetin ve Koç, 2018). Diğer bitki türlerine göre, daha fazla korumaya ihtiyaç duyulan bu türler tüm dünyada IUCN (International Union for Conservation of Nature) tarafından tespit edilmiş tehlike kategorileri temel alınarak gruplandırılmaktadır (IUCN, 2016).

Türkiye, bitki ve hayvan türlerinin sayısı bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alır. Bunun temeli, günümüzden yaklaşık 65 milyon yıl önceki yer hareketlerine kadar dayanır. Yaklaşık 65 milyon yıl önce Afrika anakarasının kuzeye doğru hareket ederek Avrupa ve Asya anakaralarını sıkıştırmasıyla Alp dağları silsilesi ve bu silsilenin Anadolu'daki uzantıları olan Kuzey Anadolu ve Toros Dağları oluşmuştur. Sıkışmanın etkisiyle yükselen Anadolu platosunun ortasında, çevresi dağlarla kaplı büyük bir göl ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun flora ve fauna varlığının izole olarak kendi içinde evrimleşmesini sağlayacak coğrafi şartların ortaya çıkmasıyla, Anadolu'daki tür çeşitliliğinin temeli atılmıştır (Kılıç ve Eken, 2004; Tırıl, 2006; Atalay, 2005; Kışlaloğlu ve Berkes, 1987; Atalay, 2008; Günal, 2013). Türkiye'nin coğrafi konum özellikleri de, biyolojik zenginliklerin artışında katkısı olan bir diğer faktördür. Türkiye'nin üç kıtanın birbirine en fazla yaklaştığı alan üzerinde yer alması, bu kıtalarda yaşayan canlı türlerinin Türkiye topraklarına gelmelerini sağlamıştır. Günümüzde, Türkiye'nin Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde Avrupa, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Afrika, Doğu ve Orta Anadolu bölgelerinde ise Asya kökenli pek çok bitki ve hayvan türüne rastlamak mümkündür. Bitki ve hayvan türlerinin kıtalararası geçişlerde Türkiye'yi köprü olarak kullanmalarının önemi buzul dönemlerinde ortaya çıkan bir durumdur. (Şenkul ve Doğan, 2013; Durmuşkahya, 2006; Tırıl, 2006; Kesici vd., 2010; Günal, 1997; Eken vd., 2004; Kutluk ve Aytuğ, 2004; Sönmez, 2006).

Türkiye, üç fitocoğrafya bölgesinin kesişme alanında bulunmakta-

dır. Bu bölgeler, Avrupa-Sibirya, İran-Turan ve Akdeniz Fitocoğrafya bölgeleridir. Araştırma alanı Akdeniz Fitocoğrafya Bölgesi içerisinde yer almaktadır (Budak, 2003; Budak ve İlbaş, 2004). Bu fitocoğrafya bölgesinde tipik olarak Akdeniz iklimi hüküm sürmektedir (Muratgeldiyev vd., 2000).

Hem ekonomik hem de sosyal bakımdan gelişmiş ve doğanın korunması konusunda diğerlerine göre daha bilinçli olan ülkelerde doğadan izinsiz bir şekilde bitki toplanması yasaklanmıştır. Bu yüzden turistlerin de örnek toplamak yerine resim çekmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Doğa turizminde en çok ilgi çeken canlı gurubunu bitkiler oluşturmaktadır. Hayvanlar hareketli oldukları için onları gözlemek oldukça zordur. Ancak bitkiler hareketsiz oldukları için gözlenmesi, seyretmesi ve fotoğraflanması, hayvanlara göre oldukça kolaydır (Irmak ve Yılmaz, 2011; Çetin, Hamzaoğlu, Koç ve Çakır, 2018; Dilaver, 2017; Erken, Atnur ve Tanrıöver, 2019).

Kazdağı'nda Yetişen Endemik Bitkiler ve Turizm Potansiyeli

Kazdağı oluşumu, iklimi, jeolojik yapısı ile kendine özgü bir doğaya sahiptir. Kazdağı'nda Jeolojik olarak Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar sıralanan çeşitli formasyonlar görülmektedir. Kazdağı ve yakın çevresinde Akdeniz ve Marmara geçiş iklimi hâkimdir. Güney kesimlerde Akdeniz iklimi etkili olup kuzey kesimlerde Marmara geçiş iklimi daha belirgindir (Efe, vd., 2013). Güney kesimlerde 500 metre yükseklikte sıcaklıklar 4,6 °C ile 23,7 °C arasında değişirken, 1000 metre yüksekliğindeki alanlarda 2,1 °C ile 21,7 °C arasında değişmektedir. Kasım ortalarından Mart sonuna kadar soğuk dönem bulunmaktadır. Kazdağı'nda araştırmacıların belirlediği botanik turizmi güzergâhında Doyran, Arıtış, Kavlaklar, Tahtakuşlar, Beyoba, Pınarbaşı ve Mehmetalanı köyleri bulunmaktadır (Harita 1).

Tür Adı	Endemik	IUCN*	Habitat
<i>Abies nordmanniana</i> (Steven) Spach subsp. <i>equi-trojani</i> (Asch. & Sint. ex Boiss.) Coode & Cullen	E	NT	Ormanlık alan
<i>Achillea fraasii</i> Sch. Bip. var. <i>troiana</i> Heimerl	E	CR	Kalkerli ka- yalıklar
<i>Achillea nobilis</i> L. subsp. <i>sipylea</i> (O.Schwarz) Bässler	E	NT	Kalkerli ka- yalıklar

<i>Alchemilla hirsutiflora</i> (Buser) Rothm.	E	VU	Ormanlık alanlar ve su kıyıları
<i>Allium kurtzianum</i> Asch. & Sint. ex Kollmann	E	EN	Dağ yamaçları
<i>Allium sibthorpiantum</i> Schult. & Schult.f.	E	LC	Kalkerli kayalıklar
<i>Asperula sintenisii</i> Asch. ex Bornm.	E	EN	Silisli kayalıklar
<i>Astragalus idea</i> Sirj.	E	VU	Alpin çayırlıklar
<i>Asyneuma rigidum</i> (Willd.) Grossh. subsp. <i>sibthorpiantum</i> (Schult.) Damboldt	E	LC	Kayalık yamaçlar, meralar
<i>Bromus sipyleus</i> Boiss.	E	EN	Çalılık yamaçlar
<i>Carduus nutans</i> L. subsp. <i>trojanus</i> P.H.Davis	E	NT	Kalkerli kayalıklar
<i>Centaurea athoa</i> DC.	Nadir	VU	Silisli yamaçlar
<i>Centaurea odyssei</i> Wagenitz	E	CR	Kalkerli kayalıklar
<i>Dianthus anatolicus</i> Boiss.	E	LC	Kayalık yamaçlar ve meralar
<i>Matthiola trojana</i> Dirmenci, Satıl & Tümen	E	CR	Kalkerli kayalıklar
<i>Muscari bourgaei</i> Baker	E	LC	Kalkerli kayalıklar ve dağlık alanlar
<i>Sedum lydium</i> Boiss.	E	LC	Yosun kaplı kayalıklar
<i>Silene bolanthoides</i> Quézel, Contandr. & Pamukç.	E	EN	Alpin kat meraları

<i>Thymus cherlerioides</i> Vis. var. <i>cherlerioides</i>	E	NT	Çakıllar ve kayalar
<i>Thymus pulvinatus</i> Celak.	E	CR	Kalkerli kayalıklar
<i>Veronica caespitosa</i> Boiss. var. <i>caespitosa</i>	E	LC	Kalkerli kayalıklar

(* CR (Kritik), EN (Tehlikede), VU (Duyarlı), NT (Tehdite Yakın), LC (Düşük Riskli).

Tablo 1. Kazdağı'nda Yetişen Bazı Endemik ve Nadir Bitkiler ve Habitatları

Tablo 1'de Kazdağı'nda bulunan endemik ve nadir bitkilerden bazıları verilmiştir. Neredeyse tamamı endemiktir. Ayrıca habitat özellikleri de verilmiştir. Bunlardan *Abies nordmanniana* (Stev.) Spach subsp. *equitrojani* Kazdağı'na özgü endemiktir. Kazdağı köknarı ormanları koruma altına alınmıştır. Yine alanda yer alan *Centaurea athena* DC. endemik değildir.

Şekil 1. Kazdağı'nın Botanik Turizmi Güzergâhları ve Fiziki Haritası

Kazdağı ve yakın çevresinin fiziki haritası ayrıntılı olarak incelendiğinde, botanik turizmi için iki tane ana güzergâhın uygun olacağı söylenebilir. Bu güzergâhlar yöredeki endemik bitki türlerinin habitatları dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu yüzden kırmızı kesik çizgi ile gösterilen birinci güzergâh araştırma alanının güneyinde yer alan Kavlaklar köyünün batısındaki Fındık çayı vadisinin doğu yamaçları boyunca kuzeye doğru devam etmektedir. Karataş Tepesine veya eteklerinde yakla-

şık 1600-1700 metre civarlarında güzergâh sona ermektedir. Rota boyunca zirveye doğru çıkarken endemik bitkilerin görüldüğü alanlarda dinlenme ve bilgilendirme amacıyla kısa molalar verilmelidir. Karataş Tepesinden sonra tekrar Kavlaklar köyüne hızlı bir şekilde doğa yürüyüşü ile inilmelidir. Dönüş yolunda zaruret olmadıkça sadece bir yerde mola verilmesi uygun olur.

İkinci güzergâh ise araştırma alanının doğu kesimlerinde yer alan Pınarbaşı köyünün batısındaki vadi tabanından başlayarak kuzeye doğru ilerlemektedir. Kaklık Tepesine ulaştıktan sonra Kazdağı Milli Parkı içerisinde Zeytin deresinin batıdaki kolunun doğduğu mecrada ilk etap sona ermektedir. Bu rotada ilk mola ve bilgilendirme Kaklık Tepede planlanmaktadır. Daha sonra öğle yemeği ve dinlenme amacıyla Kazdağı Milli Parkı içerisinde uzun mola verilmesi uygundur. Zeytin Dere vadisine ulaşarak batı yamaçları boyunca güneye doğru ilerleyerek başlanılan Pınarbaşı köyünün doğu kesimlerinde rota sona ermektedir.

Her iki güzergâh boyunca engebeli, eğimli yer yer kayalık alanlarda yürüneceği için yorucu bir tur olacaktır. Bu yüzden ilk rota üzerinde Karataş Tepesi eteklerinde uygun bir alanda yemek ve dinlenmek için mola verilmesi uygun görülmektedir. Bu rota botanik meraklısı turistler için bir günlük zaman diliminde gerçekleştirilebilecek etkinliktir (Şekil 1). İkinci rotada ise Kazdağı Milli Parkı içerisinde yemek ve dinlenme molası verilmesi uygunluk arz etmektedir. Araştırma alanında yer alan ve iki farklı rota ile yapılacak olan botanik turizmi güzergâhlarında görülecek olan endemik bitkilerden bazılarının fotoğrafları aşağıda verilmiştir.

Fotoğraf 1. *Abies nordmanniana* subsp. *equi-trojani* (Kazdağı Göknarı)

Fotoğraf 2. *Allium kurtzianum* (Yabani Sarımsak)

Fotoğraf 3. *Asperula sintenisii* (Kazdağı Belumu)

Fotoğraf 4. *Matthiola trojana* (Kazdağı Şebboyu)

Fotoğraf 5. *Thymus pulvinatus* (kekik)

Yöredeki 32 endemik taksonun 20 tanesini yukarıda sözü edilen iki güzergâh hattında görmek mümkündür. Bunlardan *Abies nordmanniana* (Stev.) Spach subsp. *equi-trojani* yöreye özgü endemiktir. Bu amaçla Kazdağı köknarı Tabiatı Koruma Alanı belirlenmiş ve Kazdağı köknarı koruma altına alınmıştır. Diğer endemik taksonlar da Kazdağı yamaçlarında ve zirveye yakın alanlarda görülmektedir. Bu bitkilerin özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Balıkesir ili Edremit ilçesi kuzey kesiminde yer alan Kazdağı’nın ekolojik turizm, özellikle de botanik turizmi açısından oldukça zengin potansiyele sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kazdağı’nda bir çok endemik bitki çeşidi yetişmektedir. Bunlardan özellikle 20 adedi botanik turizmi açısından önem taşımaktadır. Buna göre araştırma alanının botanik turizmi bakımından önemli bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Günümüzde henüz profesyonel botanik turizmi turları yapılmasa da trekking ve ekolojik temelli yürüyüş turları yapılmaktadır.

Botanik turizmi için önemli olan alanları ziyarete açılmasının iki önemli şartı bulunmaktadır. Birincisi ilgili yörede botanik turizm güzergâhları çıkartılarak bu rotanın dışındaki seyahate izin verilmemelidir. İkincisi de söz konusu bölgeye yapılacak seyahatlerin kişisel olarak değil dar gruplar halinde yapılması ve grup rehberinin mutlaka *Botanik Turizmi Eğitimi Sertifikasına* sahip olması gereklidir.

Araştırma alanında doğa temelli turizm türlerinin özellikle de botanik turizminin gelişmesi yöre halkı için turizme dayalı iş fırsatlarını (lokanta, kafe, ulaşım, yöresel ürünler pazarı, yerel rehberlik, pansiyon gibi) da artıracaktır.

Araştırma alanında botanik turizminin gelişebilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur; 1. Kazdağı ve yakın çevresindeki doğal, kültürel ve tarihi turizm tur güzergâhlarına botanik turizmi güzergâhları da eklenmeli ve turistlere birlikte sunulmalıdır. 2. Botanik turizmi alanlarını olası turist baskısından ve doğaya zarar verebilecek faaliyetlerden korumak adına sınırlı sayıda doğa dostu turiste izin verilmeli ve turlar kontrollü olarak yapılmalıdır. 3. Turist rehberlerinden botanik turizmine ilgi duyanların botanik turizmi eğitim seminerlerine katılmaları ve doğal coğrafya ve bitkiler konusunda uzmanlaşmış olmaları gerekmektedir. Seminer sonunda sınava girmeleri ve başarılı olanlara *Botanik Turizmi Eğitimi* Sertifikası verilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla sözü edilen sertifikaya sahip olmayan rehberlerinin botanik turizmi düzenlemesine katılmalarına izin verilmemesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde doğa ile dost turizm algısı gelişebilir. Aslında botanik turizmde katılacak turistlerin de geziye çıkmadan önce hedef bitkiler ve yöre hakkında belirli bir düzeyde bilgi edinmesi faydalı olacaktır. 4. Araştırma alanında botanik turizminin gelişmesinde ve aynı zamanda doğanın zarar görmemesi için yöre halkının turizm faaliyetlerinin her aşamasına aktif olarak katılımı oldukça önem taşımaktadır. Bu bağlamda yöre halkından botanik turizmi konusunda eğitim almış kişilerin yerel rehber olarak değerlendirilmesi gerekir. 5. Araştırma alanındaki yaşayan yöre halkına; kültürel ve tarihi turizm mekânlarındaki eserler ile doğal turizm unsuru olan yer şekilleri, bitki ve hayvan çeşitleri ile diğer doğal oluşumları koruma bilincinin geliştirilmesi amacıyla eğitici seminerler düzenlenmelidir.

Kaynaklar

- Akşit, S. (2007). Doğal ortam duyarlılığı açısından sürdürülebilir turizm. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 441-460.
- Aktepe, N. - Güney, K. - Aktürk, E. - Küçük, Ö. (2017). *The Potential of The Botanical Tourism: The Case of Kastamonu*. 1st International Sustainable Tourism Congress, November 23-25, 2017, Kastamonu-Turkey, pp. 1010-1018.
- Albayrak, F. F. (2010). *Korunan alanların ekoturizm gelişimine etkileri: Camilli biyosfer rezervi örneği*. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Atalay, İ. (2005). *Kuvaterner'deki iklim değişmelerinin Türkiye doğal ortamı üzerindeki etkileri*. Türkiye Kuvaterner Sempozyumu Turqua-V. İstanbul Teknik Üniversitesi 2-5 Haziran 2005, Bildiriler Kitabı, s. 121-128.
- Atalay, İ. (2008). *Ekosistem ekolojisi ve coğrafyası, Cilt: I*. İzmir: Meta Matbaacılık.
- Atik, A. D. - Öztekin, M. - Erkoç, F. (2010). Biodiversity and examples of endemic plants in Turkey. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 219-240.
- Atik, M. - Altan, T. - Artar, M. (2006). Turizm ve doğa koruma "Güney Antalya Bölgesi": Gelişmeler ve sonuçları. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 165-177.
- Avcıoktur, C. (2007). *Turizm sosyolojisi: turist-yerel halk etkileşimi*, Ankara: Detay Yayınları.
- Ballantyne, R. - Packer, J. - Hughes, K. (2008). Environmental awareness, interests and motives of botanic gardens visitors: implications for interpretive practice. *Tourism Management*, 29, 439-444.
- Barthlott, W. - Winiger, M. (2001). *Biodiversity, a challenge for development research and policy*. Berlin, Heidelberg & New York: Springer-Verlag.
- Baytop, T. (1997). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bjork, P. (2000). Ecotourism from a conceptual perspective, an extended definition of a unique tourism form. *International Journal of Tourism Research*, 2, 189-202.
- Cesur, E. - Özer, Ç. - Çeken, H. (2021). Alternatif turizm kapsamında aromatik turizm ve gelişimi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1055-1078.
- Costanza, R. - D'arge, R. - D'groot, R. - Farber, S. - Grasso, M. - Hannon, B. - Limburg, K. - Naeem, S. - O'neill, V. R. - Paruelo, J. - Raskin, G. R. - Sutton, P. - Van Den Belt, M. (1997). The value of the World's ecosystem services and natural capital. *Nature*, 87, 253-260.
- Çağatay, A. - Yurdaer, M. - Kırış, R. (2002). Eko-Turizm İçin Mekan ve Yerel Toplulukların Katılımının Planlanması. *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri*, II. Cilt, 203-217.

- Çelik, S. - İştin Ercan, A. - Rüstemoğlu, M. - Fidan, M. (2018). An Assessment on the Floristic Variety of Province of Şırnak Turkey In Terms of Botanical Tourism. *Social Sciences Researches in the Globalizing World*, (ed. M. Rusev, E. Strauss, C. Avcıkurt, A. Soykan, B. Parlak), pp. 689-697, Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Çetin, T. - Hamzaoğlu, E. - Koç, M. - Çakır M. (2018). Rare Plants and Botanical Tourism in the Salt Lake South. 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 07-08 Aralık 2018 (Antalya/Türkiye), Cilt 6, 79-94.
- Çetin, T. - Koç, M. - Hamzaoğlu, E. (2017). Kazankaya Kanyonunun (Yozgat) Botanik Turizmi Potansiyeli. II. *Uluslararası Bozok Sempozyumu: Yozgat'ın Turizm Potansiyeli ve Sorunları (04-06 Mayıs 2017 Yozgat) Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, 327-344.
- Çetin, T. (2010). Cumalıkızık Köyünde Kültürel Miras ve Turizm Algısı. *Milli Folklor*, 11 (87), 181-190.
- Davis, P. H. - Mill, R. R. - Tan, K. (1988). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Vol: 10 (Suppl. I), Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Davis, P. H. (1965-1985). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Vol: 1-9. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Demir, A. (2009). Ekonomik Açıdan Biyolojik Çeşitliliğin Önemi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8 (15), 55-68.
- Demircan, N. - Öz, I. - Stephenson, R. - Karahan, F. (2006). *Ekoturizm ve Botanik Turizmi: Türkiye'nin Sukkulent Bitki Çeşitliliğinin Turizm Potansiyeli*. GAP V. Mühendislik Kongresi Bildiriler Kitabı, Şanlıurfa.
- Demirkaya, H. - Çetin, T. (2010). Residents' Perceptions on the Social and Cultural Impacts of Tourism in Alanya (Antalya-Turkey). *EKEV Akademi Dergisi*, 14 (42), 383-392.
- Deniz, D. - Selvi, S. (2021). Kazdağı Milli Parkı'nın (Edremit/Balıkesir) Çalı ve Ağaç Florası. *AKU J. Sci. Eng.* 21 (2021), 1005-1015.
- Diamantis, D. (1999). The Concept of Ecotourism: Evolution and Trends. *Current Issues in Tourism*, 2 (2-3), 93-122.
- Dilaver, Z. (2017). Ankara'nın Botanik Turizmi Potansiyeli. *International West Asia Congress of Tourism Research 28 Sept – 01 Oct 2017 Van-Turkey*. *Bildiriler Kitabı*, 556-569.
- Dilek, E. F. - Şahin Ş. (2002). Çevre Duyarlı Turizm Uygulamaları: Yeşil

- Otelcilik ve Ekoturizm. *Kırsal Çevre Yıllığı*, 97-116, Ankara.
- Doan, T. M. (2000). The Effects of Ecotourism in Developing Nations: An Analysis of Case Studies. *Journal of Sustainable Tourism*, 8 (4), 288-304.
- Doğanay, H. - Zaman, S. (2014). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Dönmez, Y. (1985). *Bitki Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Duman, T. - Kozak, M. - Uysal, M. S. (2007). Turizmde Ürün Çeşitliliği Yoluyla Ürün Değeri Oluşturma: Türkiye'deki Arz Kaynakları Üzerine Bir İnceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (2), 206-214.
- Durmuşkahya, C. (2006). *Natural Trees and Scrubs in Ege Region*. T.C. Ministry of Environment and Forestry, The General Directorate of Natural Protection and National Parks.
- Efe, R. - Soykan, A. - Cürebal, İ. - Sönmez, S. (2013). Kazdağları'nın Güneybatı Bölümünde Ekocoğrafik Özelliklerin Hava Kalitesine Etkisi. *The 2nd International Symposium on Kaz Mountains (Mount Ida) and Edremit (IKES 2013), Bildiriler Kitabı*, 112-123.
- Efe, R. (2010). *Biyocoğrafya*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi.
- Eken, G. vd. (2004). Key Biodiversity Areas as Site Conservation Targets. *Bioscience*, 54 (12), 1110-1118.
- Ekim, T. - Koyuncu, M. - Vural, M., - Duman, H. - Aytaç, Z. - Adıgüzel, N. (2000). *Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı (Red Data Book of Turkish Plants)*. Ankara: Türkiye Tabiatını Koruma Derneği ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Ekim, T. (1990). *Bitkiler, Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Ekim, T. (2007). *Türkiye'nin Nadir Endemikleri (The Rare Endemics of Turkey)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erik, S. - Tarıkahya, B. (2004). Türkiye Florası Üzerine. *Kebikeç (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi)*, 17, 139-163.
- Erken, K. - Atnur, G. - Tanrıöver, A.A. (2019). Bursa Florasının Doğa Turizmi Potansiyeli. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 92-101.

- Gemici, Y. - Özel, N. - Öner, H. H. (2013). Kaz Dağı'nda (Balıkesir/Çanakkale) Bitki Çeşitliliği. *İkinci Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.
- Genç, H. - Çetin, A. (2013). Endemism and Endemic Plants of Turkey. *Science and Education At the Beginning of the 21. Century in Turkey*, (ed. Drujinin, A., Kostova, Z. & Atasoy, E.), pp. 55-79, Sofya, Bulgaria: St. Kliment Ohridski University Press.
- Genç, V. - Seven, E. - Kaymaz, N. (2021). Determination of Butterflies' Potential in Tourism Diversification Based on a Route-planning Case Study in Botan Valley National Park, Turkey., *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 3(2), 104-123.
- Göçmengil, G. - Günergun, F. (2019). Botanik Araştırmalarının Türkiye'deki Tarihine Bir Katkı: Ulusal Botanik Bahçeleri, Arboretumlar, Herbaryumlar, Botanik Bahçeleri Çalıştayı (Düzce, 2019). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 20 (2), 163-170.
- Günel, N. (2013). Türkiye'de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkileri. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 5 (1), 1-22.
- Güner, A. - Özhatay, N. - Ekim, T. - Başer, K. H. C. (2000). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol: 11 (Suppl. II)*, Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Güner, A. (2012). *Türkiye Bitkileri Listesi: Damarlı Bitkiler (A Checklist of the Flora of Turkey, Vascular Plants)*. İstanbul: ANG Vakfı / Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi.
- Hamzaoğlu, E. - Aksoy, A. (2009). Phytosociological Studies on the Halophytic Communities of Central Anatolia. *Ekoloji*, 18 (71), 1-14.
- Hamzaoğlu, E. - Çetin, T. - Koç, M. (2018). Sandras Dağı (Fethiye-Muğla) Endemik Bitkilerinin Botanik Turizmi Potansiyeli. III. *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (USOBAK-2018)*, 05-08 Eylül 2018 (Üsküp/Makedonya), Cilt 1, 527-538.
- Hvenegaard, G. T. - Dearden, P. (1998). Ecotourism Versus Tourism in a Thai National Park. *Annals of Tourism Research*, 25 (3), 700-720.
- Irmak, M. A. - Yılmaz, H. (2011). Determination of Perception of Flora Tourism Via Questionnaire Surveys. *Biological Diversity and Conservation*, 4 (1), 99-106.
- IUCN, (2016). *IUCN Red List Categories and Criteria*, version 3.1

[Available from: <http://www.iucnredlist.org> (accessed: 26 December 2016)].

- Karakose, M. - Terzioğlu, S. (2019). Flora and Botanic Tourism Potential of Yaralıgöz (Kastamonu) Education and Observation Forest. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 19 (1), 116-136.
- Karavaş, B. (2021). Botanik Bahçelerinin Biyofilik Tasarım Kriterleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi: Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi Örneği. *Kent Akademisi*, 14 (3), 545-559.
- Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik Turizmin Sürdürülebilirliği. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 93-114.
- Kesici, A. - Haspolat, G. - Bilgin, O. (2010). Ülkemiz Florasında Doğal Olarak Yayılış Gösteren Süs Bitkilerinin Survey-Toplanması, Muhafazası ve Değerlendirilmesi. *Anadolu Journal of AARI*, 20 (2), 89-95.
- Kılıç, D. T. - Eken, G. (2004). *Important Bird Areas of Turkey (2004 Update)*. Ankara: Doğa Derneği Yayınları.
- Kışlalıoğlu, M. - Berkes, F. (1987). *Biyolojik Çeşitlilik*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları.
- Koç, M. - Hamzaoğlu, E. - Çetin, T. (2017). Botanik Turizmi Perspektifinden Karababa Dağı (Akdağmadeni-Sarkışla). *II. Uluslararası Bozok Sempozyumu: Yozgat'ın Turizm Potansiyeli ve Sorunları (04-06 Mayıs 2017 Yozgat) Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, 305-326.
- Kozak, N. - Kozak-Akoğlan, M. - Kozak, M. (2011). *Genel Turizm (İlkeler-Kavramlar)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N. (2006). *Turizm Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak-Akoğlan, M. - Bahçe, S. (2009). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kreutz, K. (2009). *Türkiye Orkideleri*. (çev. A. H. Çolak), İstanbul: Rota Yayınları.
- Kutluk, H. - Aytuğ, B. (2004). *Plants of Turkey Grid by Grid Turkey*. Eskişehir: Birlik Ofset Yayıncılık.
- Kuvan, Y. (2005). The Use of Forests for the Purpose of Tourism: The Case of Belek Tourism Center in Turkey. *Journal of Environmental Management*, 75, 263-274.
- Küçükaslan, N. (2006). Özel İlgi Turizminde Niş Pazarlamanın Yeri. *Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 2 (2), 1-32.

- Lu, W. - Stepchenkova, S. (2012). Ecotourism Experiences Reported Online: Classification of Satisfaction Attributes. *Tourism Management*, 33, 702-712.
- Munt, I. (1994). Eco-tourism or Ego-tourism?. *Race & Class*, 36 (1), 49-60.
- Myers, N. - Mittermeier, R.A. - Mittermeier, C. G. - Fonseca, G. A. B. - Kent, J. (2000). Biodiversity Hotspots for Conservation Priorities. *Nature*, 403, 853-858.
- Orhan, T. - Karahan, F. (2010). Uzundere İlçesi ve Yakın Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 27-42.
- Ozoner, S. (2002). Ekoturizm nedir? Ne değildir? 2002 Dünya Ekoturizm Yılı'nın Amacı Nedir? *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri*, II. Cilt, 319-323.
- Özay Köse, E. - Gül, Ş. (2019). Botanik Bahçelerine Yönelik Görüş Belirleme Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Ormancılık Araştırma Dergisi*, 6 (2), 108-118.
- Özgenç, C. - Mesci, M. (2020). Botanik Turizm Bağlamında Botanik Bahçesi Kurulumuna Yönelik Paydaş Görüşleri: Gümüşova Örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2), 238-257.
- Özhatay, F. N. - Kültür, Ş. - Aslan, S. (2009). Check-list of Additional Taxa to the Supplement Flora of Turkey IV. *Turkish Journal of Botany*, 33 (3), 191-226.
- Özhatay, F. N. - Kültür, Ş. - Gürdal, M. B. (2011). Check-list of Additional Taxa to the Supplement Flora of Turkey V. *Turkish Journal of Botany*, 35 (5), 589-624.
- Özhatay, N. - Kültür, Ş. (2006). Check-list of Additional Taxa to the Supplement Flora of Turkey III. *Turkish Journal of Botany*, 30 (4), 281-316.
- Öztürk, M. - Uysal, İ. - Karabacak, E. - Çelik, S. (2011). Plant Species Microendemism, Rarity and Conservation of Pseudo - Alpine Zone of Kazdağı (Mt. Ida) National Park – Turkey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19 (2011), 778–786.
- Pickering, C. M. - Hill, W. (2007). Impacts of Recreation and Tourism on Plant Biodiversity and Vegetation in Protected Areas in Australia.

- Journal of Environmental Management*, 85, 791-800.
- Sert, A. N. (2017). Niche Marketing and Tourism. *Journal of Business Management and Economic Research*, 1(1), 14-25.
- Seven, E. (2020). Türkiye'nin Biyoçeşitlilik Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 3(2), 95-103.
- Sönmez, S. - Cürebal, İ. - Efe, R. - Soykan, A. (2012). Kazdağları Güney Yamaçlarında Ekolojik Şartların Vejetasyonunun Dağılışı ve Floristik Kompozisyonuna Etkileri. *Kazdağı ve Madra Dağı Belediyeler Birliği, Kaz Dağları Ulusal Çalıştayı. 4-5 Haziran 2012, Güre-Edremit*.
- Sönmez, S. (2006). Botanik Turizmi Potansiyeli Bakımından Balıkesir. *II. Balıkesir Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, Balıkesir.
- Sönmez, S. (2011). Botanik Turizmi. *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*, (ed. Necdet Hacıoğlu, Cevdet Avcıkurt) 2. b., 163-187. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sungur, Z. (2012). Sürdürülebilir Ekoturizmin Toplumsal Etkileri: Türkiye'den Örnekler. *International Conference on Eurasian Economies*, 338-344.
- Şekercioğlu, H. Ç. vd. (2011). Turkey's Globally Important Biodiversity in Crisis. *Biological Conservation*, 144, 2752-2769.
- Şen, S. D. (2010). *Turizmin Çevresel Etkileri ve Bir Çözüm Olarak Ekoturizm*. Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şenkul, Ç. - Doğan, U. (2013). Vegetation and Climate of Anatolia and Adjacent Regions During the Last Glacial Period. *Quaternary International*, 302, 110-122.
- T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü 3. Bölge Müdürlüğü Balıkesir Şube Müdürlüğü. (2013). Balıkesir doğa turizmi master planı 2013-2023.
- Tırlı, A. (2006). Bir Turistik Çekicilik Olarak Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği. *Kırsal Çevre Yıllığı*, 42-51.
- Torlak, H. - Aytaç, Z. - Vural, M. (2010). *Türkiye'nin Endemik Bitkileri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Turpie, J. - Joubert, A. (2004). The Value of Flower Tourism on the Bokkeveld Plateau-A Botanical Hotspot. *Development Southern Afri-*

- ca, 21 (4), 645-662.
- TÜBİVES (Türkiye Bitkileri Veri Servisi). İllerde bulunan endemik taksonlar, <http://www.weski.tubitak.gov.tr/tubives/>, (Erişim: 17.07.2017).
- Türe, C. - Böcük, H. (2010). Distribution Patterns of Threatened Endemic Plants in Turkey: A Quantitative Approach for Conservation. *Journal for Nature Conservation*, 18(4), 296-303.
- Tyler, D. - Dangerfield, J. M. (1999). Ecosystem Tourism: A Resource-Based Philosophy for Ecotourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 7 (2), 146-158.
- Uysal, İ. (2010). An Overview of Plant Diversity of Kazdagi (Mt. Ida) Forest National Park, Turkey. *Journal of Environmental Biology*, 31, 141-147.
- Valentine, P. S. (1993). Ecotourism and Nature Conservation: A Definition With Some Recent Developments in Micronesia. *Tourism Management*, 14 (2), 107-115.
- Var, M. - Karaşah, B. (2010). Botanik Bahçelerinin Kullanıcılara Sağladığı Eğitsel ve Rekreatif İmkânlar: Türkiye ve Dünya'dan Örnekler. III. *Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi*, Cilt 4, 1467-1477.
- Wassenberg, L.C. - Goldenberg, A.M. - Soule, K.E. (2015). Benefits of Botanical Garden Visitation: A Means-End Study. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14, 148-155.
- Yılmaz, H. - Karahan, F. (2003). Eko-turizm Yaklaşımlarında Flora Turizmi: Palandöken Dağlarının Potansiyeli. I. *Ulusal Erciyes Sempozyumu*, *Bildiriler Kitabı*, 94-102.
- Yun, X. - XiaoDe, W. - Ming Hao, M. - Ying, L. (2005). Study on the Development of the Flower-themed Tourism in Lin'an, Zhejiang. *Journal of Zhejiang Forestry Science and Technology*, 25(2), 65-68.

KAZ DAĞLARI'NDA KULLANILAN GELENEKSEL BAZI KREMLERİN BİYOLOJİK AKTİVİTE ÖZELLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Halil İbrahim UĞRAŞ***

Giriş

Geleneksel tıp insanlığın yeryüzünde varoluşundan beri yaradılışın doğası gereği hayatımızda mevcuttur. Çünkü insanlığın varoluşu ile birlikte gerek yaşamını kaliteli bir şekilde devam ettirebilmesi gerekse hastalıklarına şifa bulması için başta bitkiler olmak üzere çevresinde doğal kaynakları kullanması kaçınılmazdır¹. Bu maksatla kullanılan bitkilere tıbbi aromatik bitki tanımı verilmektedir. Günümüzde dünya üzerinde yaklaşık 500 adet tıbbi bitkinin ticareti yapılmakta ve toplam 100 milyar doların üzerinde bir hacme sahiptir.

Ülkemizin bulunduğu Anadolu ve çevresi coğrafya günümüzden 30-40 binyıl öncesine kadar gittiğimizde dahi tıbbi bitkilerin kullanıldığına dair buluntuların elde edildiği bir coğrafyadır (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu, 2011: 55). Bu kadim bilginin devamında şekillenen ancak ne yazık ki yazılı hale getirilemediğinden dolayı standardize edilmemiş veriler halinde kalmıştır. 2014 yılında Sağlık bakanlığımızın geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları ile ilgili yönetmelikleri çıkarıp bunların uygulamalarını tıp doktorlarının kontrolüne vermesi ülkemiz açısından son derece önemli bir adım olmuştur. Bu bağlamda uygulamada kullanılan ve kullanılacak tüm geleneksel tıp ürünlerinin yerli kaynaklarla üretilmesinin yanı sıra yereldeki bu yazılı olmayan somut verilerin yazı-

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen "Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları" (Proje No: 219K139) başlıklı bilimsel araştırma projesi kapsamında tespit ve temin edilen organik malzemelerin incelenmesi yoluyla hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kimya Bölümü, Düzce-Türkiye. E-posta: halilugras@gmail.com. ORCID: 0000-0002-1633-967X.

¹ En eski çağlardan beri insanoğlunun hayatta kalma isteğinin bir sonucu olarak büyüklük ve dinlik uygulamaların yanı sıra doğa kaynaklı şifa araçlarına başvurdukları bilinen bir gerçektir. Tıbbın ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili olarak bk. (Bayat, 2003).

lı hale getirilerek hem gelecek kuşaklara aktarılması hem de geleneksel tıbbın ve ülkemiz ekonomisine katılması büyük öneme haizdir.

İnceleme

Çalışmamızda *Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları* isimli proje kapsamında 2021 yılı temmuz ayında Kazdağı'nın güney eteklerinde bulunan Bahçedere Köyü ve çevresinde tespit edilen ve yörede "Allık Merhemi" olarak isimlendirilen 2 ayrı merhem (K1 ve K2 olarak kodlanmıştır) biyolojik aktiviteleri incelenmiştir. Yörede başka krem örnekleri de tespit edilmiş olup bunların biyolojik aktivitelerinin incelenmesi yoluyla bütüncül bir katalog oluşturulması mümkün olabilecektir.

Allık kremi

Kremin, çam kozalağı, çam filizi, kekik, kirışık kökü, kırkdamar otu, defne, karanfil, mersin yaprağı, zeytin dalı, pamıcak çiçeği, allık kökü ve zaman içerisinde toplanan çeşitli çiçekler zeytinyağı ile karıştırılıp bir süre yağ içerisinde bekletilmesi ve daha sonrasında balmumu ve çam sakızı eklenerek zeytinyağıyla kaynatılması ile elde edildiği tespit edilmiştir. Kaynatıldıktan sonra süzülerek küçük kaplara pay edilmekte ve krem halinde donması sağlanmaktadır. Bu krem genelde ilkbaharda çiçekler açmaya başladığı zaman yapılmaktadır. Bitkiler Bahçedere Köyü ormanlık alanından ve yakınlardaki Milli Park rezerv alanından toplanmaktadır. Kremin asıl maddesi olan allık kökü kayalıklarda yetişen bir bitkidir. Yerel halktan, renk verme özelliğinden dolayı eskiden allık olarak ya da kök boya elde etmede kullanıldığı öğrenilmiştir. Allık merhemi bölgede:

Sinek ve çeşitli böcek ısırıklarının tedavisinde,
Yanıklarda,

Yaralanmalarda (kesik vb.)

Eklem ağrılarında kullanılmaktadır.

Allık merhemi tamamen iyileştirici olarak değil ağrı ve acıları azaltmak için kullanıldığı tespit edilmiştir. Uzun zamandan beri bölgede kullanılan krem özellikle dağa ya da kesim için ormana gidildiğinde mutlaka götürülmekte olduğu görülmektedir. Bölgelere göre veyahut mevsimsel değişikliklere göre çeşitli formülasyon değişikliklerine uğrayarak kuşaklar boyunca kullanımı süregelmiştir.

Deneysel Çalışma

Antimikrobiyal Aktivite Analizi: Antimikrobiyal aktivite analizleri; çeşitli patojen mikroorganizmaları öldüren ya da gelişimini inhibe eden (durduran) ya da moleküllerin belirlenmesinde kullanılan bir analiz yöntemidir. Bu analizle bahsi geçen halk arasında geleneksel olarak kullanılan kremlerin antimikrobiyal etkinlikleri belirlenerek farklı alanlarda kullanım imkanlarının değerlendirilmesi ya da kullanıldıkları alandaki etki mekanizmalarının aydınlatılması amaçlanmıştır. Kremlerin birçok patojen mikroorganizmaya karşı inhibisyon aktiviteye sahip olduğu gözlenmiştir.

Antioksidan Aktivite Analizi: Serbest radikal olarak da adlandırılan ve kararlı olmayan moleküllerin yıkıcı etkilerinden hücreleri koruyan bileşikler antioksidan bileşikler olarak adlandırılır. Bu tür bileşikler serbest radikalleri stabilize eder ve olası zararlarını ortadan kaldırırlar. Bu çalışmada bahsi geçen halk arasında geleneksel olarak kullanılan kremlerin antioksidan etkinlikleri belirlenerek ve farklı alanlarda kullanım imkanlarının değerlendirilmesi ya da kullanıldıkları alandaki etki mekanizmalarının aydınlatılması amaçlanmıştır. Kremlerin yüksek antioksidan özelliği sebebi ile kontrol olarak kullanılan BHA ile kıyaslandığında nispeten iyi birer antioksidan aktiviteye sahip oldukları gözlenmiştir.

1. Hücre Kültürü Çalışmaları ile Kremlerin Proliferasyon Kapasite Analizi: Sitotoksizite analizi olarak ta bilinen bu analiz Kozmetik, Farmakoloji İlaç Geliştirme gibi alanlarda ilk olarak yapılan analiz tipidir. Fibroblast hücreleri kullanılarak yapılan çalışmada, kültüre edilen insan ya da benzeri hücreler için toksik olmayan doz belirlemesi gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar yıllardır kullanılıyor olsa da bu kremlerin hücre üzerine olumsuz bir etkilerinin (toksik) olup olmadığı bilinmemektedir. Laboratuvar çalışmalarında kremler bu yönü ile değerlendirilmiştir.

Sonuç

Çalışmamız kapsamında Kazdağı'ndaki köylülerin yıllardır dilden dile aktararak oluşturduğu bir kültürün yansıması olan bazı doğal kremlerin biyolojik aktiviteleri incelenmiştir. İncelemede yazılı olmayan verilerle ve bölgesel, mevsimsel etkilerle değişkenlik gösterse de bölgenin doğal kaynaklarının değerlendirilerek elde edilen ürünlerin antimikrobiyal ve antioksidan yönden iyi değerlere sahip olduğu ve herhangi bir toksik etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Yerel halkın kaz dağlarında doğal yetişen bitkilerden toplayarak yaptıkları bu kremlerin, bitkilerin içeriğindeki polifenolik bileşikler ile yağ&yağimsı bileşikler sayesinde gözlemlediğimiz bu tıbbi etkileri gösterdiği kanaatindeyiz. Çünkü yaptığımız analizlerde bitkilerin içeriklerindeki bu etken maddelerin nispeten yüksek seviyelerde mevcut oldukları gözlemlenmiştir. Ancak bu çalışmanın devamında gerçekleştirecek etkinlik çalışmaları ile bu kremlerin kullanım amacına yönelik etkinliklerinin de bilimsel olarak ortaya konması gerekmektedir. Bu sayede yazılı olmayan verilerin bilimsel gerçeklere göre yazılı hale gelmesi ve ileride standardizasyonunun sağlanarak bölge halkının kullanımına devam etmesi sağlanabilecektir.

Kaynaklar

- Bayati, A. H. (2003). *Tıp Tarihi*. İzmir.
- Faydaoğlu, E. – Sürücüoğlu M. S. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 11(1), 52-67.

BALIKESİR ÇİFTÇİ EĞİTİM MERKEZİ (BAÇEM) VE KAZ DAĞLARI ÇEVRESİNDEKİ PROJELERİ

*Nazım TANRIKULU**

BAÇEM, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kırsal Hizmetler Daire Başkanlığı'na bağlı olarak 2015 yılında, kırsal alanda ekonomik hareketliliğin sağlanabilmesi için mevcut ve alternatif tarım ürünlerinin tespiti, yaygınlaştırılması ve değerlendirilmesi aşamasında çiftçilerin bilgi ve bilinç düzeylerinin artırılmasına yönelik tarımsal eğitim ve yayım çalışmalarının yapılabilmesi amacıyla Burhaniye Börezli kırsalında 114 dekarlık alanda kurulmuş olan BAÇEM sorumluluğunda Edremit, Havran, Ayvalık ve Gömeç ilçelerinde 220 dekar zeytinlik bulunmaktadır. Zeytinliklerde kaolen uygulaması, feromon tuzağı gibi biyolojik mücadele araştırmaları yapılarak üreticilerimize rol model olacak çalışmalar yapılmaktadır. 2017 yılında da bina ve altyapı çalışmaları bitirilip, çevre alan düzenlemesi tamamlanarak faaliyetlerine başlamıştır. Gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda da modern fide üretim serası, ekstraksiyon tesisi vb. üretime yönelik altyapı çalışmaları da devam etmektedir.

BAÇEM'in Çalışma Alanları ve Bölümleri

Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Ar-Ge Laboratuvarı: Balıkesir'de tarımı yapılan aromatik bitkilerin uçucu yağ vb. içerik analizleri yapılarak bitkilerin en uygun üretim havzalarının belirlenmesi hedefi ile kurulmuştur. Laboratuvarda, doğal kozmetik ürünler, gıda ve bitkisel ilaçlar için Ar-Ge çalışmaları yapılarak sanayiye yönelik pilot ölçekli üretim modelleri geliştirilecektir. Clevenger distilasyon düzeneği, mikrodalga, soxhlet, Süperkritik CO2 ekstraksiyon ve rotary evaporatör sistemleri bulunmaktadır. Laboratuvarımızdan bölgemizdeki ilgili sektör, çiftçiler, öğrenciler ve araştırmacılar hizmet alabilmektedir.

* Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, Balıkesir Çiftçi Eğitim Merkezi (BAÇEM) Şube Müdürü, Balıkesir-Türkiye. E-posta: nazımtanrikuluna@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5628-4802.

Biyoteknoloji ve Doku Kültürü Laboratuvarı: Doku kültürü teknikleri ile tıbbi ve aromatik bitkilerden standart etken madde üretimine yönelik çalışmaların yürütüldüğü, çimlenme testleri ve çimlendirme teknikleri konularında çalışmalar yürütülmektedir.

2018 yılından itibaren faaliyete geçmiş olup doku kültürü alanında şimdiye kadar çalışılmamış yirmi bitkiyle ilgili üretim protokolü hazırlanmıştır. Kaz Dağları ve Balıkesir'deki endemik bitkilerin klonal çoğaltımı yapılarak ex situ koruma çalışmaları yapılmaktadır.

Laboratuvarlarda Ar-Ge Çalışmaları

Çalışılan Ürün Başlıkları: Krem, katı/sıvı sabun, kolonya, parfüm, hidrosoller, masaj yağları, doğal tütsü, maserat yağlar, sabit ve uçucu yağlar, tentürler, doğal mum, geri dönüşüm kağıt, doğal şuruplar, bitki çayları, doğal reçine, doğal herbisit, sıvı herbaryum, bitkisel ekstre üretimi, doğal fermente sirke üretimi, reçel, dondurma, bitkilerden gluten-siz ekmek elde edilmeye çalışılmaktadır.

Doğal Boyama Başlıkları: Bitki toplama, doğal boyar madde (pigment) üretimi, doğal mürekkep, ekoprint, farklı kumaş ve yün tiplerine uygun doğal boyama reçeteleri, kozmetik ürünlerde doğal boyar maddeler edilmektedir.

Doku Kültürü Başlıkları: Kallus üretimi, sekonder metabolit üretimi, Balıkesir'de üretilen ve üretilebilecek tarımsal ürünlerle ilgili doku kültürü protokolleri geliştirilmektedir.

Üretim Seraları: Üretim seralarında çelik, tohum vb. üretim materyalleri ile tıbbi-aromatik bitkiler ve Balıkesir'de ihtiyaç duyulan süs bitkilerinin fide üretimi yapılmaktadır. Yüksek tünel tipi fide üretim seralarımızda (768 m²) çelik ve tohumdan fide üretimi yapılmaktadır. Üretilen fidelerden bölgedeki çiftçiler faydalanmaktadır.

Eğitim ve Konferans Salonu: İlgili konularda interaktif eğitimlerin yapıldığı, sertifikalı kursların düzenlendiği bir alanı ihtiva etmektedir.

BALMEK ve Burhaniye Halk Eğitim Merkezi ile ortaklaşa Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Yetiştiriciliği, Zeytin Yetiştiriciliği, Meyvecilikte Budama, Bitki Doku Kültürü, Bahçivanlık kursları düzenlenmektedir. Toplam 1000'e yakın kursiyer eğitimlerini tamamlayarak sertifikalarını almıştır.

Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bahçesi: 3 dekar alan üzerinde 200 kadar tıbbi ve aromatik bitkinin ve Kaz Dağları endemik türlerinin yetiştirildiği bir koleksiyon alanıdır.

Kütüphane: Tarım, ormancılık, hayvancılık, ekoloji, tıp, eczacılık konularında ihtisas kütüphanesi olacak şekilde ilgili kurum ve kuruluşlardan sözü edilen alanlarda kitap, broşür vb. bilgi kaynakları yer almaktadır.

Doğal Gübre, Toprak Hazırlama ve Kompost Sahası: Bitkilerin bakım uygulamaları sırasında, araziden atık olarak çıkan yabancı ot, dal, yaprak vb kısımların öğütülerek toprağa dönüştürüleceği kompost alanı; solucan gübresi üretim alanı ve hayvan gübresi alanı ile toprak harçlarının hazırlanabileceği bir alandır.

Doğal Ürünler Satış Yeri: Merkezde geliştirilip ürüne dönüştürülen, Balıkesir’de üretilen özgün lezzetlerin ve doğru tanımlanıp kurutulmuş paketlenmiş tıbbi ve aromatik bitkilerin satışının yapıldığı bir birimdir. Mağazamız 2018 yılından itibaren faaliyetini sürdürmektedir. 2022 yılı itibariyle ar-ge/ür-ge çalışmaları tamamlanıp satışa sunulan 130’un üze-

rinde ürünümüz buradaki satış alanı ve eticaret sitemiz üzerinden tüketiciye ulaştırılmaktadır.

Herbaryum ve Yerel Tohum Birimi: BAÇEM ve Balıkesir florasından toplanan bitki örneklerinin herbaryum tekniklerine göre preslenip tasniflendiği, Balıkesir bölgesinin yerel tohumlarının saklandığı bir birimdir. Üniversiteler ve ilgili kurumların katkı ve işbirlikleri ile arşiv genişlemektedir.

Distilasyon Ünitesi: 1800 litrelik su distilasyonu, 2200 litrelik buhar distilasyonundan oluşan iki adet uçucu yağ üretim sistemimiz bulunmaktadır. Distilasyon tesisimizde BAÇEM’de yetiştirilen ve çiftçilerin yetiştirdiği aromatik bitkiler damıtılarak uçucu yağ ve hidrosoller üretilmektedir. Kaz Dağları ve çevresinde tıbbi aromatik bitki tarımı yapan çiftçilerimiz buradaki damıtma hizmetimizden cüzi bir bedelle faydalanabilmektedir. Distilasyon alanımızda bulunan distilasyon ünitelerimizden 2018 yılından itibaren 34 farklı bitki türünden, 22 farklı lokasyondan, 665 adet distilasyon yapılmıştır. Yapılan distilasyonların 323 tanesi BAÇEM ürünleri, 305 tanesi üreticilerin ve 37 tanesi çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının olmuştur.

BAÇEM’in Kuruluşundan Günümüze Yapılan Belli Başlı Faaliyetler

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ve Balıkesir Üniversitesi ile işbirliklerine gidilerek çok sayıda Ar-Ge çalışması gerçekleştirilmiştir. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi ile yürütülen Ar-Ge projelerimiz şu şekildedir:

1. Bitkilerin İdeal Su Tüketim Miktarlarının Hesaplanması: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Orman ve Su İşleri Bakanlığının ortak yayınladıkları Türkiye’de sulanan bitkilerin bitki su tüketim rehberi kaynak alınarak bölgemizde bulunan bitkilerin iklim koşulları da göz önünde bulundurulularak class A evaporation pan (A sınıfı buharlaştırma kabı) sistemi ile günlük buharlaşma miktarları gözlenerek, bitkilerin günlük su kaybı hesaplanmış ve bitkilerin ihtiyacı olan miktar ve sulama aralığında bitkilere sulama programı yapılmıştır. Proje tıbbi nane, kekik, slajlık mısır, cin mısırı, yerfıstığı, guvar (sakız fasulyesi) bitkilerinin su tüketimlerinin hesaplanması ve 4 sulama suyu seviyesi uygulamasıyla sulamalarının yapılması.

2. Gönen Bölgesinde Damla Sulama ile Çeltik Yetiştiriciliği: Gönen bölgesinde üretimi tava usulü yetiştiricilikle yapılan çeltik üretiminde bilinçsiz şekilde kullanılan sulama suyunun doğru kullanımı için çeltik yetiştiriciliğinde “damla sulama projesini” 9 farklı çeşit üzerinde 2018 yılı içerisinde başlatmış bulunmaktayız. 2017 senesinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi arazisinde gerçekleştirmiş olduğumuz denememizin sonucunda Gönen bölgemizde çiftçi ölçeğinde, farklı çeşitler üzerinde damla sulama ile çeltik yetiştiriciliği denemesi yapılmıştır.

3. Ekonomik Değeri Olan Alternatif Tarla Bitkilerinin Bölge Koşullarına Adaptasyonu:

Sakız fasulyesi, yer fıstığı, kinoa, amarant, fiğ, siyez buğdayı, farklı yem bitkilerinin üretimi gibi ekonomik değeri olan türlerin Burhaniye koşullarında adaptasyonu projesi devam etmektedir.

Balıkesir Üniversitesi ile yürütülen çalışmalar kapsamında ise Balıkesir Üniversitesi Botanik Bahçesi projesine lavanta, adaçayı gibi aromatik bitkilerin fideleri hibe edilmiştir. Dikim ve bakım konularında da teknik destek verilmiştir. Ayrıca Altınoluk MYO Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Programı öğrencilerine ilgili derslerinde teorik ve pratik ders verilmiştir.

BAÇEM bünyesinde yapılan Ar-Ge ve uygulama çalışmaları arasında ek olarak aşağıdaki faaliyetler de söz konusudur:

Zeytin Sineği Mücadelesinde Kaolin Kili Uygulaması Projesi: Körfez bölgesinde Zeytin sineği mücadelesinde maliyeti düşürmek ve daha sağlıklı ürün elde etmek amacı ile farklı lokasyonlarda denemeler yapılmaya devam etmektedir.

Kara Mürver Yetiştiriciliği Projesi: Bağışıklık sistemini güçlendiren ve doğada yaygın olarak bulunan mürver bitkisinin tarıma kazandırılması için üretim, yetiştiricilik ve Ar-Ge çalışmaları yapılmaya başlanılmıştır. Çalışma ile katma değeri yüksek ürün yetiştirilmesini desteklemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilk pilot bölge olarak Balıkesir Altıeylül ilçesinde bir üreticiye %50 hibe destekli 1.200 adet mürver fidesi verilmiştir. Karamürver ve ekinezya hasatlarımızdan 2022 yılında ülkemizin ilk yerli hammaddeyle üretilmiş SAMBUÇEM adlı şurubumuzu satışa sunduk.

Yer Bademi-Susam-Yer Fıstığı-Guar Bitkileri Ar-Ge Çalışması: Üreticilerimize alternatif gelir kaynağı olabilecek ürünlerin araştırılması kap-

samında BAÇEM’de bulunan arazilerimize belirli bölgelere ekim çalışmaları yapılmıştır. Elde edilen ürünlerin kalite ve analiz çalışmaları devam etmektedir.

Yulaf Yetiştiriciliği: Yulaf yem bitkisi olarak yetiştirilen önemli bir tarla bitkisidir. Bu proje ile sadece yem değil ilaç, kozmetik alanında da yetiştirilebileceğini gösterebilmek için BAÇEM’de deneme parselleri oluşturulmuştur.

BAÇEM’in Proje Çalışmaları

Nitelikli tarım arazilerini korumak, bölgede tarımsal verimliliği ve ürün çeşitliliğini arttırmak, ürün pazarlamasına yönelik stratejiler ile bitkisel üretimi geliştirmek amacıyla aşağıdaki projeler geliştirilmiştir:

1. *Sakız Ağacı Projesi:* Ayvalık Belediyesi ile beraber bölgede Sakız Ağacı yetiştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla projeye başlanılmıştır.

2. *Kazdağı Bal Orman Projesi:* Bal Orman Projesi Burhaniye Meslek Yüksekokulu, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ve diğer ortak çalışanlar ile birlikte il genelinde bal ormanlarının oluşturulması ve ürünlerinin satışına yönelik bir projedir. Pilot bölge olarak Edremit ilçesi Dereli köyü belirlenmiştir.

3. *Ayvalık Mis Bahçeler Projesi:* Ayvalık Belediyesi, Jotun Boya ve BAÇEM işbirliği ile arazinin Ayvalık Belediyesi tarafından, projenin mali bütçesinin Jotun Boya tarafından ve teknik işbirliğini BAÇEM’in üstlendiği bölgede katma değeri yüksek ürünlerin yetiştirilmesinin hedeflendiği projedir. Proje kapsamında BAÇEM sera bölümünden 39.284 adet Tıbbi Aromatik Bitki fidesi üretilmektedir.

4. *Güney Marmara Kalkınma Ajansı Fizibilite Destek Projesi:* 2019 yılında başlayan Fizibilite Desteği programı kapsamında Güney Marmara Kalkınma Ajansına sunulan ve GMKA yönetim kurulu tarafından

TR22/19/FDP/0012 referans numaralı “Balıkesir İlinde Tıbbi Aromatik Bitkilerle Sağlığa Yolculuk” başlıklı projemiz başarılı bulunmuş olup, GMKA tarafından sağlanacak olan mali destek oranı yüzde 50 olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda BAÇEM altyapısının güçlendirilmesi için ihale aşamasındayız.

5. *Aromatik Köy Projesi*: Parfümeri, kozmetik, temizlik ve gıda gibi pek çok alanda kullanılabilen bir bitki olan ıtır, deterjan, masaj yağları, sinek kovucu, çay, kahve, sütlü tatlılar, dondurma gibi pek çok ürünün bileşenleri arasında yer alır. Hem gülsü hem limonsu kokularıyla çok dengeli bir koku yapısına sahip olan ıtır, kokusuyla özellikle güle alternatif olarak da değerlendirilebilecek bir bitkidir. İtırın bölgedeki diğer adları, Mis Çiçeği (Burhaniye civarında), Gülyağı, Fukara Gülü şeklindedir.

Burhaniye'nin Kızıklı Mahallesindeki 8 kadın üreticiye BAÇEM'de üretilen 11.000 ıtır fidesi hibe edilmiştir. Ülkemizde ilk kez ıtır bitkisinin tarlada tarımı yapılmaya başlanmıştır. Bu uygulamalarla Balıkesir'in Türkiye'nin Aromaterapi merkezi olması amaçlanmaktadır. Sonrasında üreticilerin tüm ürünleri alınmış, distilasyon hizmeti ve fideleri ücretsiz olarak sağlanmıştır. İtır, gülyağına ikame bir ürün olarak AB fizibilite çalışmalarına konu olmuş, stratejik bir üründür. BAÇEM'de 4 yıllık İtır Tarımını Yaygınlaştırma projesi sonuçlarına göre dünyadaki en kaliteli ıtır yağı çeşidi olan Bourbon çeşidiyle yarışacak özellikte sonuç alınmıştır. AB tarafından hazırlanan ıtır raporuna göre bölgemizde yetişen ıtır türünden elde edilen yağ dünyada yılda 100 tonluk potansiyel pazara sahip olması nedeniyle ekonomi için gelecek vaat etmektedir.

Proje ile Edremit Körfezinde ıtır tarımını yaygınlaştırarak, parfüm, aromaterapi sektörü için cazibe alanı oluşturulacak, sektör ve üretici bir araya gelecektir. Ayrıca kafeler, restoranlar, kolonya sektörü ile iş birliği yapılarak kent kokusu olarak İtır simgelenecektir.

6. *Sındırgı Doğal Boya ve Tekstil İnovasyon Merkezi*: Bölgemiz boyar bitkiler bakımından dünyanın en zengin yerlerinden biridir. Bu bitkiler ülkemizde de geçmişte boyacılık alanında önemli bir yere sahipti. Unutulmaya yüz tutan boya bitkilerini tekrar canlandırmak ve kök boya çalışmalarının temiz güvenli bir şekilde yeniden canlandırmak için Sındırgı Belediyesi ile çalışmalara başlanılmıştır. Proje ile kök boya, çivit, muhabbet çiçeği bitkileri yetiştirilecek, kurulacak boyahanedeki kumaş ve ipler boyanacaktır. Bu boyanmış ürünlerle Bereket Versin Kadın Koope-

ratifi üyeleri 0-6 yaş grubu çocuklara organik sağlıklı giysiler örüp dikiyerek gelir elde edecektir. Kaybolmuş kültür mirası Doğal boyamacılık yeniden can bulacak, doğal boyama ustaları yetiştirilerek zanaatın da sürdürülmesine katkı sağlayacak projenin hazırlık çalışmaları halen devam etmektedir. Proje SOGEP projesi olarak hazırlanmaktadır.

Paydaşları arasında BAÇEM'in de yer aldığı TÜBİTAK projeleri de şu şekildedir:

TÜBİTAK PROJELERİ		
'Doğamızda Okul Var'	Ayvalık Atatürk Anadolu Lisesi Ayvalık ilçesinde 5 günlük bir Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları 10. ve 11.sınıfta eğitim gören, akademik başarısı yüksek 25 lise öğrencisi	29 Ağustos-02 Eylül 2022
'Onda Tarım Sürdürülebilir'	Ahmet Karatoprak İmam Hatip Ortaokulu 24 7.sınıf kırsal yerleşim birimlerinden çocuklar	31Ağustos - 7 Eylül 2022
Z Kütüphane E Kitap'	Dursunbey Durabeyler Ortaokulu 18 kişilik 6. sınıf öğrencisi ve 12 kişilik 6. sınıf öğretmeni	3-7 Ekim 2022
Kırsaldan Kozmos Bilim- 3	Kırsalda yaşayan 30 çocuk	BİLSEM Burhaniye
DİĞER PROJELER		
Özel Balıkesir Acı Anadolu Ve Fen Lisesi Proje tübitak liselerarası 22-04A, <i>Arum maculatum</i> , <i>Mandragora officinarum</i> ve <i>Heracleum platytaenium</i> ,		

<i>Asphodelus aestivus</i> Bitkilerinin Kanser Türleri Üzerinde Etkileri
Balıkesir Üniversitesi Gastronomi bahçesi kuruldu. Hedef hem tohumdan hasada deneyim kazandırmak hem de Balıkesir'in gastronomi potansiyelini yükseltmek.
İzmir Atatürk Lisesi ve İzmir Namık Kemal Liselerine Bostan ve Tıbbi Bitkiler Bahçeleri kurulumu için katkı sunuldu.
Fatma Emin Kutvar Anadolu Lisesi Öğrencileri ile TAB üzerine TÜBİTAK projelerine katkı sunuldu.
Çanakkale Tarihi Alan Gazi Gazi Köylerde Şifa Çiçekleri Açıyor, Projesine BAÇEM Paydaş olarak katkı sunuyor. Amaç: Kuru tarım arazilerinde TAB bitkilerinin yetiştirilmesi

BAÇEM'in Düzenlediği Etkinlikler

Hasat Şenliği veya Tarla Günü Organizasyonu: 5 Temmuz 2017 tarihinde BAÇEM'de ekinezya, lavanta, tıbbi nane hasadı yapılmış, çiftçilere bu ürünler tanıtılmıştır.

Kaz Dağları ve BAÇEM'de Kozmetik Bitkileri Yürüyüşü: Anadolunun kozmetik bitkilerine dikkat çekmek amacıyla bir firma tarafından düzenlenen "Kozmetik Kısa Film Yarışması" kapsamında Mayıs 2017'de BAÇEM'de hasat ve damıtma yapıldıktan sonra "Kaz Dağlarında Kozmetik Bitkileri Tanıma Turu" yapılmıştır.

Kaz Dağları Yaban Mantarları Eğitim Festivali: Balıkesir'i mantar yetiştiriciliği konusunda bir marka haline getirmek, çiftçimize ekonomik değeri olan mantarlarla ilgili eğitim seminerleri verip farkındalığı arttırarak kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla 21-22 Ekim 2017 tarihlerinde Kazdağları Yaban Mantarları Eğitim Festivali düzenlenmiştir. Festival kapsamında ayrıca tüm mantar ve doğasever akademisyenlerle Kaz Dağları'nda mantar avcılığı etkinliği gerçekleştirilmiştir.

Tarladan Hasada Aromaterapi Festivali: Kokuların iyileştirici özelliklerini kullanarak sağaltım sağlayan aromaterapi Sağlık Bakanlığı tarafından da tanınan geleneksel tıp yöntemlerinden biridir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de aromaterapi konusu giderek önem kazanmakta; bu konuda bilimsel çalışmalar çeşitlenerek etkinlik ve güvenlik konularında ilerlemeler hızla devam etmektedir. Aromerapide kullanılan saf ve kaliteli uçucu yağların güvenlik ve kalitesi gibi konular ve etkin kullanım dozajlarının halk sağlığı açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca aromaterapi tüm dünyada gelişmekte, aromaterapide kullanılan ürünlerin pazar payı da giderek büyümektedir. Dünya aromaterapi ürünleri ticaretinde kalite konusu yapılan bilimsel çalışmalarla daha da önemli hale gelmekte, kalitenin sürdürülebilir olabilmesi için aromatik bitkilerin tarımı da yaygınlaşmaktadır. Bu etkinlik ile bahsi geçen konuların yanı sıra aromaterapide kullanılan bitkilerin tarladan hasada, hasattan distilasyona ve tüketiciye ulaştırılmasına kadarki süreçlerin öneme vurgu yapılmıştır.

Tarladan Hasada Aromaterapi Festivalleri: 27-28 Haziran 2018 ve 28-30 Haziran 2019 tarihlerinde Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kırsal Hizmetler Daire Başkanlığı'nca Burhaniye Çiftçi Eğitim ve Üretim Şube Müdürlüğü (BAÇEM) tesislerinde "Tarladan Hasada Aromaterapi" konulu bir etkinlik düzenlenmiştir. Bu etkinlikle aromaterapide kullanılan

bitkilerin üretimi konusunda Balıkesir'i merkez haline getirmek, bu konudaki yapılacak bilimsel ve yatırım odaklı çalışmalar konusunda işbirliği yapmak, çiftçilerimizin gelir düzeylerini arttıracak, kırsal alandaki göçü önleyecek, nitelikli tarım ürünleri olarak gördüğümüz tıbbi ve aromatik bitkilerin üretimini yaygınlaştırmak amaçlanmıştır. Tarladan Hasada Aromaterapi programlarına, TBMM Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Komisyonu üyeleri ve ikisi yurtdışından olmak üzere 33 ilimizden, 100'ü aşkın farklı meslek grubundan, 2500'e yakın kayıt yapılmıştır.

BAÇEM'in Katılımcı Olarak yer Aldığı Çalıştay, Seminer, Kongre ve Festival Organizasyonları

Fitovizyon, Doğal Yaşam ve Sağlıklı Ürünler Kongreleri: 15-17 Eylül 2017, 23-25 Kasım 2018 ve 22-24 Kasım 2019 tarihlerinde kongreye stantla katılım sağlanmış, 6 bilimsel bildiri sunularak yaptığımız çalışmalar bilim camiasına tanıtılmıştır.

Türkiye'de Tıbbi ve Aromatik Bitkiler, Kaynakların Yönetimi, Sektörel Sorunlar ve Gelecek İçin Stratejiler Çalıştayı: 26 Ocak 2018 tarihinde "Türkiye'nin kültüre alınabilecek önemli tıbbi ve aromatik bitkileri" başlıklı sunumla katılım sağlanmıştır.

Geleneksel Tıpta Kalite ve Standardizasyon Çalıştayı: 4 Mayıs 2018 ve Kasım 2018'de düzenlenen çalıştayda görev alınmıştır.

TÜBİTAK Bilgem GBTÜ Çalıştayı: 25-26 Eylül 2019 tarihlerinde düzenlenen çalıştaya kurumsal katılım gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası Biyoçeşitlilik Araştırmaları Sempozyumu: 02-04 Mayıs 2019 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin düzenlediği sempozyuma katılım sağlanmıştır.

Sonsuz Olasılıklar Festivali: 7-9 Eylül 2018 tarihleri arasında düzenlenen festivale stantla katılım sağlanmıştır.

Ekofest: 15-19 Ağustos 2018 tarihleri arasında düzenlenen festivale stantla katılım sağlanmıştır.

Ayovalık Zeytin Hasat Festivali: 25-29 Ekim 2019 tarihleri arasında düzenlenen festivale stantla katılım sağlanmıştır.

Adramytteion Festivali: 26-27 Ekim 2019 tarihleri arasında düzenlenen festivale stantla katılım sağlanmıştır.

20. Sındırgı Yağcı Bedir Halı Festivali: 31 Ağustos-3 Eylül 2018 tarihleri arasında düzenlenen festivale stantla katılım sağlanmıştır.

IV. Bayramiç Yerel Ürün ve Yerel Tohum Takas Şenliği: 26-27 Nisan 2019 tarihleri arasında düzenlenen festivale stantla katılım sağlanmıştır.

Uluslararası Tarımsal Yapılar ve Sulama Kongresi: 26-28 Eylül 2018 tarihleri arasında düzenlenen kongreye teknik personellerimiz katılım sağlamıştır.

14. Türkiye Eczacılık Kongresi: 1-3 Kasım 2018 tarihleri arasında düzenlenen kongreye teknik personellerimiz katılım sağlamıştır.

Uluslararası Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Kongresi (GETAT): 24-27 Nisan 2019 tarihleri arasında düzenlenen kongreye teknik personellerimiz katılım sağlamıştır.

Fitovizyon Kongresi: 22-24 Kasım 2019 tarihleri arasında düzenlenen kongreye teknik personellerimiz katılım sağlamıştır.

Golden City Awards Şehircilik Oscar Ödülleri: 14 Aralık 2019 tarihleri arasında düzenlenen ödül törenine stantla katılım sağlanmıştır.

24. Doğu Akdeniz Uluslararası Turizm ve Seyahat Fuarı (EMİTT): 30 Ocak-02 Şubat 2020 tarihleri arasında düzenlenen fuara stantla katılım sağlanmıştır.

29. Uluslararası Gıda Ürünleri ve Teknolojileri World Food Fuarı: 2021 Eylül'ünde düzenlenen fuara stantla katılım sağlanmıştır.

DOĞA KORUMA MÜCADELESİNDE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİNİN ÖNEMİ: NUSRATLI KÖYÜ “ATIK YOK PROJESİ” ÖRNEĞİ

*Süheyla DOĞAN**

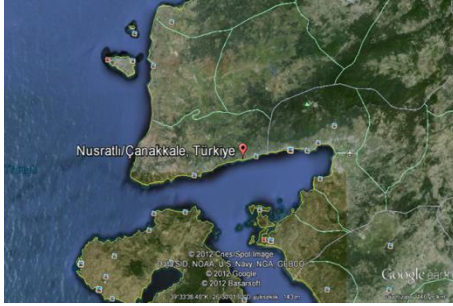
Küresel kapitalizm doğayı sömürülecek bir kaynak olarak görür. Kapitalizmde sınırsız üretim ve tüketim vardır. Bol miktarda atık çıkarılır ve büyük bir israf oluşur. Bu durum aynı zamanda çevre kirliliği de yaratır. Kapitalist üretim ve tüketim anlayışı sonucu biyoçeşitlilik kaybı meydana gelir, kültürel çeşitlilik de kaybolur. Popüler kültürün yaygınlaşması ile birlikte geleneksel ekolojik bilgiler de tehlikeyle karşı karşıya kalır. Kapitalist sistemde atıklar başımızın derdi haline gelir. Geri dönüşüm hikâyeleri pek de işe yaramaz. Özellikle plastikte geri dönüşüm çokça enerji ve su kullanıldığı için yarardan çok zarar getirir. En doğru yaklaşım atığı üretmemektir. Modern dönemlerde “Reduce, reuse, recycle: Azalt, yeniden kullan, dönüştür.” yaklaşımına “rethink, refuse, repair: yeniden düşün, reddet, onar” da eklenmiştir: Önce düşün, ihtiyacın yoksa reddet, bozulan, yıpranan eşyaları onar.

Çöp tüm dünyada ciddi anlamda bir sıkıntı haline gelmiştir. Geri dönüşümün maliyeti yüksek olunca Batı ülkeleri çöplerini Türkiye gibi ülkelere ithal etmekte. Böyle olunca ülkemiz Avrupa’nın çöplüğü haline dönmüştür. Adana, Mersin’de Avrupa’nın çöplerini görmek mümkündür. Bu bağlamda atık azaltmada ve doğayı korumada geleneksel ekolojik bilgiler önemli bir araçtır.

Bu girişten sonra Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği’ni biraz tanıyalım. Derneğimiz 2012 yılında kuruldu. 470 üyesi var. Adında anlaşıldığı gibi doğanın ve kültürel varlıkların korunması konusunda çalışıyor ve aynı zamanda geleneksel ekolojik bilgiye önem veriyor ve sahip çıkıyor. Bu çalışmada doğanın korunmasında geleneksel ekolojik bilginin önemini Nusratlı Köyü’nden örneklerle açıklayacağım. Nusratlı Köyü, Çanakkale’nin Ayvacık ilçesine bağlı küçük, olduk-

* STÖ Temsilcisi. Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, Küçükkuyu-Ayvacık, Çanakkale-Türkiye. E-posta: suheyladogan@gmail.com.

ça korunmuş bir köy. Ben köye emeklilik sonrası 2002 yılında yerleştim. Köyün sosyal, kültürel, ekonomik olarak gelişimi için 2005 yılında bir dernek kurduk. Bugüne kadar birçok proje gerçekleştirdik. Derneğimiz bölgedeki ilk köy derneği olup 100'ün üzerinde üyesi var. Nusratlı Köyü Kültür Turizm ve Dayanışma Derneğimiz Sabancı Vakfı tarafından "Fark Yaratan" olarak seçildi.

Nusratlı Köyü haritası ve köyden görüntüler

Derneğimizin yürüttüğü projelerden bazıları şunlardır:

1. *Nusratlı Köyü Turizm Kalkınma Projesi (2012)*: Güney Marmara Kalkınma Ajansı'ndan sağladığımız hibe ile taşınmalı eğitim sistemi nedeniyle boş ve atıl durumda olan köy okulunun tadilatını yaptık. Bir dizi eğitimler gerçekleştirdik: Turizm, hijyen, iletişim, servis vb. Doğal ürünler satış merkezi kurduk. Unutulmuş tarifler yeniden hatırlandı,

yeni ürünler hazırlandı. Gül topu, kantaron yağı, zambak, gül reçeli, gelincik-gül şurubu, merhemler, kekik yağı, suyu gibi.

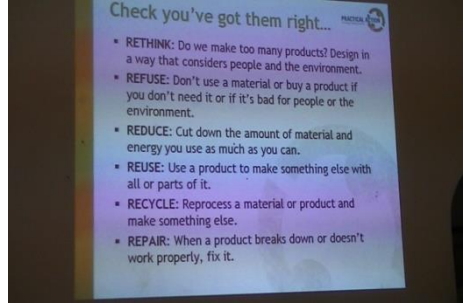
Köy okulunun eski ve yeni halleri, proje kapsamında yapılan çalışmalar

2. "Atık Yok" Projesi: 2002 yılında çöp toplama sistemi yoktu. Köyün üç ayrı girişinde derelerin başında küllükler vardı. Küllükler çöplüğe dönüşmeye başladı. Plastik atıklar çoğalmaya başladı. Konteynerler konuldu. 2012 Yılında, Avrupa Birliği çağrısı ile Grundtvig Yetişkin Eğitimi alanında "Atık Yok-No Waste" başlıklı bir proje hazırladık. Proje ortaklarımız: İtalya, Romanya, Yunanistan, İngiltere, Türkiye (Nusratder). Proje 2 yıl sürdü. Proje kapsamında yurtdışı ziyaretleri ve Türkiye ziyaretleri gerçekleştirildi. Projenin amacı, unutulmakta olan atık üretme ve atıkları değerlendirme konusundaki geleneksel bilgi ve deneyimlerin kayıt altına alınarak bu bilgilerin günümüz gereksinimlerine cevap verecek şekilde uygun yöntemlerle gençlere ve çocuklara aktarılmasıdır. Projede uzlaşılan değerler; a. Yeryüzünün varlıklarının sınırlı olduğunu düşünmeliyiz: Toprak, enerji, su, gıda. b. Değerleri ve ihtiyaç-

ları yeniden tanımlamalıyız. c. Yaşamlarımızı ve ihtiyaçlarımızı mümkün olduğunca sadeleştirmeliyiz. d. Elimizdeki kısıtlı varlıklardan israf etmeden yararlanmalı ve en az atık çıkaracak şekilde kullanmalıyız.

Proje kapsamında gerçekleştirilen ziyaretler şunlardır: İtalya ziyareti: 6 kişi, Yunanistan ziyareti: 21 kişi, Romanya ziyareti: 5 kişi, İtalya ziyareti: 7 kişi, İngiltere ziyareti: 2 kişi. Toplam: 41 kişi yurtdışına gitti. Türkiye ziyareti kapsamında Haziran 2014'de proje ortakları Nusratlı Köyü'ne geldi.

Projede gerçekleştirilen faaliyetler çerçevesinde her grup kendi bölgesinde "atık üretmeme, atıkları değerlendirme" ile ilgili bilgileri topladı, röportajlar yaptı. Çocuklar ve yetişkinlerle anketler yapıldı. Toplanan bilgiler yeni nesile, gençlerin daha yoğun kullandığı araçlar da kullanılarak (internet, sosyal medya, CD vb.) eğlenceli şekillerde aktarıldı.

İtalya, Yunanistan, Romanya ziyaretlerinden görüntüler

Türkiye toplantısından görüntüler

Atık Yok, çocuklarla yetişkinler bilgi paylaşımı toplantısı

Proje kapsamında yaş almış kadınlarla konuşup çeşitli başlıklarda atık üretmeme, atık değerlendirme konusunda bilgileri kayıt altına aldık, video çektik, ses kaydı aldık. Her röportaj için kartlar hazırladık:

Reporter : Huriye Tibet
Date : 10 March 2013
District : Ayvacık -Nusratli Village
Interview with : Süheyra Doğan
Male/Female : Female (x) Male ()
Age : 56
Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others (x)
How do you know this: From traditions

Report devices
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others ()

Reporters Comment
 She is civil engineer. She has moved to the villageten years ago from city but she has a village background. She is ecologist.
Story of No waste: "Kitchen waste is very important. I don not throw away my wastes. I get use of them. I have a waste corner near my kitchen sink.
 There are five different waste box-bags in this corner. I put plastics that I can not use again into a separate box. I take them to waste containers in the town.
 I put plastic bags into a cotton bag in order to use again for different purposes. I put organic wastes such as vegetable, fruit et. in to a different box. I pour these wastes to the compost corner of my garden where I also put grass, leaves, wood pieces, earth. Citrus fruits is not suitable for compost because of it's acidity.
 I put citrus fruits zests into a different box to produce "cleaner" for kitchen and lavatory. There is water and some sugar in the box. I add citrus fruits zests into the box. It takes about three months to produce "cleaner".
 I put egg shells into a different box. I crush the egg shells and

WASTE CORNER IN THE KITCHEN

Register No : 2
Country : Turkey
Reporter : Huriye Tibet
Date : 21.03.2013
District : Ayvacık -Nusratli Village
Interview with : Süheyra Doğan
Male/Female : Female (x) Male ()
Age : 56
Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others (x)
How do you know this: From family.

Report devices:
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others ()

Reporters Comment:
 She uses ash liquid and ash mud in her kitchen

Story of No waste:
 "I use olive tree or pine tree, or oak (meşe) tree after heating of our house in our stoves like most of the villagers. After burning, we get ash. We do not throw ash, we use it for different purposes: "cleaning, whitener, "insecticide", "potassium source for the earth".
 First, of all, we remove the coals out of it.
 1. We spread it to our vegetable, fruit fields for the purpose of using it as "insecticide" and "potassium".
 2. We put ash into a pot, tin up to one fifth of the pot. We add water to the rest four fifth of the pot. We mix and stir it. Either we wait for 15 days to get "ash liquid", mixing it sometimes, or we boil it in order to get ash liquid in three-four days. Ash water becomes light yellow when it is ready to use. We use it for dish washing and laundry."
 3. After removing the liquid part, we use the rest mud as "cleaner" for the heavy dirt in the kitchen and lavatories."

ASH LIQUID

Register No : 3
Country : Turkey
Reporter : Huriye Tibet
Date : 20.03.2013
District : Ayvacık -Nusratli Village
Interview with : Ruhiye Solak
Male/Female : Female(x) Male ()
Age : 68
Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others (x)

How do you know this:
 From family & neighbours

Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others ()

Reporters Comment:
 They make use of everything from olives; oil, pulp, sediment etc. It is for eating, heating, cleaning...

Story of No waste:
 "We never throw away anything from olive and olive oil. For soap we collect used oil, small pieces of soaps (first softened in hot water), oil pulp-residues and then mixed them. We heat the mixture and add caustic soda. When the mixture becomes balgam, we put balgam into the forms. It's very useful for cleaning. "

OIL SOAP

OLD PETS

Register No : 14
 Country : Turkey
 Reporter : Süheyla Doğan
 Date : 20.03.2013
 District : Ayvack- Nusrath Village
 Interview with : Gülşen Karabulut
 Male/Female : Female(x) Male ()
 Age : 53
 Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
 How do you know this:
 From neighbors.
 Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()
 Reporters Comment:
 She is very hardworking. She does olive farming and also goat raising.
 Story of No waste:
 "We olive fields. We grow many new threes. We need to give water to them. There is no water in the field. We need to carry the water to the fields. We collect used pets to use them to carry have sheep. We use the fountains of the village, we fill the pets and carry them either with horses or tractor. We use them many times."

OLIVE TREE BRUNCES & LEAVES

Register No : 15
 Country : Turkey
 Reporter : Süheyla Doğan
 Date : 20 March 2013
 District : Ayvack- Nusrath Village
 Interview with : Gülşen Karabulut
 Male/Female : Female(x) Male ()
 Age : 53
 Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
 How do you know this:
 From neighbors.
 Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()
 Reporters Comment:
 She is very hardworking. She does olive farming and also goat raising.
 Story of No waste:
 "We have olive fields. When we truncate the trees, when we bring the branches of the trees to our goats. We hang them to the walls of the barn. After the goats eat the leaves, we use the branches in our big ovens to cook either bread or food."

INSIDE/OUTSIDE COOKSTOVE

Register No : 17
 Country : Turkey
 Reporter : Huriye Tibet
 Date : 20 .03.2013
 District : Ayvack- Nusrath Village
 Interview with : Mediha Küçük
 Male/Female : Female(x) Male ()
 Age : 74
 Headline : Water () Food () Energy (x) Earth() Others()
 How do you know this:
 From family, from traditions
 Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()
 Reporters Comment:
 The cookstoves are used by the villagers mostly. They use it for heating and cooking. They save the energy with this way.
 Story of No waste:
 "...We use trees branches, pine cone for stoves. It's for heating and cooking. With "inside and outside stoves" we can save money. We use very limited LPG in the village. One LPG is a year."

Register No : 08

Country : Turkey

Reporter : Huriye Tibet

Date : 20.03.2013

District : Ayvacık- Nusrath Village

Interview with : Salha Kise

Male/Female : Female(x) Male ()

Age : 50

Headline : Water () Food (x) Energy () Earth () Others ()

How do you know this:
From mothers

Report devices :
Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others ()

Reporters Comment: We can find "lor" in the grocery or market. It's in our daily food as cheese or dessert.

Story of No waste:
"I use stove for heating and cooking. When I make cheese, I collect the residue water from cotton cheese sacks. I boil it until "lor" comes out of water. Then I filter "lor" and put in a cotton bag, and water comes out. You can add some salt or add some sugar or jam. You can use the water which filtered water for making cookies or bread. Or you can mix it with wholemeal for your dog"

"LOR"

Register No : 09

Country : Turkey

Reporter : Söhrlya Doğan

Date : 04.04.2013

District : Ayvacık

Interview with : Fatma Konya

Male/Female : Female(x) Male ()

Age : 53

Headline : Water () Food (x) Energy () Earth() Others(x)

How do you know this:
From family.

Report devices :
Photo (x) Recorder (x) Video() Others()

Reporters Comment:
She is one of the few women who sells food in the bazaar of the village.

Story of No waste:
"We have fruits in our village. Some times, we can not finish them to eat. When we see that they are becoming soft, we do not throw them. We make "pestil" from them. We squash the fruits, boil them and filter it. We put the liquid in to the trays in thin layers. We put the trays under the sun to dry it. We get dry, fruit layers. We use "pestil" mainly during winter. We either eat it pestil directly or put it in to water so that it melts and becomes "fruit juice"."

"PESTIL"

Register No : 100

Country : Turkey

Reporter : Söhrlya Doğan

Date : 10.03.2013

District : Ayvacık

Interview with : Müzeyyen Sezer

Male/Female : Female(x) Male ()

Age : 68

Headline : Water () Food (x) Energy () Earth() Others(x)

How do you know this: From family.

Report devices :
Photo (x) Recorder (x) Video() Others()

Reporters Comment:
The food which is made by wasted foods is so easy and healthy. It's not only for people, animal also.

Story of No waste:
"We do not throw dry or stale bread. We make some borek: crumble bread, put cheese, leek, mint and mix them. And oil is added to this mixture. Then I put it into oven. That's all.
Another recipe from stale bread is called "prophet rice". First we make soft bread with water. Then roast it with onion, tomatoes and olive oil"

"PROPHET RICE & BOREK"

PATCHWORK

Register No : 32
 Country : Turkey
 Reporter : Söhrlya Doğan
 Date : 20.03.2013
 District : Ayvacık- Nusrathı Village
 Interview with : Ruhıye Solak & Feriha Kaye
 Male/Female : Female(x) Male ()
 Age : 68, 78
 Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
 How do you know this:
 From family & neighbours
 Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video() Other()
 Reporters Comment:
 It's a kind of hobby. Sometimes it's a way of earning. Textile companies use this method, so it's favored by the people.
 Story of No waste:
 "I'm using the old coats and jackets to make sofa clothes because they're so thick and durable. I'm using this sofa cover for 15 years.
 "We use old clothes for blanket, cushion, rug etc. We cut them different size and sew the pieces together"
 -

"KAMZULA"

Register No : 33
 Country : Turkey
 Reporter : Söhrlya Doğan
 Date : 20 March 2013
 District : Ayvacık- Nusrathı Village
 Interview with : Ruhıye Solak
 Male/Female : Female(x) Male ()
 Age : 68
 Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
 How do you know this:
 From family.
 Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video() Other()
 Reporters Comment:
 She likes using old things.. She does crafts. She is olive farmer.
 Story of No waste:
 "We call this jacket Kamzula. It's 35 years old jacket. I use it for olive works. It's so thick. I used paitho for arm. I added another fabric for the pockets. I'm 68 years old. If I can go to olive harvest, I use it. It needs some patches more but. I use pockets for knife and mobile phone"

WASTE WOOL

Register No : 34
 Country : Turkey
 Reporter : Söhrlya Doğan
 Date : 20.03.2013
 District : Ayvacık- Nusrathı Village
 Interview with : Ruhıye Solak
 Male/Female : Female(x) Male ()
 Age : 68
 Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
 How do you know this:
 From family.
 Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video() Other()
 Reporters Comment:
 The wool is common usage in the village. Sometimes it's for dressing (socks, sweater, jacket) sometimes for selling. The knitting is a hobby for the villagers women in their waste time.
 Story of No waste:
 "We make use of old sweater s, pullovers, socks and old wool. First we untie old sweater and put into steam. Then we make a woolball. Sometimes we mix with new wool. After that we use it for making sock, sweaters, pullovers, rugs etc. We put some traditional designs, motifs on it"

Register No : 139

Country : Turkey

Reporter : Huriye Tibet

Date : 10 March 2013

District : Ayvack-Çambalabak Village

Interview with : Hatice Dizer

Male/Female : Female(x) Male ()

Age : 65

Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others(x)

How do you know this:
From family

Report devices
Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()

Reporters Comment
She is very poor and ill. She can not work any more. Her husband makes handicrafts and sells them. She used to weave carpets. Now her daughters are weaving carpets.

Story of No waste:
"We are weaving carpets in the village. After we cut the threads of the carpet, some small pieces of the threads are left behind. We do not throw them. We collect them and put into the pillows and cushions."

WOOL SCRAPS

Register No : 120

Country : Turkey

Reporter : Huriye Tibet

Date : 10 March 2013

District : Ayvack-Çambalabak Village

Interview with : Sabir Çetin

Male/Female : Female(x) Male ()

Age : 28

Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others(x)

How do you know this: From family

Report devices
Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()

Reporters Comment
Her husband has died. She has two sons. She is living with her parents in law. She has weaving carpets. She is a member of the carpet cooperative.

Story of No waste:
"We have sheeps. We get use of everything of the sheep. Milk, meat and the wool. We are weaving carpets in the village and use of the wool of the sheeps. We use traditional, natural dyes. Some plants, roots, and some wastes. We do not throw away the outer parts of onion, green walnuts. We use them as source of our dyes. "Used tea" is also one of our dye materials. We can dye cottons with them also."

NATURAL WOOL DYES

Register No : 115

Country : Turkey

Reporter : Süheryla Doğan

Date : 20 .03. 2013

District : Ayvack- Nusretli Village

Interview with : Feriha Kaya

Male/Female : Female(x) Male ()

Age : 78

Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others(x)

How do you know this:
From family.

Report devices :
Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()

Reporters Comment:
She has it from his mother. It's a kind of underwear for men in that time. Now they make it for selling. It's healthy and cushy.

Story of No waste:
"We do not throw anything. Either a small piece of fabric. This underwear is around 100 years old. Different size fabrics are used for it. Each parts contents 4-5 patches. The model is so simple"

PATCHWORK

Register No : 138
Country : Turkey
Reporter : Söhrhyla Doğan
Date : 20 .03.2013
District : Ayvack- Nusrath Village
Interview with : Gülşen Karabulut
Male/Female : Female(x) Male ()
Age : 53
Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
How do you know this:
 From family.
Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()
Reporters Comment:
 Bird hunting is very common in this district.
Story of No waste:
 " We 'are going hunting for birds (blackbirds) in hunting season, we 're hunting for food . We eat it's meat, and use it's feather for cushion. We put feather in to the cover"

Kuş tüyleri
FEATHER

Register No : 137
Country : Turkey
Reporter : Söhrhyla Doğan
Date : 20 .03.2013
District : Ayvack- Nusrath Village
Interview with : Recep
Male/Female : Female() Male (x)
Age : 55
Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
How do you know this:
 From family.
Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video() Others()
Reporters Comment:
 "Suvari is the big patch for pant. .When the pant gets old and holes come either at the back or at the upper part of legs, we make "suvari". "Suvari" is a name for horse rider. The pants with suvari is mostly used while working. But if the "suvari" is made very perfect, you can use that pant whenever you want. It's story comes from hundred years ago. But know it's suitable for ccontemporary fashion. It's comfort and style."
Story of No waste:
 "When we were kids, we wore it. We couldn't buy new pants . So My mother would patch pants. Suvari has 3 pieces of patch. One of them is for back-poops, 2 of them for knees. Patch is either from old clothes or new fabric pieces found in the house. You can use "suvari" pant a two years more."

"SUVARI"

Register No : 121
Country : Turkey
Reporter : Söhrhyla Doğan Dnal
Date : 12. 03. 2013
District : Ayvack-Cambalabak Village
Interview with : Ali Özer
Male/Female : Female() Male (x)
Age : 165
Headline : Water () Food () Energy () Earth() Others(x)
How do you know this:
 From my uncle.
Report devices :
 Photo (x) Recorder (x) Video(x) Others()
Reporters Comment:
 They are very poor. They are doing homes by themselves.
Story of No waste:
 "I've learned it from my uncle. Seramic tiles benefit for making surface and look good. We collect waste of seramics and put it concrete before .being sold"

WASTE of
SERAMIC TILES

CAR TIRE **TREE CAVITY**

OLD TIRES

Register No : 22
Country : Turkey
Reporter : Söhyela Doğan
Date : 20 March 2013
District : Ayvacık-Cambalabak Village
Interview with : Fatma Özer
Male/Female : Female(x) / Male ()
Age : 70
Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others (x)
How do you know this:
From family
Report devices
Photo (x) Recorder (x) Video () Others ()

Reporters Comment
She has sheeps. She lives in a poor village.

Story of No waste:
"We have sheeps. We need to give water to them. We use "old tires" as water cups. They are very strong. Animals can not break them easily.

Broken plates, pots

Register No : 22
Country : Turkey
Reporter : Söhyela Doğan
Date : 20 March 2013
District : Ayvacık-Küçükkuyu
Interview with : Güler Yüce
Male/Female : Female(x) / Male ()
Age : 50
Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others ()
How do you know this:
From family
Report devices
Photo (x) Recorder (x) Video () Others ()

Reporters Comment
She does not throw away anything. She uses them over and over again."

Story of No waste:
"When the edges of my plates gets break, I use them for my flowers to keep the extra water. When my jug or pot gets broken, I use them for different purposes, for giving water to animals, for melting caustic soda for making soaps, for growing flowers."

New dish from wastes of the first dish

Register No : 22
Country : Turkey
Reporter : Söhyela Doğan
Date : 20 March 2013
District : Ayvacık-Küçükkuyu
Interview with : Güler Yüce
Male/Female : Female(x) / Male ()
Age : 50
Headline : Water () Food () Energy () Earth () Others ()
How do you know this:
From family
Report devices
Photo (x) Recorder (x) Video () Others ()

Reporters Comment
She does not throw away anything. She uses them over and over again."

Story of No waste:
"When I cook "dolma"- "filled vegetable", I do not throw away the inner parts of them. I peel onion, cook with olive oil, add the vegetable pieces, add some eggs, flour and spices and either fry or cook in the oven. When I cook "eriste-turkish spaghetti", if we can not finish it, we cook "borek" from the rest. We put it among the layers of "borek"

Register No : 150
Country : Turkey
Reporter : Sührye Doğan
Date : 10.03.2013
District : Ayvacık
Interview with : Müzeyyen Sezer
Male/Female : Female(x) Male ()
Age : 68
Headline : Water () Food (x) Energy () Earth () Other(x)
How do you know this: From family.
Report devices :
Photo (x) Recorder (x) Video () Other()
Reporters Comment :
She is a real "no waste" woman.
Story of No waste :
"My mother used to say "If you do not know the value of water and electricity, you can not know the value of anything". I open the water tap very small and I close it immediately. I use electricity very carefully. When I go from one room to sofa, I close the room immediately. I never leave the extra electricity open. I close it."

ENERGY AND WATER SAVING

Derneğimiz tarafından geleneksel bilgi atölyeleri düzenledi:

Geleneksel bilgi atölyeleri (Kimyasallara karşı doğal temizlik atölyesi-karbonat, sabun, limon tuzu, Arap sabunu; naylon torbaya karşı kese kağıdı atölyesi)

Hibrit tohuma karşı yerel-yadigâr tohumun korunması, tohum takas şenliklerine katılım, yerel tohumların paylaşılması

Gençlerle doğal gıda atölyesi: Fast food yerine geleneksel gıda üretiminin öğretilmesi, tarhana, erişte, reçel, pekmez, tıbbi ve aromatik bitki toplama

Geleneksel giysilerin yeniden değerlendirilmesi

GELENEKSEL BİLGİNİN DOĞA BİLİMLERİ BAĞLAMINDA ÖNEMİ: KAZ DAĞLARI ÖRNEĞİ

*Güneşin AYDEMİR**

Geleneksel bilgi alanına doğa bilimleri açısından bakıldığında doğa-insan ilişkilerini gözleme şansını elde ederiz. Bununla birlikte insanın doğaya bir dış göz olarak nasıl baktığını da anlama şansımız olur. İnsanın doğa ile olan ilişkisi de iki yanı keskin kılıç gibidir. Bir tarafı ile doğadan beslenir, giyinir, şifa bulur, alet edevat yapar, barınağı için gerekli malzemeleri derler ve bu nedenle doğanın bir parçasıdır. Bu doğa ile yakınlaşan, birleşen tarafı ile insan, hayvanlar ve bitkiler besler, kendini doğada iyileştirir, iyi hisseder. Edward O. Wilson insanın doğaya bu şekilde yakınlığını “biyofilia” olarak tanımlamıştır. Öte taraftan doğa kaotik yapısıyla tahmin edilemez ve bilinmezlerle dolu bir gizem dünyasıdır. Geleceği görmek, riskleri bertaraf etmek ve sonsuz yaşamı isteyen insan zihni için tehditlerle doludur. Bu yönüyle de doğadan korkar ve çekinir. İnsanın bu yönünü Simon C. Estok *Ekofobi Hipotezi* kitabında ele alır. İnsan, ekofobik yapısı nedeniyle gıdasını garanti altına almak istemiş ve tarımı yaratmıştır. Kendini daha korunaklı ve konforlu bir alan yaratmak için evler, köyler, şehirler kurmuştur.

Geleneksel bilgi ise ekofilik ve ekofobik duyguları arasına sıkışmış insanın uzun zamana yayılan gözlemlerinden, bu gözlemlere ilişkin deneyimlerinin sonucu olarak yarattığı bilgilerden oluşur. Doğa bilimleri çerçevesinde doğal süreçler, insan yaşamı için bugüne dair pek çok hikmetler barındırmaktadır. Bunlara günümüz insan yaşantısı açısından bakıldığında doğadan kopuş sürecini şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

Döngüsellik: Zaman ve mekân ile olan ilişkimizin en temel özelliği günümüzde bizler için doğrusal olarak işliyor. Oysa doğada ve doğa ile şekillenen kırsal yaşamda her eylem bir döngü içinde yer almakta. Döngü, süreç içinde “ihtiyaç” kadarını “yeteri” kadar kullanma, her sürecin çıktısını takip eden diğer süreçlerin girdisi haline getirme konusunda

* STÖ Temsilcisi. Buğday Derneği, Küçükkuyu-Ayvacı, Çanakkale-Türkiye. E-posta: gunesinaydemir@gmail.com.

önemli ipuçları barındırmakta. Günümüzün aşırı kaynak kullanımı ve atık üretimi için döngünün dinamiğini iyi anlamamız gerekir.

Her şey birbirine bağlıdır: Doğada cümle varlık, moleküler düzeyde besin ve enerji akışı ile her an birbirine bağlanmakta ve bu bağ bu sürecin tamamlayıcısı olan bir diğer süreç tarafından da kopmaktadır. Yapım ve yıkım, doğanın madde ve enerji alışverişindeki dinamizmini sağlar ve canlılığı oluşturan da bu döngüdür. Doğanın bu kaotik ilişkisi gereği yapılan her müdahalenin tahmin edilemez sonuçları olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda etrafımızda gördüğümüz her varlık, canlı cansız ayırt etmeksizin bu sürece dahil olur, dolayısıyla bizim varlığımızı oluşturmada da bir katkısı vardır. Doğayı sorumsuzca kullanan insan bu kuralı unutmuş gibi davranmaktadır.

Çeşitlilik ve sadelik doğada bir arada bulunur: Yukarıdaki iki kural sonuçta, sınırsız gibi görünen bir çeşitlilik yaratır. Bu çeşitlilik genetik düzeyden, kültürel katmana kadar her aşamada görülebilir. Öte taraftan bu muazzam çeşitliliği yaratan kurallar çok da fazla değildir. Baktığımızda varoluş birkaç temel kuralın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu kurallar evrensel olduğu ve zaman göre sabit olduğundan doğanın yok oluşu özünde mümkün değildir. Burada yok olan, doğanın insan tarafından "kaynak" olarak görülen kısmıdır ve bu ilişki bütünüyle insanın çözmesi gereken bir sorunlar yaratır.

2007-2011 yılları arasında Kaz Dağı'nın eteklerindeki bir Tahtacı köyünde yaşadım. Komşularım yaşlı teyze ve amcalardan oluşuyordu. Köyde hiç çocuk yoktu, en son düğün de yirmi yıl kadar önce olmuştu. Köyün gençleri köylerini terk etmiş, şehirlere dağılmışlardı ve köyde yaşamayı hayal eden bizden başka kimse yoktu. Bu süre içerisinde onların izin verdiği kadarıyla, sohbetlerine, evlerine, hayır yemeklerine, az sayıda düğünlerine ve bolca cenazelerine kabul edildik. Birbirleriyle, kendi toplumlarıyla ve bizim gibi diğerleri ile olan ilişkilerini gözleme şansı elde ettik. Bu ilişkileri tanık olduğumuz, sohbet konusu ettiğimiz şu hikâyelerle örneklendirebiliriz:

Sepetçi Kadın ve Hayıtlıklar

Yaşadığımız bölgede Romanlar kargı, hayıt gibi yabancı bitkilerden elde ettikleri liflerle sepet ve hasır dokuma yaparlar. Ördükleri sepet ve sepleri köylerde satarlar. Yine böyle bir gün sepetçi Roman bir kadın dokuduğu çeşit çeşit sepetleri satmak üzere yaşadığımız köye getirmişti. Köydeki kadınlar sepetleri incelemeye koyuldu. Fiyatını sordular. Se-

petçi kadın hafif bir kızgınlıkla “ben bunları normalde yirmi liraya veriyorum ama bu köye 25 lira” dedi. Bunu duyan kadınlar itiraz ederek “neden ama?” diye sordular. Sepetçi kadının cevabı şu oldu: “siz çok fazla ot ilacı kullanıyorsunuz ve bu ot ilaçları benim hayıtlıklarımı kuruttu, o nedenle size daha pahalı!”

Burada yıllarca kullanılacak sağlamlıkta, doğadan hasat edilerek (herhangi bir tarımı yapılmayarak) elde edilmiş materyalle elde yapılan, zanaatkarına hiç de azımsanmayacak bir geçim sağlayan, hiçbir zaman çöp olmayacak olan, son derece estetik bir kullanım eşyasının, kültürün tamamlayıcı bir unsuru olarak, tarımda kullanılan kimyasallardan görüldüğü zarara tanık oluyoruz.

Evlerin Sularının Ayrılması

Ekolojik konularda paylaşımlar yaptığımız bir mekân oluşturduğumuz yıllarda, inşaat sırasında köylülerle yaptığımız sohbetlerden birinde binanın ince ayrıntılarını paylaşırken konu binanın atık sularının ayrı borularla tahliye edilmesi meselesine gelmişti. Öyle ki binanın kahverengi suyu ile gri suyunu ayrı borularla farklı yerlere doğru aktardığımızı söylemiştik. Böylece binadan çıkan kullanım suyunu farklı amaçlar için tekrar tekrar kullanabilmeyi, su kıtlığı ile başa çıkabilme yollarından biri olarak gören ekolojik tasarım ilkelerinden de bahsetmiş oluyorduk. Bunu duyan komşu teyzelerimizden biri “biz de eskiden evlerde tuvalet suyuyla bulaşık suyunu karıştırmazdık” diye belirttiler. Neden siye sorduğumuzda “çünkü iki suyu birleştirmek günahtır” cevabını aldık.

Burada doğanın kaynaklarını nimet olarak gören bir toplumun, verimli kullanım davranışını günlük bir yaşam biçimi olarak benimsendiğine, yapı tekniklerinde uyguladığına ve bunu da kutsiyetle bağlantılandırdığına tanık oluyoruz.

Hava Tahmini, Çiy Mayası ve Hıdırellez

Hava olaylarının tahmini, doğanın döngüsel bilgisinin okunması ve geleneksel takvim konuları üretimin sürekliliği ve sağlıklı olabilmesi için şarttır. Yaşadığımız köyde çeşitli doğa olaylarından gelecek yağmurun zamanını, kışın ya da yazın şiddetini, kuraklığın boyutları ve niteliklerini tahmin eden insanlar bulunmaktaydı. Bu bilginin günlük yaşamda kullanımının giderek yok olması üretim ile bağın kopması sonucu, bu bilgiye ihtiyaç duyulmaması ile gerçekleşmişti. Örneğin sadece

Hıdırellez zamanı yapraklardan toplanan çiy tanelerinin sütü mayalama özelliği ile verimliliği azalmış yoğurt mayaları yenilenir. Bu yönüyle aslında Hıdırellez zamanı; doğanın, toprağın bakteri taşıyan hava nemi ile mayalanması zamanıdır. Ancak bu uygulama artık devam etmemektedir. Köydeki teyzelere bu konuyu hatırlattığımızda onlar da eskiden çiy mayası topladıklarını söylediler.

Hıdırellez zamanı doğa döngüsü içinde, üretimin yıl boyu seyrini etkileyecek böylesine kritik öneme sahip bir zaman olduğu için kutlanıyordu eskiden. Ancak şu anda sadece kurban kesme, kapılara çiçek asma, derelerde yıkanma gibi ritüel özellikleri kalmıştır, ancak bunları devam ettiren jenerasyon da oldukça yaşlıdır.

Birkaç hikâyede anlatmaya çalıştığımız doğa insan bağına dair pek çok örnek verilebilir. Burada altını çizmemiz gereken nokta, bu bilgilerin ilginçliğinden ziyade günümüz sorularına nasıl cevap olabileceği ile ilgilidir.

Köy ve kentin, bu mekanların sakinlerinin ve bu sakinlerin yaşam biçimlerinin aralarındaki sınırların belirsizleştiği bir zamanda yaşıyoruz. Artık ne köylüler köylü gibi, ne kentliler kentli gibi. Kentlerde kentli gibi yaşayan köylüler, köylerde kentli gibi yaşayan köylüler olduğu gibi kentlerde kentli gibi yaşayan, kentlerde köylü gibi yaşayan kentliler ve köylerde köylü gibi yaşamaya çalışan kentliler var. Bu çeşitlilik, içinde yaşadığımız zamana ait bir çeşitlilik.

Bu çeşitlilik içinde geleneksel bilgi, çok kıymetli olmasına rağmen, bazı yönleriyle uygulanabilir olmaktan çıkıyor. Bunun sebeplerinden bir tanesi, geleneksel bilginin uzun zamanda evrimleşmiş olması, belli bir yaşam geleneği içinde bir bütünselliğin bir ifadesi olan bir bilgi olması. Bu bütünsellikten koparılmış bir bilginin, kısa bir sürede, tam anlaşılmasından ve yüksek hızla değişen şartlarda uygulanması pek çok sorunu beraberinde getirmekte. En başta; geleneksel bilgi eğer deneyim bilgisi ile kullanılmazsa yarardan çok zarar getirebilir. Örneğin, günlük yaşamında ay ritmine göre yaşamayan birinin ay takvimine göre tarımsal uygulama yapması istenilen sonucu vermeyebilir. Bu sonuç, Ay'ın bitkiler ve toprak üzerinde etkisi olmadığı yargısına götürebilir, ancak bu doğru değildir. Burada eksik olan bu bilgiyi kullanan kişinin deneyim eksikliğidir. Özetle geleneksel bilginin yaşaması için "gelenek" gereklidir.

Doğa bilgisi; topraktaki yaşamda sürekli kullanılarak güncellenir; sözle, masalla nesilden nesile aktarılır; ritüelle kutsanır ve sembolle sınırlanır. Doğa bilgisi özünde sırdır. Bu bilgi, tıpkı doğanın çeşitlilik yaratma hevesi gibi toplumdan topluma muazzam bir çeşitlilik gösterir, ancak özü de sadelik ilkesine uyar şekilde birdir. Değişmekte ve yeniden çeşitlenmekte olan bu çağın insan toplumları, bu bilgiyi ihtiyacına göre yeniden kullanma becerisini kazanmak zorunda gibi görünüyor.

Son olarak yazımızı bir bitki bilicisi, şifacı ve otacı olan Stephen Harrod Buhner'in "Yeryüzü ile Konuşma Sanatı" isimli yapıtındaki giriş cümlesi ile bitirelim:

... Kadim ve yerli halkların birçoğu, bedenlerinin neresinde yaşıyor oldukları sorulduğunda ilginç bir açıklamada bulunur, göğüs bölgelerini gösterirler. Oysa bizlerin yaşadığı kültürden insanlara aynı soru sorulduğunda, onlar baş bölgesini işaret ederler; özellikle gözlerinin yaklaşık 2,5 cm üzeri ile kafatasının 5 cm ötesine doğru olan yerdir gösterdikleri. Batılılar ile yerli halklar arasındaki büyük farklılık işte bu noktada belli eder kendini. Nitekim kendini kalbinde tarif edenler ile beyinde tarif edenler, dünyayı oldukça farklı yollardan deneyimliyorlar. Dünyaya kalpleri yoluyla yaklaşanların önünde açık duran alemler, dünyayı beyni ile deneyimleyenler tarafından algılanamaz bile...

Esasen kelimelerle anlatılması çok da mümkün olmayan bu konuyu elimiz elverdiğince açmaya çalıştık vesselam.

Uzun yıllardan sonra elde edilen ve insanın çevresiyle teması sonucu oluşan deneyimleri ifade eden “geleneksel ekolojik bilgi” (GEB), kültürel aktarım araçlarıyla kuşaktan kuşağa iletilen, ekolojinin bir parçası olan nesnelere ilgili insanın bilgi, inanç ve kullanım birikiminin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. GEB kavramı etrafında hazırladığımız ve iki yıl süren “Kaz Dağları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerde Geleneksel Ekolojik Bilginin Yansımaları” adlı TÜBİTAK projesi kapsamında Kaz Dağları civarında saha araştırmaları yapılmıştır. Elinizdeki bu kitap, proje çalışmalarının bir parçası olarak “Kaz Dağları” ve “geleneksel ekolojik bilgi” kavramı çerçevesinde hazırlanan 14 yazının bir derlemesidir.

+90 536 663 97 66

+90 286 217 22 24

/paradigmaak

/divit_kitavevi

/paradigmaakademiayinevi

paradigma akademi
Basın Yayın Dağıtım

www.paradigmaakademiayinlari.com

www.divitkitavevi.com | paradigmaakademitasarim@gmail.com